

52110

953

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

UNGARISCHE HISTORISCHE RUNDSCHAU

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

1974. MÁJ. 10

TARTALOM:

FETTICH NÁNDOR:	Az európai szellemi élet kezdetei
PRIMUS LESSIÁK:	Edling - Kazaze
DÜMMERTH DEZSŐ:	Álmos fejedelem mítosza és valósága
DÜMMERTH DEZSŐ:	A magyar fejedelemség keletkezése és eszmevilága
TROGMAYER OTTÓ:	A pusztaszeri vérszerződés emléktemploma
SZÉPLAKI JÓZSEF:	Hungarian Bibliographies No. 3.

IV. évf.

3

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

ÁRA EGÉSZ ÉVRE ..... 12. - USA Dollár

EGYES SZÁM ..... 4, 50 "

Előfizetési cím:

Eugenio Matias Fehér

C. C. 5484. C. C. BUENOS AIRES Argentina

Kérjük az előfizetéseket csekkel eszközölni. Fizethető helyi valutával is.

FEHÉR OFFSET, España 631, CASTELAR,
Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina.

Printed in Argentina.

Queda hecho el depósito que marca la Ley 11, 723.

T A R T A L O M

FETTICH NÁNDOR:	Az európai szellemi élet kezdetei	211
PRIMUS LESSIÁK:	Edling - Kazaze	230
DÜMMERTH DEZSŐ:	Álmos fejedelem mitosza és valósága	245
DÜMMERTH DEZSŐ:	A magyar fejedelemség keletkezése és eszmevilága	271
TROGMAYER OTTÓ:	A pusztaszeri vérszerződés emléktaploma	289
SZÉPLAKI JÓZSEF:	Hungarian Bibliographies No. 3.	297
KÖNYVSZEMLE		308

D I R E C T O R

EUGENIO MATIAS FEHÉR
España 639, Castelar, Bs. As.
ARGENTINA.

S Z E R K E S Z T Ő B I Z O T T S Á G

ARADY ERIK	Hung. Hist. Seminar Coord.	SYDNEY (Australia)
BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FOGOLYÁN MIKLÓS	Redact. "Pazmaveb"	VENEZIA (Italia)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HALÁSZ ISTVÁN	egyetemi kurator	SEAFORTH (Australia)
KERTÉSZ TIVADAR	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDI VÁSÁRHELYI B.	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
nagykállói NAGY GY.	történész	SOLOTHURN (Suiza)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	ERIE (USA)
SZÉPLAKI JÓZSEF	egyetemi könyvtáros	ATHENS (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Antropológico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)
VLADÁR ERVIN	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)

Az európai szellemi élet kezdetei

Irta: FETTICH NÁNDOR.

Dombay János másfél évtizedes zengővárkonyi neolit-ásatásai eredményeinek megvilágításában.*

Jelenkorunktól visszafelé haladva bizonyos határig meg szakítás nélkül nyomon követhetjük az európai szellemi élet főbb területeinek: vallásnak, művészetnek, filozófiának és tudománynak alakulását. Ez a határ a csiszolt- vagy újabb kőkorszak, az ún. neolitikum, amikor már nagyjából a mai fölszíni és éghajlati viszonyok uralkodtak Európában. A szélsőséges materialista HERBERT KÜHN-nel és a mechanisztikus felfogású GOTTFIED SEMPER-rel több tekintetben szemben álló mérsékelt MORITZ HOERNES is a természeti adottságok figyelembevételével magyarázza az őseurópai szellemi élet jelenségeit. HOERNES munkássága a praehistoria történetében korszakalkotó, mert az egykori élet minden jelenségére kiterjesztette figyelmét és példát szolgáltatott arra, hogy bármelyik részletét vizsgáljuk az ősember életjelenségeinek, az egészet is mindig szem előtt kell tartani. Ötven év óta a mai napig majdnem minden őskorkutatás, részletmunka vagy szintézis HOERNES módszertani és őstörténeti megállapításainak közvetlen, vagy közvetett hatása alatt áll. Az őseurópai emberiségművészetének kettősségét illetően (naturalizmus és geometrizmus) és e kettősség mögött álló gazdasági, szociális, vallási és egyéb vonatkozásokat illető alapvető megállapításairól azóta is sokat vitatkoznak. Lényegesebb haladást azonban spekulatív uton bajos továbbépíteni ott, ahol az intuíció és a spekuláció lehetőségeit már maga HOERNES egyelőre kimerítette. Csak nagyszabású és szerencsés újabb ásatások tehetik lehetővé a zseniális kezdeményezés eredményeinek továbbépítését, vagy gyengésegeinek helyreigazítását.

A Mecsek-hegység közepe táján elterülő zengővárkonyi neolitikus telepnek és temetőnek DOMBAY JÁNOS által 15 év óta folytatott feltárása 1948 évben jutott abba a stádiumba, hogy eredményeit az őskortudomány mai állásával egybevehessük. Ezen ásatások tárgyi eredménye részint sokezer értékes régiséglelet, melyek a Baranya megyei Múzeumot gazdagítják, részint az őskori telep épületeinek feltárt maradvá-

nyai, melyek a helyszínen maradnak. A nem kevésbé jelentős tudományos eredmények - amelyekről megkísérlem most számot adni - sokfelé ágazók. A lakóházak és kultikus építmények feltárása a település formáját s vele az élet jelenségeinek sorozatát tisztázta. A sokszáz sir a temetési szertartás részleteibe enged bepillantást. A sirmellékletek ezrei az ősember életének technikai és szellemi színvonaláról tanuskodnak. Ez a magyar praehistoriában eddig páratlanul álló nagyszabású ásatás azzal a mély tanulással szolgál nekünk, hogy megsziveljük HOERNES tanítását: az emlékek topográfiai és kronológiai vizsgálata nem elégitheti ki a préhistoriát, bár ennek jelentősége felbecsülhetetlen, mert szilárd alapot ad ahhoz a munkához, hogy az őskort térben és időben a történeti korszakokhoz és az európai fejlődéshez kapcsoljuk. Tudományunknak nem lehet egyedüli célja, hogy a történeti kor határát visszafelé néhány évszázaddal kitőljük, hanem, hogy az ősi korszakok életét új betekintésekkel megvilágítsuk. A kronológia és topográfia tehát csak segédeszközök ehhez, a tulajdonképpeni segítséget a kulturformák eredetének kialakulási rendje, röviden: genealógiája szolgáltatja.

A fiatalabb kőkornak az a szakasza, amelyből a zengővárkonyi telep és temető származik, egyrésztől betetőzése a neolitikus fejlődésnek, ugyanis a korszak legvégének fejlett, nagy eredményeit mutatja az edények, eszközök, művészet stb. technikai megoldásaiban, másrészt hatalmas kiindulás a későbbi európai szellemi élet kibontakozásához. Ahogy a kőkorra következő bronzkorban a homályból már történeti népnevek merülnek fel, mint trákok, achájok, stb., ugyanugy bontakoznak ki a szellemi élet egyes régiói abból a szűkös, esetlen, kezdetleges állapotból, amelyről az újabb kőkor korai emlékeinek tömegei tanuskodnak.

Mint két kolosszális monumentum áll előttünk az őskör - paleolitikum - és az újabb kőkor - neolitikum - emberének egymással ellentétes két különböző kultúrája. A paleolitikum halász-vadász parazita életet folytató vad, természeti emberének legszebb szellemi megnyilvánulásai: a nyers naturalizmusukban is impozáns híres barlangi festmények és rajzok, a természeti adottságoknak és ezzel az emberi létalapoknak gyökeres megváltozásával lassankint letűntek Európa színéről. A mai Európa felszíni és egyéb természeti viszonyainak kialakulásával a frissen bevándorolt emberiség új létalapokat talált itt, s ezzel elindult az a fejlődés, amelynek végén mi állunk. Ez az elindulás érdekel most bennünket a maga bonyolult, szinte kibogozatlan és az őskor homályába elvesző részleteivel.

Az ősrégészet-tudomány legutóbbi évtizedeinek módszeres munkája már lehetővé teszi, hogy áttekintést nyerjünk a mai Európa szellemi életének ezen hőskoráról. Szellemi téren döntő változást jelentett az a körülmény, hogy az öntudat nélküli emberi lényből lassanként öntudatos lény lett. Természettől való függősége tudatosodott. Ezzel indult el a válás és a vallással a művészet új iránya: a sematikus művészet. Az így keletkezett művészet nemcsak külső megjelenésében, de lelki alapja-

iban is diagonális ellentétben állt a neolitikum naturalizmusával. A települtség és a földművelés gyökerestől megváltoztatta az anyagi és szellemi életjelenségek egész sorát. A parazita halász-vadász életmód helyébe a tervszerű gazdálkodás lépett. De ne gondoljuk azt, hogy az egykori élet ilyen egyszerű volt. Ellenkezőleg! Mind az anyagi, mind a szellemi élet terén nagy mozgalmasságot látunk, amint azt a következő korszakok fejleményeiből visszakövetkeztetve várni is lehet. A neolitikum bevándorolt, letelepült, földművelő emberét éppen az különbözteti meg a mai földművelő paraszttól, hogy nem konzervatív, hanem bizonyos kulturelemeket magával hozó, hatásokat át is vevő, a legnagyobb mértékben uttörő és feltaláló volt. Ha átvett hatásokat, akkor is azokat a haladás szolgálatába állította. A jelenkor délszaki primitív népeivel való összehasonlítások még kiátástanabbak, mert azokban a feltaláló készség végképpen hiányzik.

Ez a nagy mozgalmasság az élet minden területén megnyilvánult és egészséges módon szigorú rendszerzéssel, az élet minden megnyilvánulásának szigorú szabályozásával társult. Gigantikus méretekben való gondolkodás és - mint látni fogjuk - még a szellemi élet jelenségeire is kiterjedő rendszerezés a legfőbb ismertető jelei az európai neolitikumnak.

Tudományunkban valóban korszakalkotó volt, amikor HOERNES kísérletet tett arra, hogy az őskor életét a maga sokrétűségében és sokféle elágazásában módszeresen feltárja. HOERNES kimutatta, hogy minden téren megindult a differenciálódás. A szellemi életet tekintve látjuk az emlékeken, hogy a vallás és tudomány ellentéte még nem létezett, de közös törzsük, a politeizmus (sokistenhit), illetőleg pantheizmus (általános istenhit) már megvolt. A gondolkodásmód fejlődése három nagy fázison ment át, amelyek bizonyos mértékig sorrendet jelölnek, de egyikük sem szűnt meg a másiknak jövetelével. E fázisok a következők: a therotropizmus, középpontjában az állatvilág állott; a geotropizmus, melynek középpontjában a föld és vele kapcsolatos dolgok állottak; és végül az uranotropizmus, amely elsősorban az ég jelenségeinek szemlélésén alapult. A zengővárkonyi gazdag leletanyagban már mind a három gondolkodásmód számos és mély nyomait állapíthatjuk meg.

De sok tekintetben területbeli differenciák is mutatkoztak. Például a parazita vadász-halász életmód nem egyszerre tűnt le egész Európában. Bár CARL SCHUCHARDT 1919-ben megjelent könyvében igyekezett mindenképpen kimutatni a nyugateurópai paleolitikum továbbélését és átmenetét a neolitikumba, nyugaton a paleolitikum kulturája és művészete legkorábban szűnt meg. HOERNES szavával élve: összeomlott. Északkelet Európában ellenben a történeti idők határáig jutott el és legjellegzetesebb maradványaiban, az összeviasszaságban ábrázolt, bekarcolt naturalisztikus vadállatrajzokban, még az egész népvándorláskoron át is tovább élt. A zengővárkonyi neolitikus kutura ebben a konstellációban az elvont, geometrikus irányzat és a mögötte áll-

ló szellemiség egyik legnagyobb uttörője kontinensünkön.

Az antik keleten a féktelen naturalizmus és a rendszerezett geometrizmus nemcsak egymás mellett éltek, hanem termékenyítőleg hatottak is egymásra: a féktelen naturalizmus legértékesebb elemei szép lassan a geometrikus principium kereteibe mentek át. Egyiptomban is így volt ez a dinasztikiák előtt és az első dinasztikiák idején. Ezáltal nyert lelket a képzőművészet és így született meg a görög művészet. Az antik keleten korábban végbement már ez a folyamat, ezért az európai emberiség szellemi életének multját - mint HOERNES mondja - ott találjuk meg és nem nálunk.

Amikor az antik keleten és a Mediterráneum keleti részében ez a folyamat végbement, akkor Európa többi része még nyugalmi helyzetben volt; de amikor itt is megindult a fejlődés, akkor az antik Kelet messze elmaradt mögöttünk. Az európai fejlődés élén a görögök jártak. De sohasem lett volna az európai kultúra azzá, amivé lett, ha ennek a nyugalmi állapotnak külszine alatt az európai szellemi élet keretei alapvetően és évezredek sorozatára kiható érvényességgel ki nem alakulhattak volna. Ennek a relative nyugalmi állapotnak külszine alatt tehát szorgalmas és lázas uttörő munka és hatalmas fejlődés húzódik meg. Ha ez a fejlődés későbbben zajlott is le, mint az antik keleten és Egyiptomban, mégis szerencsésebb előjelek alatt indult, s eredménye hasonlíthatatlanul nagyobbak bizonyult az antik kelettel szemben. Európa ezen ugynevezett nyugalmi állapotának idejét, ennek is a legfejlettebb szakaszát képviseli a zengővárkonyi telep és temető.

Zengővárkonyban kezdettől fogva szakszerű ásátások folytak, térképezéssel, a sírleletek fekvésének, összetartozásának pontos megjelölésével, rétegrajzokkal, a lakóházak, kultikus épületek megfelelő felvételezésével. Ezek az ásátások szerencsés kézzel a telep és hozzá tartozó temetők legjelentékenyebb maradványait tárták fel olyan mennyiségben, mint még sehol hazánkban és a környező országok neolitikus lelőhelyein. Ezzel tehát európai kulturánk egyik klasszikus területén új, gazdag forrásanyag nyílt meg számunkra.

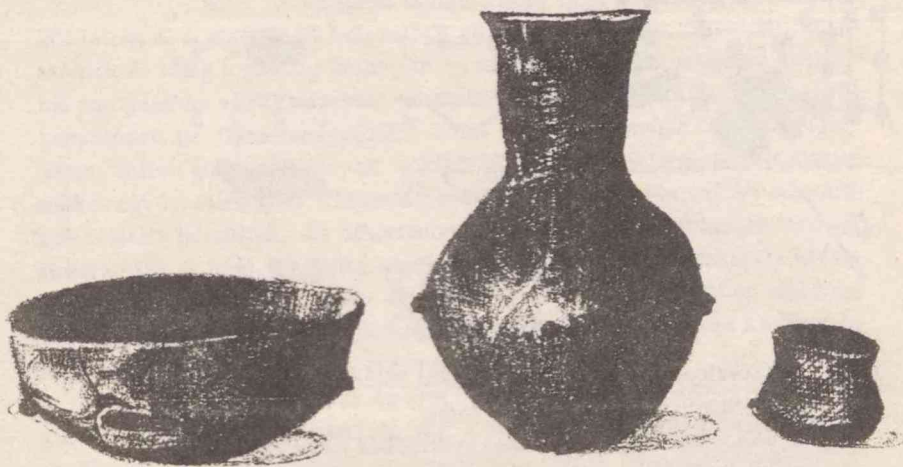
Egyetlen lelőhely természetesen távolról sem elegendő arra, hogy az őskortudomány sokrétű problémáit tisztázza. De Zengővárkony éppen az említett körülményeknél fogva alkalmas arra, hogy az eddigi szintézis számos pontját élesen megvilágítsa és az európai szellemi élet kezdeteire új fényt derítsen.

A tisztára mechanisztikus tanítással szemben - amellyel már a modern marxista esztétika is szakított - és az ALOIS RIEGL által képviselt teleologikus, ún. "Kunstwollen" elmélettel szemben helyesen ismerte fel HOERNES az ún. "Kunstmüssen" tényét az őskor emberére vonatkozóan. Ugyanis a művészet mind a paleolitikum, mind pedig a neoliti-

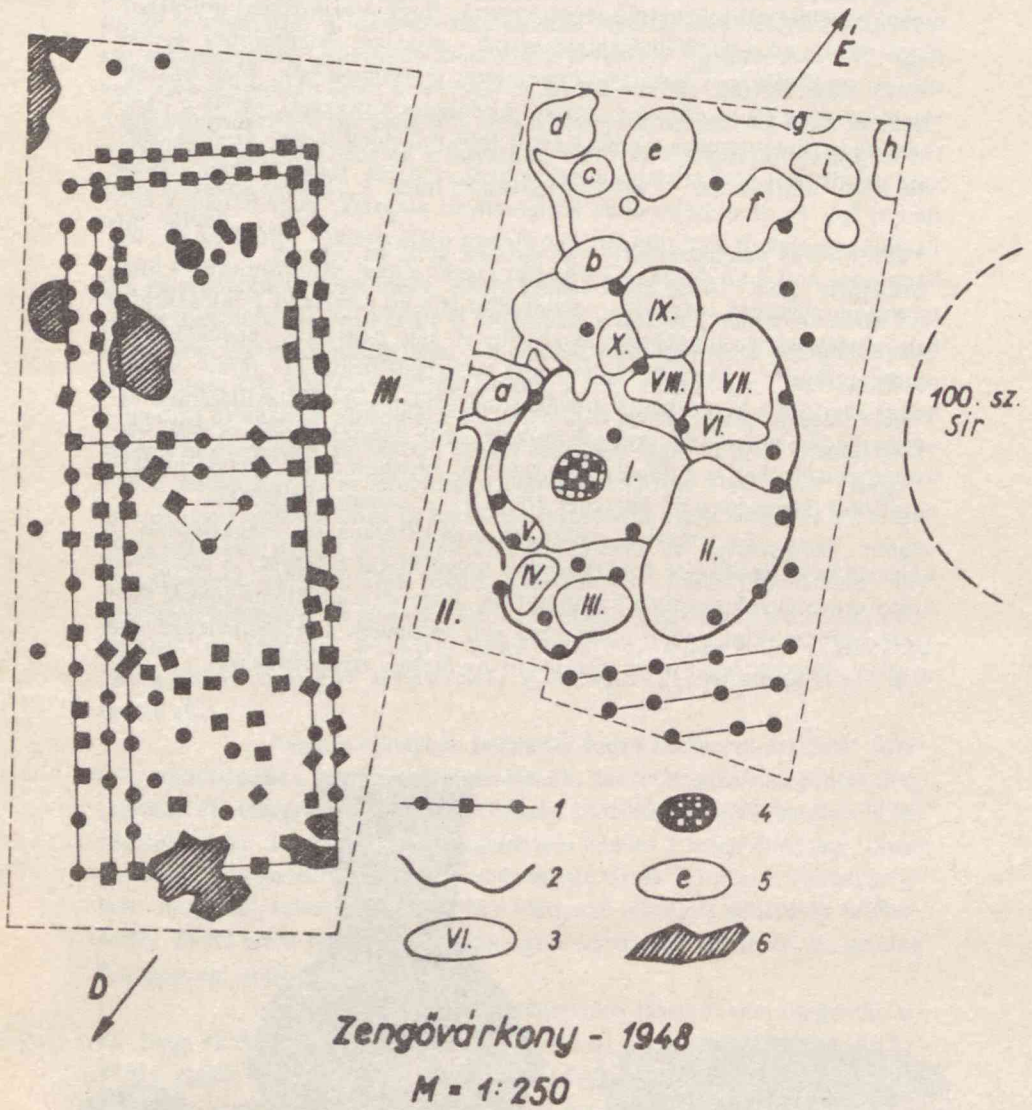
kum emberének elemi, a létfenntartás céljait szolgáló szükséglete. E két, egymással ellentétes korszak művészetének óriási, szinte áthidalhatatlan különbségei az élet anyagi adottságaiban, az életmódban, a szociális berendezkedésben, a világnézetben lelik magyarázatukat. Mégsem lehet elmenni az elméleti spekuláció terén annyira, hogy a neolitikum művészetét tisztára a nő munkájának tulajdonítsuk - mint azt HOERNESnél olvassuk. A zengővárkonyi ásatások tapasztalatai rácáfolnak erre. Már ingatgatalajon mozog ez az elmélet, amikor elsődleges művészeti foknak a naturalisztikus ábrázolásokat tekinti s ezt a férfi művének tartja, szembeállítva a neolitikum geometrikus művészetével, melyet sokkal könnyebbnek tünteti fel. Ez az elmélet azon körülményen alapszik, hogy nálunk a neolitikumban alakult ki a mindennapi élelem elkészítése, illetőleg az ún. háztartás, ami a nő dolga. Az elmélet szerint ezzel párhuzamosan a háztartáshoz szükséges edényeket, eszközöket is a nő találta ki és előállításukban, díszítésükben továbbra is részt vett. A női háztartás pedantériája, rendszeretete és a babonás gondoskodás lelki beállítottsága járult volna hozzá szerinte a geometrikus művészet női kézen való kialakulásához. Kicsinyeskedő, különösebb szellem nélküli, szűk keretek között mozgó, de korlátozottságában is egészséges és takaros, szorgalmat és csinyt sugárzó neolitikus művészet a nő lényegét árulja el - mondja HOERNES.

Ez a részben spekulatív uton keletkezett megállapítás a háztartásra és kellékeire vonatkoztatva megállíthatja a helyét. A zengővárkonyi eredmények azonban azt mutatják, hogy ez a probléma sokkal mélyebb köröket érint s ezért mélyebbre kell hatolnunk a problémák szövevényében. Vegyük tehát most szemügyre az ásatási eredményeket.

2. ábra: Zengővárkonyi sirmellékletek (Fettich N. rajza, 1948).

4. ábra: Kultikus épület (faoszlopsorokkal kiképzett imahely) Zengővárkonyban (II). Mellette egy nagycsalád elliptikus alakú, földbevéjt kunyhója, a szalmatetőt tartó oszlopokkal (II). Dombay János 1948. évi ásatási naplója nyomán rajzolta Fettich Nándor. Méretarány = 1 : 250.

- Jelek: 1. faoszlopok lyukjai elszineződött földes kitöltéssel,
 2. a kunyhó agyagtapasztású falai,
 3. I-X. : házaspárok és fiatal gyermekek hálókuckói,
 4. közös tűzhely,
 5. a-i : élelmiszertároló és egyéb rendeltetésű üregek,
 6. külső behatásra keletkezett vagy állatok vájta üregek.

Már eddig közel 400 sirt sikerült szakszerűen feltárni, ami szokatlanul nagy szám ebből a korból és egyetlen lelőhelyről. De további sok száz sir helye és fekvése nyert még megállapítást. E hatalmas lelőhely felfedezőjének és feltárójának önfegyelméről tanuskodik, hogy a gazdag, mutatós leleteket ígérő további sírok könnyű munkájú kiásása helyett az utóbbi években minden erejét a település mikéntjének földterítésére fordította. Már az eddigi gazdag sírleletek monumentális leletei is emlékei a zengővárkonyi ősember anyagi és szellemi életének. De sokáig hiányzott a keret: a lakás és más épületek, amelyekben az egykori élet folyt. Leírhatatlan anyagi és egyéb nehézségek ellenére az 1948 év tavaszától a tél kezdetéig megszakítás nélkül folyó feltárások végre meghozták a régóta várt döntő eredményt. Akinek módja volt 1949-1950-ben az őszi hónapokban meglátogatni az ásásokat, az láthatta és egyszerre áttekinthette az őstelep egy jelentékeny részét.

1.) : A több-kevesebb helységből álló, egymáshoz csatlakozó földbevéjt lakóházakat mellék helyiségekkel, gazdasági épületeikkel, a tetőzetet tartó gerendák, cölöpök maradványaival, szomszédságukban az egykori földfelszínre épült, többsoros fa oszlopcsarnokkal körülvett téglalap alaku kultikus két épület maradványait, a kettő között egy izoláltan álló, két nagy főhelyiségből és több mellék helyiségből álló és kisebb melléképületekkel ellátott földbevéjt impozáns lakóházat, egyik helyiségben a tüzhellyel és ezen épületkomplexumok határánál kezdődő és csak próbaképpen itt-ott feltárt sírokat, a telep halottainak maradványait mellékleteikkel együtt. Ez az egész rész gondosan megőrizve a szeptemberi budapesti ősrégészeti világtalálkozó résztvevői számára bemutatásra fog kerülni.

2.) : A képeken látható, hogy milyen gazdag mellékletekkel látták el a zsugorított helyzetben eltemetett halottat. Ékszerek, szerszámok és főleg a gazdag keramika a csontvázak körül a temetési szertartás pompájának visszaidézésére készítetik a szemlélőt. Talán sehol sem bizonyosodott be olyan meggyőzően, mint Zengővárkonyban, hogy a változatos, fejlett formájú edények, sokféle geometrikus jellegű festett diszítéssükkel együtt elsősorban a temetési szertartás, egyáltalán vallási szertartások céljaira készültek. Az őskortudomány már régóta különbséget tesz ún. sírkeramika és házi keramika között. A zengővárkonyi sírkeramika kívül-belül vörös mintázaturá, vagy egyszínűre festett volt. Ritkábban előfordul a fehér szín is. Az edény belsejének festése, illetőleg e festés könnyen lemosható volta, kizárja ezen edények házi használatát.

Már magának az ásatónak sikerült megtalálni azon rendszer kulcsát, amely alapjául szolgált a szertartási keramika festett diszítésének. Ezt az őskortudomány szempontjából eléggé nem méltányolható eredményt most teljes mértékben fel is használom, amikor a neolitikum szellemi életének új megvilágításáról szólok.

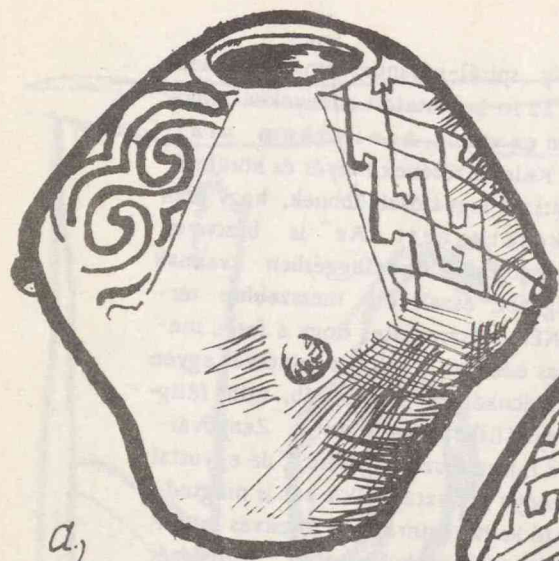

3. ábra: Zsugorított temetkezési sír Zengővárkonyból (Fettich N. helyszíni vázlatrajza, 1948).

3.) : Az őskortudomány spirál-meander-ornamentikának nevezi ezt a díszítési módot, amelyet az itt bemutatott edényeken látunk. Közép- és Délkelet-Európa nagy részén ez volt a neolitikum uralkodó művészeti nyelvezete. Keletkezésének helyét és körülményeit nem ismerjük. Az a vélemény látszik legvalószínűbbnek, hogy csak egyszer és csak egy helyen keletkezett. Az is bizonyos, hogy a vázafestés és a spirálminta a legszorosabb összefüggésben vannak egymással, maga a spirális mégis a régebbi, észak felé messzebbre terjedt el, mint a vázafestés. Már HOERNES is észrevette, hogy a ferde meander, amely a III/a és b jelű csótalpas edényen a spirális mintával egyenlő értékű minta gyanánt szerepel, tulajdonképpen nem egyéb, mint félig-meddig spirális minta. A meandert a spirálisból származtatja, Zengővárkonyban nem csak fény derül a kétféle minta összefüggésére, de egyúttal e mintáknak a vázafestéshez való viszonya is tisztázódik s azt is megtudjuk, hogy ez a vázafestés nem a díszítő kedv, csínra való törekvés szülötte. Mélyebb, vallási szükségletek irányították alakulását, ún. fejlődését az alap gondolatok változatlanul hagyása mellett.

Itt bemutatott sorozatunkról világosan leolvasható ez a fejlődés. Az I/a jelű urna négy trapéz alaku díszített mezőjében váltakozva spirális, illetőleg ferde meander-minta szerepel. Az I/b jelű urnán megkészsereződik a trapéz alaku mezők száma, de a kétféle minta ugyanaz marad. Az I/c jelű urnán 4-4 trapéz alaku szerepel egy csoportban, mind egyik mintázata marad a régi. De mivel a mezők megsokasodása miatt túlságosan keskenyek lettek, a minta leegyszerűsödött, amint a képen jól látható. Emellett az is jól felismerhető, hogy a zezugos törtvonal a szögletes meandert, a tangensekkel összekötött kis köröcskék sorozata a spirálisokból álló szalagot akarja jelenteni. Már ez a három darab tanulságosan szemlélteti azt a törekvést, hogy értékbeli fokozást fejezzenek ki: 4-8-16 a mezők száma. Az I/d jelű urnán ugyanez a díszítési rendszer - szemben a megelőzők bekarcolt kivitelezésével - festéssel szerepel. Nyilván egy festett csik egy mintázott csikot akar jelenteni. A neolitikum festésében a festetlen közök éppúgy minták, mint a festett részek. Tehát 4-4 csikból álló mintánál 5 csikot kell huzni, hogy 4 mezőt határoljon. Egy-egy csoportnak tehát ezen az urnán a számértéke $8 \cdot 4 = 32$, illetőleg a festetlen csikokat is számítva 64 csikról van itt szó. E festési eljárással megalakított, egészen sematikus urnadíszítés mögött tehát ugyanaz a spirális és ferde meander kettősség húzódik meg, mint amelyet a másik három urnán is látunk. Az sem véletlen, hogy a festett urnán a számértékek meghatározódásával a bűtykök megkettőződtek.

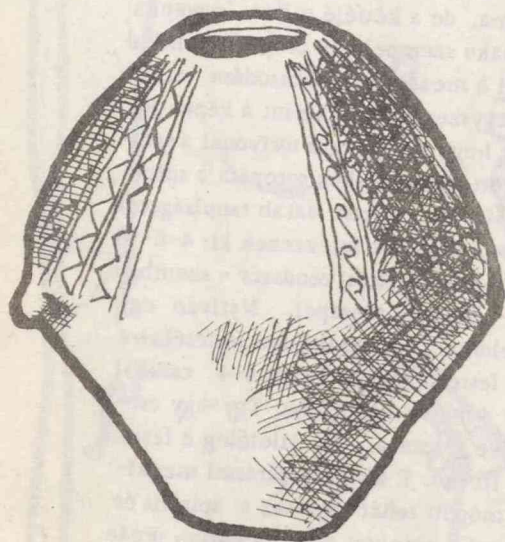
Ez a sorozat arra int bennünket, hogy a legegyszerűbbnek látszó mintáknál se elégedjünk meg azzal a meghatározással, hogy "tiszta geometrikus díszítés", hanem keressük az edényfestés technikumból eredő nagyfokú leegyszerűsítés mögött az eredeti logikai irányzatot, ame-

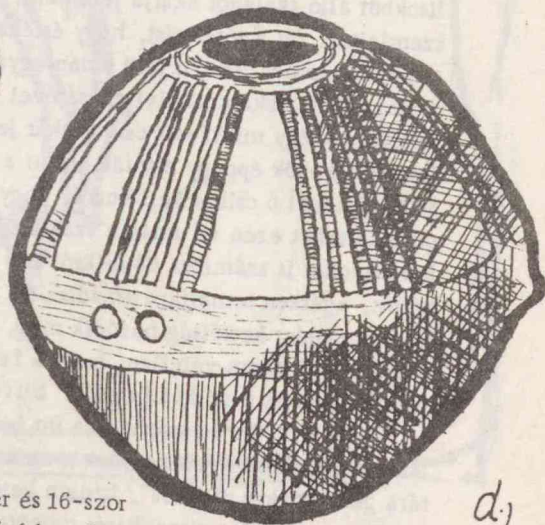
a.)

b.)

c.)

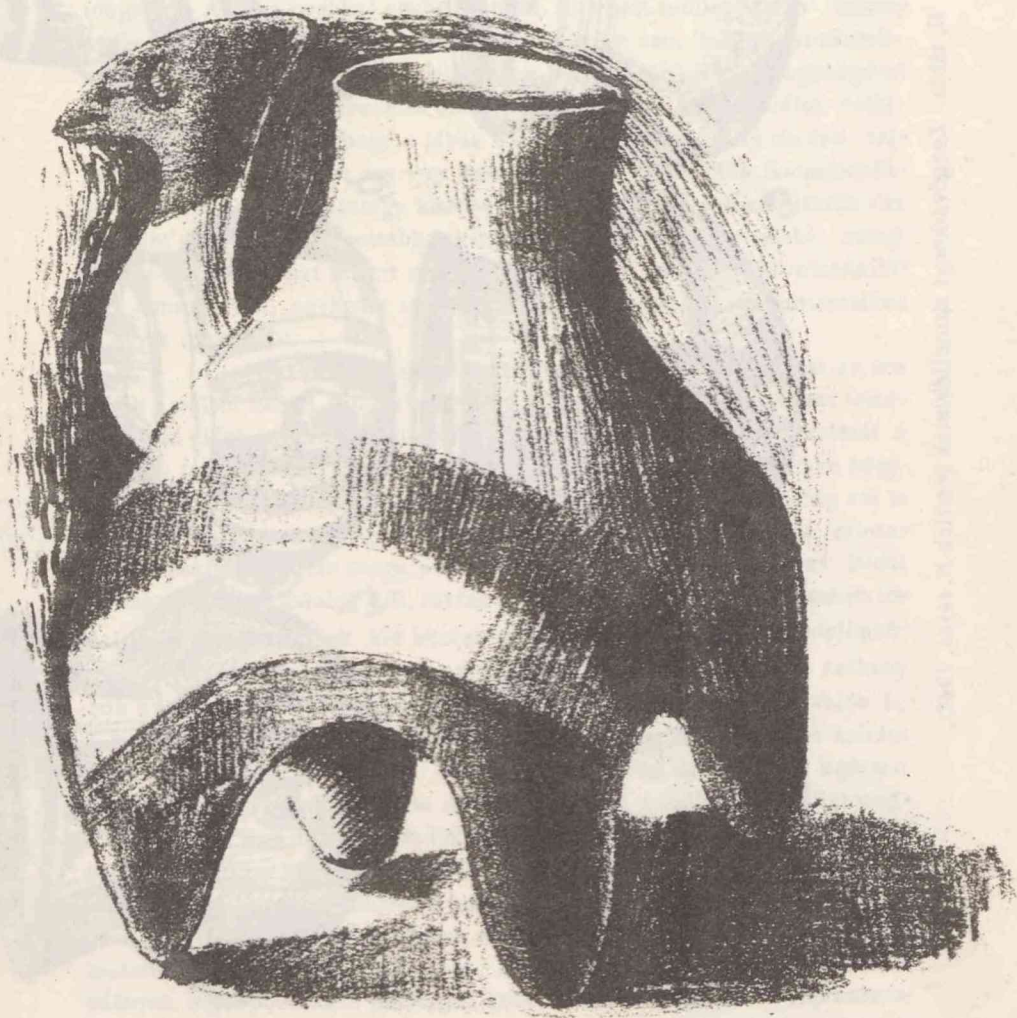

d.)

Sirokba helyezett edények 1-szer, 2-szer, 4-szer és 16-szor négy spirális, illetve meander díszítéssel Zengővárkonyból (Fettich N. rajza, 1948).

lyet az egykori ember jól ismert, s akkor eljutunk a szellemi háttérig, amely az egész művészeti tevékenységet irányította.

4.) : A leggazdagabb sírokban az edények, eszközök és a csontváz zavartalansága mellett gyakran hiányzik a koponya. Az egyik ilyen sír mellékleteit a II/a-f jelű képen mutatják. Ilyen megcsontkított halott háta mögött rendszerint gondosan faragott, kifurt hatalmas vadkan agyarpár fekszik egymáson. Az ilyen sírok szolgáltatták a vallás szempont-

1. ábra: Tevét ábrázoló sírmelléklet Zengővárkonyból.(Fettich N. rajza).

II. tábla: Zengővárkonyi sirmellékletek (Fettich N. rajza, 1948).

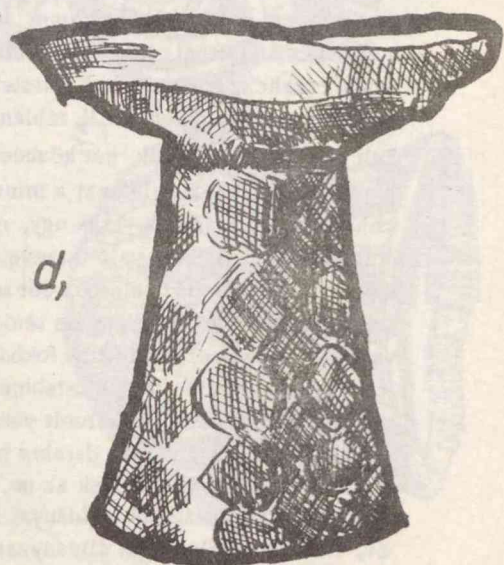
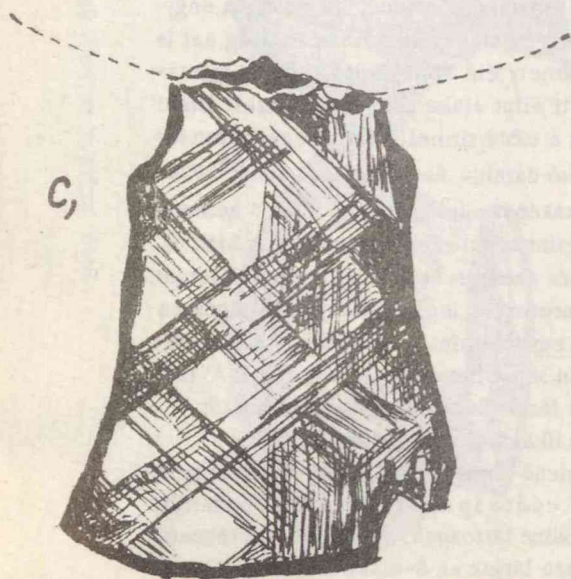
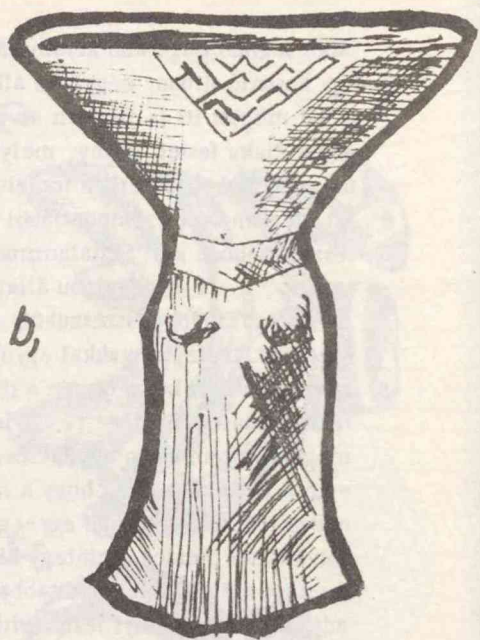
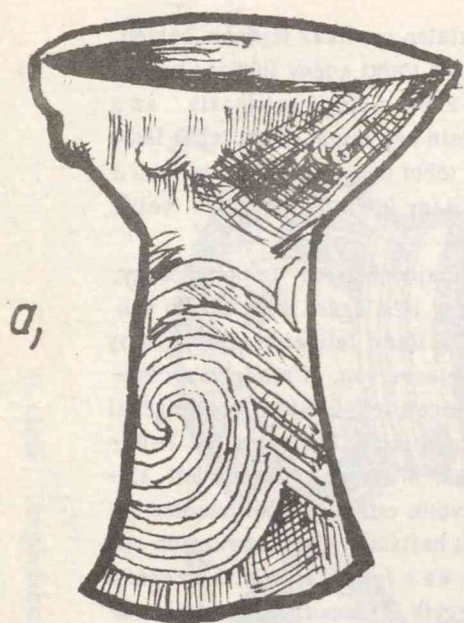

jából legtanulságosabb keramikát. A zavartalan csontváz fejének helyén, egy hasonló sirban, négylábu állatot ábrázoló törött edény feküdt (1 ábra). A hát mögött itt is megvolt az agyar-pár. Ebből a sirból származik az a gömb alaku festett edény, melyet az I/d jelű kép mutat. Most tehát látható, milyen környezetben fordult elő. E sir többi négy edénye a szellemi élet megismerése szempontjából ugyancsak nagy jelentőségű, ezért velük részletesebben kell foglalkoznunk.

A négylábu állat (1 ábra) tulajdonképpen szintén edény. Az edényszáj fönt összeszűkül. Az állat négy lába egész sematikusán van megadva. A fej a nyakkal együtt letörött. A törési felület alakja vékony nyakra utal. A hátsó részen a rövid farok jelezve van. A rendelkezésünkre álló adatok alapján tevé lehet. Egy közeli tevefej-lelet segítségével megkísértem ezt a nevezetes darabot hipotétikusan rekonstruálni. Felhívom a figyelmet arra, hogy a lábak vörösek, a test az agyag eredeti színében maradt. Azonban egy-egy keskeny vörös csik huzódik ivszertien hajolva a két oldalon, mintegy kísérve a test hajlását. A rekonstrukción ezt a csikot még hangsúlyozottabban jelöltem. Ez a festett állat alaku edény adja a zengővárkonyi festett sirkeramika egyik fő csoportjának mintázatához a megfajtást, egyben a szellemi élet problémáinak megismeréséhez is egyik támpontot.

Aki ennek a sirkeramikának geometrikus irányzatát az emlékek ezreiről ismeri, annak nem nehéz az itt látható edénysorozat festésében az előbb ismertetett állatalak geometrikus, kiterített ábrázolását a keskeny festett kísérő csikkal együtt felismerni. Mindegyik edényen négy-szer szerepel ez az állatmotívum, egyenletes elosztásban. Még azt is meg lehet állapítani, hogy nem valamely élő állat szolgáltatta a mintaképet ezekhez, hanem maga a festett állat alaku edény, amellyel itteni sorozatunk egyik darabja a II. táblán a többi sírmelléklettel együttesen fordult elő. Ha sorozatunk két közbeeső darabja nem állana rendelkezésünkre, akkor bajos volna ezt a mintaképet felismerni, mert a keskeny csik ezen már hiányzik, csak úgy, mint a sorozat következő darabján is. A felső sor darabjaival való összehasonlítás azonban nem hagy kétséget aziránt, hogy itt is ugyanarról van szó. Sőt sorozatunk utolsó darabjának egészen geometrikussá vált un. diszitése sem egyéb, mint a szóbanforgó állatmotívum szétesett és a legnagyobb fokban sematikusá vált változata. A II/f jelű motívum szélén lévő sötétebbre festett kettős szegélyezés maradt meg itten párhuzamos bekarcolt vonalkázások formájában. (1. ábra).

A többezer darabra menő anyagból még csak egy sorozatot mutatok be (III. tábla). Ezek az un. csőt alpas edények a szertartási edények legimpozánsabb példányai közé tartoznak, festésük is reprezentatív. Az első darab magas állványzatán látjuk az S-alaku kettős spirálist. A következő darab tálrészének szélén háromszögű mezőben a ferde meander mintát, amelynek jellegzetessége a csupa szögletesség, szemben az elő-

III. tábla: Zengővárkonyi csöves sirkerámia (Fettich N. rajza, 1948).

zónék sima vonalvezetésével, Hosszu utja volt a fejlődésnek az, hogy a szögletes mintából (ferde meanderből) a festés leegyszerűsítő stílusában, amelyet előbbi sorozatainkban ismertünk meg, egyszerű rácsminta, vagy hegyére állított négyzet, a spirálisból pedig egyszerű festett körlap lett. A III/d jelű szertartási edény leegyszerűsített mintázata a spirális és a ferde meander lehető legnagyobb foku redukálását mutatja festésben. A III/c jelű töredék-csőtálp rácsmintája szintén a ferde meander leegyszerűsítése.

A szemünk előtt elvonuló példák csak szemelvények voltak. Az emlékek ezrei - más lelőhelyekről is - ugyanezen törvényszerűség alá esnek, mint amelyet ezeken ismertünk meg. Ennek a törvényszerűségnek fölismerése igen nagy újabb lépés a neolitikum szellemi életének feltárása felé. A zengővárkonyi ásatások anyagának egybevetése a közelebbi és távolabbi rokon lelőhelyek anyagával a következtetések egész sorára ad alkalmat és módot, ami eddig elegendő és módszeresen feltárt anyag hiányában nem volt lehetséges.

E következtetések végeredményei a következők. Az ismertetett ún. művészeti jelenségek és velük együtt a minták óriási területeken egyformán uralkodnak s a leegyszerűsítés törvényszerűségének mindenütt egyformán vannak alávetve. Ez a geometrikus művészet tehát - az eddigi megállapításokkal szemben - még a leegyszerűbbnek látszó minták esetében is piktografikus jellegű. Célja a szimbólumok megalkotásával kifejezni valamit. A megalkotott szimbólumok nem egyéni ötletek eredményei. Ellenkezőleg! Óriási területeken egyforma érvényvel bír a közkinccs gyanánt tünnek fel. E közkinccs közösségi jellege tehát nemcsak egyes telephelyek keretein belül, hanem szinte fél világrészt felölelően érvényesül. Ezért oly monumentális.

E közkinccs óriási térrétegumán belül a jelentősebb telephelyeken - már a korai időkben, amikor személyiségekről még nem beszélhetünk - a szertartási edények alapján azt látjuk, hogy egyéniségek alakulnak ki, akiknek alkotásait a szembetűnő közösségi elemek mellett is jól meg lehet különböztetni.

A szimbólumok értelmének megállapításánál módszerbeli hiba volna egy határozott, illetőleg kizárólagos jelentést keresni, mert a szimbólum a szinonim fogalmaknak elvileg végtelen sorozatát mindvégig egyforma intenzitással jelenti. Ez az európai szellemi élet egyik legmélyebb fundamentuma. Ezen épül fel szellemi életünk napjainkig.

A zengővárkonyi késő neolitikum (aeneolitikum) gazdag anyagában módunkban áll a finomabb részleteket illetőleg is megállapításokat tenni. Ekkor már bizonyos differenciálódás állt be, amelynek következtében a szinonim fogalmak sorozatának egyes tagjai hangsúlyt kaptak. Más szóval élve, mint "téma" előtérbe léptek anélkül, hogy a sorozat többi tagjai érvényüket veszítették volna. Ez az antik mitológia kialakulásának kőkori alapépitménye.

A differenciálódás azonban más tekintetben is megindult, A szinonim fogalmak sorozatai, illetőleg sorozatainak egyes tagjai dialektikus összefüggésben is nyertek alkalmazást az ábrázolások gyakorlati esetében. Legutolsónak bemutatott sorozatunkon a III/d jelű szertartási csőtalpas tál mintázata: a spirális és ferde meander = körlap és hegyére állított négyzet ennek a dialektikának a kifejezése: világosságot!

A szellemi háttér nyilvánvaló. Az összetartozó ellentétek ezen ábrázolásában temetési szertartási edényeknél nem nehéz rájönni arra hogy az emberi lét legnagyobb kérdéseiről van itt szó. A sokrateszi, sőt prészokratikus filozófiában feltűnő rokon vonás nyilván nem véletlenség dolga. Neolitikus előzménye világosan áll előttünk. A rendelkezésünkre álló régiséganyagban a dialektikus gondolkodásmód alapvetőnek látszik. Zengővárkonyból kiváló anyagot nyertünk.

A mondottak után le kell számolnunk azzal a nézettel, hogy ez a geometrikus ornamentika "a csinra való törekvésből" keletkezett volna. A "diszitő ösztönről", vagy "női kezekről" ezen a fokon már szó sem lehet. Ellenben felmerül a kérdés, hogy ennek a bonyolult apparátusnak ápolói, alkalmazói és fejlesztői kik voltak. Melyik társadalmi réteg rejlik a hatalmas mű mögött?

A zengővárkonyi, 15 éve folyó ásatások tehát igen nagy mértékben járultak hozzá, hogy a neolitikumot ne csak kronológiailag, hanem az európai szellemi élet legfőbb területeinek mindegyikén szervesen kapcsolhassuk az európai művelődéshez. Ha HOERNES arról panaszkodik, hogy mennyire idegenszerűek ezek a geometrikus ornamentumok és egyéb művészeti alkotások a mai európai ember előtt, ezzel csak a külsőségekre, a kifejező eszközök idegen voltára mutatott rá, de a szellemi tartalmat nem érintette. A neolitikum geometrikus művészetének kulcsát Zengővárkony előtt nem ismerhették. Csak sejtették, hogy a spirális mögött a Nap-fogalomkör, a ferde meander mögött - amelynek antik változata a labirynthus - a másvilág, a halál, az alvilág fogalomkör húzódik meg.

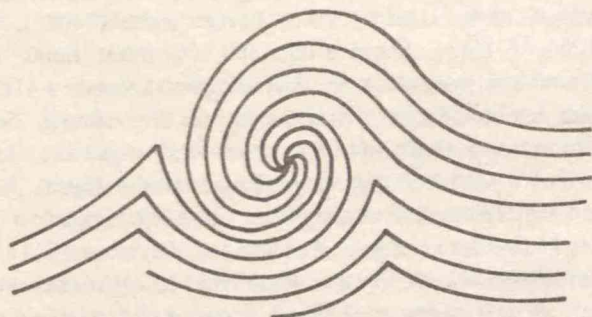
Viszont most láttuk, hogy módszertani hiba volna e motívumokban csakis egy-egy bizonyos fogalomnak mai, vulgáris értelemben vett ábrázolását, például a kettős spirálisban a nappalt-éjszakát, vagy az év nyári és téli szakaszát, vagy a napkultusszal együtt a férfierőt, stb. látni.

Ha a neolitikum eddig ismert anyaga nem lett volna eleendő, akkor Zengővárkony ásatásából most meggyőződhattünk arról, hogy itt nem a primitív hylozoizmus jelenségével¹ állunk szemben, hanem bonyolult, magasrendű szellemi élet kezdeteivel, amelyek méltók a későbbi fejleményekhez, amelyekből a keleti mediterraneumban a görög, Itáliában az etruszk, latin, stb. Nyugat Európában a kelta kultúra született meg.

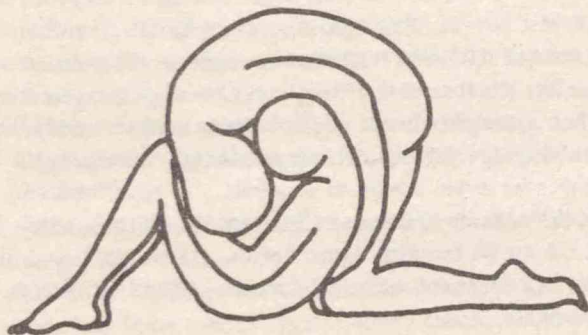
Tisztában kell lennünk végül azzal is, amire már HOERNES előtt többen rámutattak, hogy itt nem akármelyik fejlődési irányzat tul-

specializálódásának esetével állunk szemben. Egyáltalában tudott dolog, hogy tulspecializálódásból sohasem születnek meg új korszakok; hanem csakis az egészséges és szerencsés szintézisből, mely az európai emberiség szellemi életének lett a szülőanyja.

1

2.

3.

5. ábra: 1. Spirális minta a III/a jelű zengővárkonyi csöves edényről;
2. ugyanennek materialista értelmezése;
3. a kínai ősi "jin-jang" szimbólumban a neolitikus spirális motívum él tovább. (Bendefy, 1972).

UTÓSZÓ

A III/a jelű ábrán bemutatott talpas edény spirális diszité-
sét kiterítve, az ősi kínai " Jin - Jang " szimbólum (I. MARTIN, 1880)
áll előttünk (5. ábra). Ennek a legalább 7000 éves kínai szimbólumnak
több párhuzamos jelentése van. A sinológusok szerint a jin és jang
bármilyen értelmezésben (általában férfi és nő; a hűség, őszinteség, az i-
gazság keresése, a tárgyilagosság, az erkölcsösség, stb., illetve mindezek
ellenkezője) a két ellentétes tényező egymásrahatásával, különösen a fér-
fi és a nő széttephetetlen viszonyával az élet folytonos megújul-
lását, az emberiség öröklését szimbolizálja. Talán ugyan
ezt a gondolatot fejezik ki a zengővárkonyi halotti edényeken egymást kö-
vető élet- és halálmotívumok végső soron az Élet diadalát a Ha-
lál fölött!

Ez a csodálatos alaki és fogalmi egyezés további igen ne-
héz kérdést vet fel. Nevesen azt: mikor és hol alakulhatott ki ez az elgon-
dolkozatóan tökéletes filozófiai és erkölcsi világgép, amely hét évezred-
del ezelőtt Kinában már a maga tökéletességében jelentkezik, s melynek
jegyében a zengővárkonyi neolitik kultúra hordozói telepükön az,athéni Ak-
ropolisz legnagyobb templomainak elődjét, majdnem hű mását emezek-
nél több ezer évvel korábban emelték. (A zengővárkonyi kultikus épít-
ménynek (4. ábra) rövidebb oldalán (8,75 m) 10 faoszlop, hosszabbik olda-
lán (23,8 m) 22 faoszlop állott kettős, illetve az ÉNy-i oldalon hármás so-
rokban. Az építmény közelebbi leírása DOMBAY JÁNOS 1960 évi művé-
ben található.)

BENDEFY LÁSZLÓ

LÁBJEGYZETEK

- * Az 1971. május 17-én elhunyt Szerző kézirati hagyatékában lelt tanul-
mány kb. 1953-ból származik. A nyers gépelésben fennmaradt kéziratot
rendezte, jegyzetekkel és irodalommal ellátta, valamint az utószót írta
BENDEFY LÁSZLÓ.

Hylozoizmus: a görög filozófia kezdeti korszakának (THALES,
ANAXIMANDER, ANAXIMENES, stb.) naív-materialista elképzelése. Nem
tagadja a szellem létezését, hanem azonosítja azt az anyaggal. Élet - a-
nyag - szellem e felfogás szerint elválaszthatatlan egység. Ma már bizo-
nyossággal tudjuk, hogy ezt a szemléletet a neolitik-kori gondolkodók szel-
lemi hagyatékaként öröklték a korai görög (és őket megelőzően még
több más nép) név szerint ismeretlen gondolkodói.

VONATKOZÓ IRODALOM

1. BENDEFY L. : Fettich Nándor 1900-1971 = Vasi Szemle 26. évf. 1. sz. 125-139 old, Szombathely, 1972.
2. DOMBAY J. : A zengővárkonyi őskori telep és temető. Budapest, 1959.
3. DOMBAY J. : Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengővárkony. Budapest, 1960.
4. FETTICH N. : A zengővárkonyi későkőkori leletek közléséről - Zum Bericht über die spätsteinzeitlichen Funde von Zengővárkony = Folia Arch. 257-260 old, Budapest, 1939.
5. HOERNES, M. : Urgeschichte des Menschen. Wien, 1891.
6. " : Urgeschichte der Menschheit. Wien 1895.
7. " : Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa. Wien, 1898.
8. " : Der diluviale Mensch in Europa. Die Kulturstufen der älteren Steinzeit, Braunschweig, 1903.
9. " : Natur- und Urgeschichte des Menschen 1-2. kt. Wien, 1909.
10. " : Kultur der Urzeit 1-3 kt. Wien, 1912.
11. KÜHN, H. : Felsenbilder Europas, 1-322 old, 111 tb. és 144 ábra. Stuttgart, 1952.
12. LÁSZLÓ GY. : Nándor Fettich (1900-1971) = Acta Archeolog. A MTA Régészeti Közlemények, 24 évf. 299-304. old. Budapest, 1972.
13. LÓCZY L. id. : A Mennyei Birodalomnak története, 270-275 old. Budapest, 1901.
14. MARTIN, W. A. P. : The Chinese. 125-149 old, London, 1880.
15. PAPP L. : Dombay János munkássága = Janus Pannonius Múzeum Évk. Pécs. 1961.
16. RIEGL, A. : Stielfragen. Berlin, 1893.
17. SCHUCHARDT, K. : Das technische Ornament in den Anfängen der Kunst, Berlin, 1909-1910.
18. SCHUCHARDT, K. : Alteuropa in seiner Kultur- und Stielentwicklung, Strassburg, 1919.
19. SEMPER, G. : Der Stil in den technischen und tektonischen Künsten. Frankfurt 1860-1863. 2. kiad. Stuttgart, 1878.
20. " : Die vier Elemente der Baukunst. Braunschweig 1851.
21. " : Über Polychromie und ihren Ursprung. Braunschweig. 1851.
22. " : Kisebb értekezéseinek gyűjt. kiadása: Kleine Schriften von -, Stuttgart, 1884.

EDLING - KAZAZE

Ein Beitrag zur Ortsnamenkunde und Siedlungsgeschichte der österreichischen Alpenländer.

Von : PRIMUS LESSIAK.

(Az alábbi tanulmányt P. LESSIÁK szlovén helynévkutató közölte ez előtt kerek 60 évvel. Az EDLING német és KAZAZE közti jelentésbeli azonosságot kétségen kívül megállapította. Jelentése: nemes, szabad...

További kutatásai - nagyon alaposak - viszont nem illeszkedtek bele sem a germanisztika, sem a szlavisztika kereteibe és így végső eredményként ázsiai, vagy mongol eredethez vezették a KAZAZE - KEZEZE népnév kutatásában. Arra, hogy a var lehet, még nem gondolt, pedig ez a végső megoldás. Az avar törzsek közt szerepel tehát az "első honfoglalás" -kor a KESZI törzs is, amely ÁRPÁD magyarjait megelőzte a Kárpát-medencében...

a szerkesztő.)

Wer die Ortsverzeichnisse von Kärnten und Steiermark durchmustert, dem mag die verhältnismäßig große Zahl von Orten auffallen, die den Namen Edling führen. In Kärnten gibt es deren nicht weniger als 9, in der Steiermark 4 (davon eines in der Gemeinde Freiberg).¹⁾ Außerdem begegnet der Name, soweit ich ihn bisher verfolgen konnte, je einmal in Oberösterreich: Edling, eine Einschicht, Gemeinde Oberachmann bei Vöcklabruck; in Baiern: Edling bei Wasserburg (urkundlich vom 12. Jahrhundert ab Edilingen, Edelinch, vgl. Mon. Boica III, 10, 72, 74; VI, 149). Die ähnlich klingenden bayrischen Etling

¹⁾ Auch Hartmannsdorf bei Friesach hieß ursprünglich Edeling s. v. Jaksch, Mon. Duc. Car. IV, 2217. Ein Edling bei Windischgraz verzeichnet Zahn im Ortsnamenbuch d. Steiermark.

urkundlich Etlingen, Oetlingen gehören nicht hieher); in Lothringen: Edlingen im Kreise Bolchen (die urkundliche Form ist mir nicht bekannt) und in Westfalen: Eiling, urkundlich 1325 nach Österley: Edelinctorpe.

Seiner Bildung nach ist der Name nicht gerade merkwürdig: Edling entspricht nach bairisch-österreichischen Lautgesetzen ganz regelrecht einem älteren Dat. Pl. Edelingen; ebensogut kann ihm aber auch der Nom. Pl. auf —e zugrunde liegen. Beide Formen der Dativ (ze den, bey den Edelingen, —in) wie der Nom. (Edelinge) begegnen in den Urkunden. Das Wort besagt also so viel als Ort, wo Edlinge wohnen. — Man könnte zunächst versucht sein, einen Edelsitz im mittelalterlich feudalen Sinne dahinter zu vermuten. Doch soviel ich sehe, handelt es sich bei keiner dieser Örtlichkeiten, wenigstens in den Alpenländern, um eigentliche Herrensitze. Durchweg sind es kleinere Bauern- und Keuschlersiedlungen. Die größten darunter liegen auf kärntnischem Boden. Es sind dies: Edling bei Eberndorf im Jauntal mit 117, Edling bei St. Stefan a. d. Gail mit 152, Edling bei Spittal a. d. Drau mit 102 Einwohnern. Die übrigen kärntnischen und steirischen Edlingorte schwanken zwischen 29—66 Seelen.

Das häufige Auftreten dieses Namens ist nicht unbeachtet geblieben. Nicht allein wegen der Zahl. Edling hat auf inner-österreichischem Boden seine ganz besondere Tönung und sein Klang zaubert eine eigen- und einzigartige Szene aus der Versenkung der Geschichte hervor: die Zeremonie der kärntnischen Herzogseinsetzung. Jaksch in seiner so anregenden Schrift über „Ortsnamengebung und Ortsnamenforschung mit besonderer Rücksicht auf Kärnten“, Klagenfurt 1891, S. 36, war der erste, der auf den Zusammenhang des Namens mit der Standesklasse der Edlinger hinwies und seine hauptsächliche Verbreitung in den östlichen Alpenländern feststellte. Mit den Edlingern — richtiger wär' es vielleicht, man nannte sie in Übereinstimmung mit der Mehrzahl der älteren Urkunden Edlinge — brauch ich mich glücklicherweise nicht näher zu befassen, so bedeutsam sie für unser Problem erscheinen: darüber haben Dimitz, Krones, Fekonja, Peisker und andere, besonders ausführlich aber Paul Puntschart in seinem Buche „Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, Leipzig 1899, S. 174—204 gehandelt. Aus seinen

Darlegungen erhellt, „daß die Edlinger von Haus aus slavische, unter eigenen Richtern stehende Bauerngemeinden mit alt-slavischem Sonderrecht sind, deren Mitglieder persönlich frei und mit Waffenrecht ausgestattet waren“ (S. 203). Ihre Verbreitung ist auf das alte Karantanien beschränkt; „sonst finden sich nirgends „Edlinger“-bauern in diesem Sinne“ (Puntschart, S. 175¹⁾). Ihre Huben heißen „Edlinghuben“, ihr Besitz „Edeltum, Edlingtum, Edelgut, -grund“, ihr Sonderrecht „Edlingrecht“. Auch besonderer Edlingämter geschieht Erwähnung; sie liegen im Kern des heutigen Kärntnerlandes, in dem Dreieck etwa zwischen Villach, St. Veit und Völkermarkt. Vereinzelte Edlingsiedlungen weist auch Oberkärnten und das Lavanttal auf. Edlinge sitzen ferner in Ober- und Untersteier und in Krain: bekannt sind vor allem die Edeltümer von Tüchern und Säger (Sagor) im steirisch-krainischen Grenzgebiet. — Zu den Edlingern gehört auch jener vielgenannte Würdenträger des Landes, der bei der Herzogseinsetzung neben dem Thronwärter die Hauptrolle spielt, der Herzogbauer von Blasendorf, wie schon sein Name verrät: Edling, -er, -en nennen ihn die Urkunden und als *rusticus libertus* erscheint er um die Mitte des 14. Jh. bei Johannes von Viktring.

Es nimmt einen einigermaßen wunder, daß sich die Ortsnamenforschung nicht um das slowenische Gegenstück des deutschen Edling umgesehen hat. Daß man ein solches erwarten darf, ist klar; handelt es sich doch, wie Puntschart gewiß mit Recht vermutet, um ursprünglich nichtdeutsche Siedlungen. Freilich die meisten Dörfer dieses Namens liegen heute in deutscher Gegend, haben also keine anderssprachige Parallele. Doch verzeichnet die Karte drei Edlingorte auch jenseits der Sprachgrenze auf windischem oder doch gemischt-sprachigem Boden. Edling bei Eberndorf im Jauntale und Edling bei St. Stefan an der Gail führen nach den Ortsreperorien und dem Gemeindelexikon beide die windische Bezeichnung *Kazaze*; für Edling bei Ludmannsdorf (w. Klagenfurt) ist allerdings eine etwas davon abweichende Namensform *Kajžice* angegeben. Gleichwohl erscheint auf den ersten Blick schon

¹⁾ Wohl nur als Beiname ist »Edelinch« zu fassen in der Urk. des Klosters Schöntal in der Oberpfalz v. J. 1346: »ein hofstatt, dev dazu gehöret, da auf gesezzen waz der edelinch«. Mon. Boica XXVI., 123.

ein Zusammenhang als wahrscheinlich; hinter der windischen Benennung wird sich die slowenische Entsprechung des deutschen Edling, nobilis in der besonderen, oben umgrenzten Bedeutung Freibauer bergen. Zu der Annahme, daß Übertragung oder gegenseitige Beeinflussung der Bezeichnungen vorliege, fehlt jeder triftige Grund; dazu sind die Orte räumlich zu weit von einander entfernt, Verkehrsbeziehungen sind keine vorhanden, und die Echtheit der Namen wird wie wir noch hören werden, durch ihre Bodenständigkeit verbürgt.

Seit mehreren Jahren hat mich die Frage nach Verbreitung und Etymologie der slow. Namensform beschäftigt. Bei genauem Zusehn ergaben sich Zusammenhänge, die wohl der Beachtung wert sind und die ich hier vorlegen möchte. Einen Teil meiner Ergebnisse hat mir allerdings L. Pintar im Novemberheft des Ljubljanski Zvon, Jahrgang 1912 vorweggenommen in seinem Aufsatz „O krajnih imenih. v“, auf den mich Peisker vor kurzem aufmerksam machte. Seine Ausführungen sollen an späterer Stelle gewürdigt werden.

Zunächst einiges über die erwähnten windischen Namensformen. In den amtlichen Ortsverzeichnissen steht, wie erwähnt, als slow. Bezeichnung für Edling bei Ludmannsdorf Kajžice. Wie ich mich selber überzeugt habe, nennen es die Einheimischen Kazaze, Kajzaze (genauer 'azaze, 'ajzaze mit langem ersten a, Hochton auf der Schlußsilbe und anlautendem Kehlkopfverschluß, der in den meisten windischen Mundarten Mittel- und Unterkärntens k in allen Stellungen vertritt). Kajžice (genauer 'ajžace) besteht zwar auch — es handelt sich also hier nicht wie in vielen anderen Fällen um fehlerhafte Wiedergabe der gesprochenen Namensform — hat aber die Geltung eines Über- oder Spitznamens, der vor allem in der „freundnachbarlichen“ Umgebung üblich ist und in der Regel noch als solcher empfunden wird. Slow. kajža (kleines Bauernhaus) wird wie deutsches Keusche oft auch im verächtlichen Sinne „armselige Behausung, Hütte“ gebraucht. Worin der Spott liegt ist klar: das etwas anspruchsvoll klingende deutsche Edling (oder sein noch in diesem Sinne verstandenes windisches Seitenstück?) zusammen mit der Unbedeutendheit der Siedlung hat den Volkswitz veranlaßt die scherzhafte Umtaufe von Kazaze in das lautverwandte Kajžice „Keuschendorf“ vorzunehmen. Kajzaze,

das man als dritte Form zu hören bekommt, ist augenscheinlich Kreuzung aus Kazaze und Kajžice; die anderwärts im Slow. bekannte Entwicklung von j vor z ist der Mundart der Gegend fremd. Damit wäre die Übereinstimmung mit den Namen der beiden andern Edlingorte hergestellt. Bemerket sei noch, daß Kazaze im Gailtal im Volksmunde zum Teil auch in einer abweichenden Gestalt auftritt u. zw. als *Kazde*, das aus *Kazaze* mit Ausfall des Mittelvokals hervorgegangen, dieselbe Dissimilation aufweist, wie das wind. dialektische *nabúozad* < *nabozez* < germ. *nabagaiz* „Naber, Bohrer“. Ein vierter hierhergehöriger Ort liegt in nächster Nähe von Klagenfurt: es ist Harbach bei St. Peter, als dessen slow. Entsprechung das Ortsrep. von 1894 Kazize anführt. *i* vertritt hier wie in dem von Pintar S. 603 erwähnten Lokativ Kazizah (gemeint ist Edling im Gailtale) mundartliches *o*, das meist ein älteres *i*, auch *u* fortsetzt und daher in volkstümlicher Niederschrift der Mundart nicht selten mit *i* wiedergegeben wird, auch da, wo es keine etymologische Berechtigung hat. Der deutsche Name hat in diesem Falle mit dem slow. nichts zu tun: Hãrbãch steht für älteres Horbach, d. i. Schmutzbach; *a* und *o* sind in der alten Mundart vor *r* zusammengefallen. Harbach allerdings ist ein Herrensitz, über dessen Alter ich aber keinen Aufschluß zu geben vermag.

Aus lautlichen Gründen erscheint es zunächst fraglich ob auch Kassase (daneben Kassese) bei Pletrowitsch w. Cilli in Untersteier hier einzureihen ist. Der slow. Name des Ortes ist Kasaze mit stimmlosem *s*, wie es auch die deutsche Schreibung voraussetzt. Daß indeß wirklich dasselbe Wort vorliegt, ergibt sich aus Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark, der unter „Kassasse“ als mittelalterliche Benennung des Ortes Edelingen, Edling verzeichnet. Es liegt nun nahe auch die vier krainischen Koses oder Kosese, slow. Koseze trotz ihrem abweichenden *o* hierherzustellen. Eine Erklärung der lautlichen Verschiedenheit soll im folgenden zugleich mit der Etymologisierung versucht werden.

Die kärntnerischen Kazaze zeigen sämtlich Schwachtonigkeit der 2. Silbe. Das gilt auch für Kazaze im Jauntal, dessen mundartliche Aussprache ich nicht kenne. In der Beschreibung der Fideikommißherrschaft Sonnegg v. J. 1831 (Archiv f. vaterländ.

Geschichte und Topographie, hgg. vom Geschichtsverein f. Kärnten 1912, S. 160) erscheint nämlich statt des Namens Edling der eingedeutschte Lokativ Kassisach, dessen *i* auf gesprochenes *ə* der 2. Silbe weist. Das Doppel-*s* hat in der kärnt. Orthographie dieser Zeit nichts zu bedeuten, weil in der Mundart *ss* und *s* zusammengefallen sind. Kazaze ist einer der zahlreichen Nom. Pl. auf — *e* wie Borovlje, Goriče, Loče, von denen die meisten als Neuschöpfung auf Grund des zugehörigen Lokativs (Borovljah usw.) zu betrachten sind. Wie z. B. Loče, Kovače nach dem Lokativ Ločah, Kovačah für ursprüngliches Ločani, Kovači eintritt, so läßt sich auch Kazaze, Lok. Kazazah auf älteres Kazazi zurückführen. Der dazugehörige Singular wäre Kazaz oder Kazag; auch an Kazez oder Kazeg kann gedacht werden, denn im mittelkärntn. Windisch wandelt sich schwachtoniges (z. T. auch endbetontes *e*) außer unter bestimmten Bedingungen, von denen keine hier zutrifft, in *a* seltener *ə*, z. B. *prabaré* (in einzelnen Dialekten auch *prabard*) für schriftsprachliches *prebere* er liest durch. Die 1. Silbe hingegen enthält sicher altes *a*, wie aus der Länge des Vokals zu ersehen ist; aus *e* hervorgegangnes *a* bleibt stets kurz, auch bei (nachträglicher) Akzentuierung.

Eine echt slawische Ableitung mit dem Formans *-go* (*-ago* usw.), kann kaum vorliegen. Zwar bedeutet *kazati* in einzelnen slaw. Dialekten neben zeigen, sagen auch befehlen, heißen, im Slow. gehört zu demselben Stamme *kazen* passend, angezeigt, ansehnlich, stattlich, aber ich würde mich doch nicht wagen auf Grund der Belege für das Suffix *-go* usw. in Miklosichens Vgl. Gramm. d. slaw. Sprachen, II 280 ff oder in Vondráks Vgl. slav. Gramm. S. 470 ff von *kaz-* ausgehend ein *kazagŭ* oder *kazegŭ* zu konstruieren. Und vor allem: unter der Voraussetzung, daß ein echt slavisches Wort vorliege, ließen sich die lautlichen Abweichungen, auf die ich bereits aufmerksam gemacht habe, nicht begreifen. Ein Wechsel von stimmhaftem und stimmlosem *s* (*s* und *z*) in gleicher Umgebung wäre in diesem Falle ausgeschlossen.

Wenn man sich vor Augen hält, daß fast alle slawischen Bezeichnungen für Vornehmer, Adelige, Fürst usw. entlehnt sind, sei aus dem Germanischen wie etwa *künežŭ*, slow. *knez* Fürst, *vitežŭ*, slow. *vitez* Held, Ritter, *kralŭ*, slow. *kralj* König,

oder aus dem Turkotartarischen (Altaischnen) wie *bojarinü* (*boljarinü*), *bogatyř*, *byla* usw., könnte man auch bei *kazaz(ü)* oder *kazag(ü)* an ein Lehnwort denken. Sehr wohl könnte wie bei *vitezü* (germ. *Viking*) ein fremder Volksname dahinter stecken.

Als ich seinerzeit in den „Osteuropäischen und ostasiatischen Streifzügen“ von Marquardt (Leipzig 1903) von den Kassogen (russ. *Kasogü*, Pl. *Kasozü*) las, kam mir der Gedanke an die Möglichkeit einer Identifizierung. Bei einem Lehnwort ließen sich die Lautschwankungen eher verstehen als bei einem Erbwort, weil wir in einem solchen Falle mit Lautersatz zu rechnen haben. Freilich scheint diese Vermutung zunächst keinen Glauben zu verdienen; denn einer der besten Kenner altslawischer Beziehungen zu den Ostvölkern, der ordentliche Akademiker Th. E. Korsch in Moskau, an den ich mich auf Peiskers Rat um Auskunft wandte, schrieb mir in Frühjahr 1910: „Was die Kassogen anlangt, so ist dies die altrussische Benennung der Tscherkessen — — — Daß die Tscherkessen eine Rolle in der großen Völkerwanderung gespielt hätten oder sonst nach Westeuropa vorgedrungen wären, ist wenigstens aus unseren Quellen nicht ersichtlich. Hierzu kommt der Umstand, daß diese Benennung nicht tscherkessisch ist, sondern eben russisch; die Russen aber haben dieselbe von den Osseten, den Nachkommen der Alanen (Sarmaten) entlehnt, wie man aus dem ossetischen *Käsäg* Tscherkesse schließen kann.“ Eher könnte man, meint Korsch weiter, an *Kozaci* den Pl. von *Kozakü* (Kosake) denken, falls das 2. *z* in *Kazaze* nach deutscher Art als *ts* zu lesen wäre, *Kazaze* also für *Kazace* stünde. „Freilich bezeichnet jetzt *Kozak(ü)* nur einen „Kosaken“, aber ehemals war das gewiß nicht so, denn das ursprünglich türkische *qazaq* bedeutet noch jetzt in verschiedenen Sprachen dieses Stammes 1) frei, 2) unverheiratet, familienlos, 3) heimlos, Vagabund, 4) Nomade, 5) Kirgise (namentlich denjenigen Zweig des Kirgisenvolkes, der in der offiziellen russischen Sprache *Kirgiz—Kajsäki*,“ genannt wird, 6) Räuber, 7) Lohnarbeiter, Tagelöhner.“ Anschließend an Korschens Angaben sei noch hingewiesen auf Radloff, Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte II. 364, wo ebenfalls für *kazak* die Bedeutung „ein freier, unabhängiger Mensch“ vorangestellt wird, aus der sich ja auch alle andern zwanglos ableiten lassen. Von dieser Grundbedeutung aus

konnte sich das Wort sehr wohl zur Bezeichnung einer bevorzugten Bevölkerungsschicht entwickeln und in der Tat hat es diesen Weg eingeschlagen im Kleinrussischen, wo *kozák* außer Kosake auch soviel als Held, Freibauer besagt; vgl. Bernekers Slav. etymol. Wörterbuch 406. Damit käme der Sinn des Wortes demjenigen, den Puntschart für das alpendeutsche „Edling“ festgestellt hat, gleich oder doch außerordentlich nahe. Nicht unterlassen möchte ich darauf hinzuweisen, daß *kozak* öfter auch in Ortsnamen begegnet: Böhmen kennt ein *Kozák* und ein *Kozákov*, Schlesien ein *Kozakowice*, in Galizien und in Russ.-Polen kehrt der Name *Kozaki* nicht weniger als fünfmal, *Kozaczów* zweimal, *Kozaczyzna* viermal wieder, außerdem belegt das Gemeindelexikon ein *Kozaczowka* und *Kozacka Buda*. *Kosacken* heißen vier Orte in Ostpreußen. Fraglich bleibt, ob auch *Kosaschitz* — *Kozašice* in Böhmen und *Kossesdorf* in Siebenbürgen hierher gehört. Gewiß könnten die Beispiele vermehrt werden, wenn mir Ortsnamenverzeichnisse von Rußland und den slaw. Balkanländern zur Verfügung stünden.

Allerdings trifft die Voraussetzung nicht zu, an die Korsch seine Hypothese knüpft, nämlich, daß das zweite *z* ein *c* (*ts*) vertrete. Doch ist das kein unüberwindliches Hindernis. Wir müssen eben annehmen, daß der Lautersatz nicht in allen slawischen Sprachen in gleicher Weise stattfand. Dieses Schwanken in der lautlichen Substitution läßt sich aus zeitlicher und örtlicher Verschiedenheit der Übernahme erklären; nichts zwingt uns ja zur Annahme, daß die Entlehnung ins Ost- und Südslawische gleichzeitig und aus derselben Mundart der Ursprache erfolgte. Aber damit stünden wir doch immer noch auf dem unsichern Boden bloßer Vermutung. Wir können uns indeß leicht auf eine gediegenere Plattform stellen, wenn wir die lautliche Beschaffenheit der Quellsprache in Betracht ziehn. Miklosich hat in seiner Abhandlung über die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen in den Denkschriften der Wiener Akademie 34, 239 ff. ein reiches Material zusammengetragen, aus dem es sich ergibt, daß die türkischen Verschuß- und Reibelaute im Slawischen in Lehnwörtern sowohl als stimmlose Fortes wie als stimmhafte Lenes auftreten können. Ich greife ein paar Beispiele heraus: neben poln. *jaruga* steht im Serb. *jarah*, im Slow. *jarek*, neben kirchen-

slaw. *črătogŭ*, russ. *čertogŭ*, ältserb. *črtog* haben wir russ. *čerdak*, bulg., serb., slow. *čardak*, neben russ. *očagŭ* Herd finden wir im Bulg. u. Serb. *odžak ožak*, das russ. *syčugŭ* hat ein bulg., serb. *sudžuk* zur Seite usw.; meist steht dem stimmlosen Laut der vorausgehenden Silbe ein stimmhafter der folgenden gegenüber und umgekehrt. Auf eine Reihe ähnlicher Fälle machte mich Korsch, dem ich hiermit für seine freundliche Unterstützung auch öffentlich meinen Dank abstatte, in einem 2. Schreiben aufmerksam; so hat z. B. das Altrussische *I'ččeněgŭ*, während die byzantinischen Quellen *Πατζώνιας*, *Πατζωνιάτης*, bieten und ähnliches.

Das Nebeneinander von *Kazaze* und *Kasaze*, von *Kazag*, *Kasag* und *Ka:ak*, *Kajsak* (s. oben) ist also ohne weiteres begreiflich, wenn wir das Wort als türkisch ansehen. Auch das krainische *Koseze* läßt sich ohne wesentliche Schwierigkeit verstehen: wir müssen nur davon ausgehn, daß das *a* der ersten Silbe in der Ursprache keine ausgeprägte Länge war, haben doch auch die ostslawischen Sprachen außer dem Groß- und Weißrussischen, das wegen seines „Akanje“ außer Betracht kommt, das Wort mit *o* (*Kozak*) übernommen. Freilich könnte es sich bei *Koséze* auch um eine slow. Sonderentwicklung handeln, da dieses den Ton auf der 2. Silbe trägt, wie aus Pintars Ausführungen S. 601 zu entnehmen ist. Denn unbetontes *a* geht im Slow. gelegentlich in *o* über. Ein besonders hübsches Beispiel ist der wind. Name für Stein bei Viktring: *Zákmən* nicht *Záhamen*. Einige Schwierigkeit bereitet, nur das *e* der zweiten Silbe von *Koséze*, das, wie schon erwähnt, auch den kärntnerischen *a*-formen zugrunde liegen kann. Der gelegentliche Übergang in *o* scheint eher auf *e* (*ĕ*, *e*) als auf *a* zu weisen.

Es ist selbstverständlich, daß man sich über die Bedeutung der Namen *Kazaze*, *Kasaze* zur Zeit der deutschen Besiedlung völlig im Klaren war, sonst hätte man sie ja nicht mit *Edelinge(n)* wiedergeben können.¹⁾ Ja, wir haben urkund-

¹⁾ Daß auch das krain. *Koseze* so übertragen wurde, ergibt sich mit ziemlicher Sicherheit, aus der von Pintar S. 600 f. angeführten Urkunde (Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain Nr. 356), wornach *Dominus Vlticus miles de Edelingen dictus Taehler* dem Kloster Oberburg Güter »*apud Edelingen et Woditz*« schenkt. Da nun ein *Koses* (*Koseze*) dicht bei *Woditz* liegt, ist mit Pintar zu vermuten, daß es mit *Edelingen* identisch ist.

liche Beweise dafür, daß das Wort noch zu Beginn der Neuzeit bei den Slowenen lebendig war: Herrn Prof. Dr. Ludmil Hauptmann in Fürstenfeld verdank ich durch Vermittlung Peiskers folgende Daten: Schloßarchiv Losensteinleiten (Oberösterreich) des Fürsten Auersperg. *Urbarregister kayserlicher majestät amts zu Seysenberg* (Unterkrain). Urbar v. 1522: *zu Kletschet v huebn. Gregor Edlinger*. Urbar v. 1533/35: *Gregor Kasses* Urbar v. 1526: *Zu Lipowitz VIII hueben, I edelthumb*. S. 25 n. 4: *Juri Edlinger*. n. 5 *Janntsche Edlinger*. n. 8 *Michel des Jannsche Kosses sun*. n. 9 *Paull Edlinger dint von 1 edlthumb*. Urbar v. 1536/38, n. 4: *Juri Kasses*. n. 5: *Jannsche Kasses*. n. 8: *Michel Kässes son*. Urbar v. 1545/47 (Lipowiz): *Klässeß, Khässes, Khases. Paulle Khäses edlinger dient vom edlthumb*. Dieselbe Person erscheint also bald deutsch bald slowenisch zubenannt. „Edlinger“ und „Kasses“ wird als identisch gefühlt¹⁾. Beachtenswert ist die Nebenform *Kosses* neben *Kasses* (das *ä* ist hier natürlich nicht als *e*-Laut zu lesen, sondern steht gemäß der spätbairischen Orthographie für helles *a*), beachtenswert das durchgehende *e* der 2. Silbe und der Ausgang *s* statt des zu erwartenden *g*. Ob neben *kazak* für das Türkische auch eine Aussprache *kazā*: angenommen werden darf, die die *e*-form erklären würde, entzieht sich meiner Beurteilung. Aber es ist in diesem Falle auch gar nicht nötig, die Ursprache für einen solchen Lautwandel verantwortlich zu machen: wir können ihn ohne Schwierigkeiten auch aus dem Slawischen heraus erklären.

Eine Standes- oder Würdenbezeichnung auf *-ag*, altslaw. *-agŭ*, also *kazagŭ*, war im Slawischen völlig vereinzelt. Daneben gab es jedoch sinnverwandte Wörter wie *kŭnegŭ* Fürst, *vitegŭ* Held, Ritter, an die es angelehnt werden konnte. Nach dem Muster von *kŭnegŭ* Pl. *kunezi* wurde auch *kasagŭ* Pl. *kasazi* zu *kasegŭ* Pl. *kasezi* umgebildet. Und wie die Singulare *kŭnegŭ*, *vitegŭ* sich unter dem Einfluß des vorausgehenden Palatalvokals in *kŭnezi*, *vitezi* wandelten, so mußte auch *kasegŭ* zu *kasezi* werden. Man denke auch an Aufzählungen wie: *kŭnezi vitezi, kasezi* Fürsten, Ritter, Edle! Jedenfalls lag die Suffix-Übertragung infolge der Bedeutungsverwandtschaft

¹⁾ Der Name ist noch heute üblich. Hans K a s e s vertonte die Lieder der Handel-Mazetti.

der Wörter sehr nahe. Daß die *g*-Form in unserem Wort in der Tat einmal vorhanden war, erhellt aus dem kroat. Ortsnamen *Kasezi*, Gen. pl. *Kaseg* (*v Kasezih, s Kaseg*), den Pintar in seinem obgenannten Aufsatz aus dem Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Bd. IV, 879 beibringt, wofür ich ihm gar nicht genug danken kann: denn damit ist das letzte noch fehlende Glied für meine Beweiskette gewonnen. Mit der Erklärung, die Pintar versucht hat — er leitet nämlich das Wort von altbulg. *kŭnežŭ*, slow. *knez* Fürst ab — brauch ich mich nicht länger auseinanderzusetzen. Ihre Unhaltbarkeit liegt auf der Hand. Der Übergang von *kn* (mit palatalem, stimmlosem und mit Reibegeräusch versehenem *n*) in *ks* (mit palatalem, dorsal gebildetem *s*) ist eine spezifisch polnische Lauterscheinung, die selbstverständlich fürs Slowenische nicht in Betracht gezogen werden darf. Und woher soll das *a* (oder *o*) zwischen dem *k* und *s* kommen? Das ursprüngliche *ñ* muß ja ausgefallen sein, sonst hätte doch das *n* nicht stimmlos und weiter zu einem palatalen Zischlaut werden können. (Auf seine Deutung von *Kozlog* und *Kozesmoje* kann ich vorderhand nicht eingehen, weil ich die mundartlichen Formen nicht kenne: viel Wahrscheinlichkeit scheint mir seine Erklärung nicht zu haben¹⁾).

¹⁾ Eine andre Frage ist, ob nicht doch russ. *Kasog* Tscherkesse, osset. *Käsag, Kasach* (nach Korsch bez. Marquardt), von dem ich ausgegangen bin, mit unserem *Kasag* irgendwie zusammenhängt. Wie nach Radloff a. a. O. S. 365 *Kasak* im Altai auch den Russen bezeichnet, so könnte das Wort infolge irgendwelcher Völkerverschiebungen auch auf die Tscherkessen übertragen worden sein. Es liegt außerhalb meiner Kompetenz, das Problem zu lösen. Zu *Kasag* vgl. noch bes. die Ausführungen von Korsch, im Zbornik (Jagić-Festschrift) S. 254. — Schwerlich dürfte türkisch *kasa* Richteramt, s. Miklosich, Denkschriften 34, 330 mit unserem Ortsnamen etwas zu tun haben, so sehr man geneigt wäre, es mit Rücksicht auf die die Gerichtsbarkeit der Edlinger und der mit ihnen ja wohl wesensverwandten Supane damit in Verbindung zu bringen. S. Puntschart, a. a. O. S. 190 ff., wo auch die weitere Literatur (namentlich Peisker) verzeichnet ist und Dopsch. Die ältere Sozial- und Wirtschaftsverfassung der Alpen-slaven 1909, S. 23 ff. Ich erwähne hierzu auch noch die Ortsnamen Schöpfendorf (zweimal in Untersteier, einmal in Krain), Schöpfenlag, slow. *Sodna Vas, Sadinja* (für *Sodinja*) *Vas, Žepovci* wohl für *Šepovci, Sodevce* und *Zandlach* (mundartl. *tsändlach*) in Oberärnten aus dem Lokativ *Sodljachü*; der Ersatz von slow. anl. *s* durch

Ich habe bereits erwähnt, daß auch das kärntnerische *Kazaze* auf älterem *Kazeze* beruhen kann. Auffallend aber bleibt immerhin die Tatsache, daß innerhalb eines so kleinen Bereiches, wie es das slow. Sprachgebiet ist, das Lehnwort in dreifacher Gestalt begegnet. Kärnten kennt nur die Form *Kaz-*, Untersteier, das angrenzende Kroatien und Ostkrain (Seisenberg) mit einer Ausnahme im Urbar nur die Form *Kas-*, während das übrige Krain nur *Kos-* mit abweichender Betonung aufweist. Die Formen sind also landschaftlich geschieden. Aber aus dem Slowenischen und seinen Dialekten heraus läßt sich diese Ungleichheit nicht erklären. Sie kann nur, wie bereits betont wurde, auf den Lautverhältnissen der Quellsprache beruhen. Mittelbare Entlehnung ist dabei so gut wie ausgeschlossen. Wäre das Wort den Slowenen etwa durch eine andre süd-slawische Sprache zugeflossen, so hätten wir eine einheitliche Lautform zu erwarten. Sonst müßten wir ja annehmen, jedes der 3 oben umgrenzten Gebiete hätte das Wort auf besonderem Wege und aus verschiedener Quelle bezogen.

Es kann also wohl nur eine Uebernahme aus erster Hand stattgefunden haben, d. h. jede der genannten drei Gruppen hat es für sich aus der Sprache der Turkotartaren (Avaren) entlehnt. Der landschaftlich verschiedene Lautersatz erklärt sich am ungezwungensten und einwandfrei, wenn man sich dieses Fremdvolk mitten unter den Slowenen lebend denkt, etwa wie Peisker meint, als Hirtenadel, jedenfalls als Herrenvolk, selbst wohl in Stämme und Mundarten gespalten. Zur Zeit der Entlehnung müssen die Slowenen räumlich im wesentlichen schon so geliedert gewesen sein wie heute, d. h. die Einbürgerung des Lehnworts ist wohl nach der Besiedlung der Alpenländer erfolgt, denn eine so reinliche Abgrenzung des Verbreitungsgebiets der einzelnen Formen setzt schon ziemlich gefestigte Verhältnisse voraus. Dafür spricht auch, daß der Geltungsbereich der Wortformen und die dialektische Gliederung in Ost- und Westslowenisch¹⁾, die, wie

deutsches *ts* ist völlig normal. Aus den slow. Parallelen für Schöpfendorf, -lag scheint doch wohl hervorzugehn, daß den urkundlich öfter genannten »Schöpfen« hauptsächlich richterliche Funktion zukam.

1) Dieses mit weitgehender Entwicklung von Zischlauten vor ursprünglich nicht palatalen Vokalen.

aus den Verkehrsverhältnissen geschlossen werden darf, gewiß schon in die Zeit der Landnahme fällt, nicht vollkommen übereinstimmen, was vermutlich darauf zurückzuführen ist, daß sich die stammheitliche Gruppierung der turkotartarischen Herrenschaft mit der der Slowenen nicht ganz deckte. Die Möglichkeit einer solchen Kreuzung der nationalen Sphären ist aber wohl nur gegeben, wenn wir von den heutigen Siedlungsverhältnissen ausgehen. Ein nachträglicher landschaftlicher Ausgleich der Wortformen hätte die Ortsnamen kaum betroffen. Natürlich setzt das Gesagte voraus, daß die Turkotartaren in den ersten Jahrhunderten nach der Einwanderung der Alpenlawen ihre eigene Sprache noch nicht völlig aufgegeben hatten.

Ich bin nicht Historiker genug, um das gewonnene Ergebnis auch für das Problem der kärntnischen Herzogseinsetzung zu verwerten, aber immerhin, die Zugehörigkeit des Herzogbauern zu den Edlingen scheint mir doch eher für die Goldmannsche Initiationstheorie, wie ich sie kurz bezeichnen möchte ¹⁾, zu sprechen, als für die von Peisker und Puntschart vertretene Revolutionshypothese, vermag Goldmann auch nicht alle Schwierigkeiten zu beseitigen. Und zwar handelt es sich meines Erachtens nicht um eine Aufnahme in den Stammesverband der Slowenen schlechthin, sondern in die Gemeinschaft der Edlinge. Daher auch, von der Erkennungsfrage abgesehen, nach Johannes v. Viktring die erste Frage des Freibauern an den Herzog lautet: Ist er ein gerechter Richter . . . und freien Standes? Die von Puntschart, S. 133, angeführten Zeugnisse, welche die Kleidung des ankommenden Herzogs als Hirtentracht bezeichnen, beruhen doch vielleicht auf älterer Ueberlieferung (vgl. auch Puntschart, S. 266). Daß der Mons Carantanus, der „Karnberg“, heute Ulrichsberg mit Karnburg und Umgebung ein heidnisch religiöses Zentrum war, geht deutlich hervor aus dem noch heute geübten Vierberggehen, das Graber in der Carinthia 102, 1 ff. so ausführlich besprochen hat. Hier am Fuße des Ulrichsberges fand die berühmte Einsetzungs- oder Einfüh-

¹⁾ E. Goldmann, Die Einführung der deutschen Herzogsgeschlechter Kärntens in den slowenischen Stammesverband. Untersuchungen zur deutschen Staats- u. Rechtsgeschichte, 68. Heft, bes. S. 115 ff.

rungszeremonie statt. St. Peter ist die Kirche von Karnburg geweiht. Es ist möglicherweise nur ein Zufall, daß in der Nähe von Edlingorten sich Peterskirchen erheben: so in der Gemeinde St. Peter-Edling, bei Harbach-Kazaze, in Steierberg, wozu ein Edling gehört, bei Moosburg, bei Edling in der Gemeinde Gai, bei Sagor; Kassase in Untersteier hat Pletrowitsch, slow. Petroviče zur Seite — zu etwaigen weiteren Belegen fehlt mir das nötige Quellenmaterial; aber vielleicht wäre eine Untersuchung der Patronate der Edlinggemeinden doch nicht ganz ohne Nutzen.

{Ich glaube die Mühe, welche die Deutung dieses eigenartigen Namens beanspruchte, nicht umsonst aufgewendet zu haben. Richtig beleuchtet reflektiert er ein Licht, dessen schwache Strahlen die Dämmerung der kärntnischen Frühzeit doch wundersam zu erhellen vermögen. Und das Beispiel ist nur eins unter vielen. Welche Bedeutung der alpenländischen Ortsnamenkunde gerade für die Geschichts- und Kulturforschung zukommt, hat mit klarem Blick schon unser verehrter Jubilar vor mehr als 20 Jahren in seiner oben erwähnten Schrift erkannt. War er doch, um nur eines seiner Ergebnisse hervorzuheben, der erste, der aus den Ortsnamen das mosaikartige Neben- und Durcheinanderwohnen der beiden Volksstämme, der Deutschen und Winden auf kärntnischem Boden für das Mittelalter nachgewiesen hat und archivalische Funde in jüngerer Zeit haben seine Ausführungen aufs schönste bestätigt. Möge ihm, dem rastlosen Forscher und verehrten Freunde noch ein langes segensreiches Wirken beschieden sein¹⁾.

¹⁾ Peisker schreibt mir am 11. III.: Marquart findet eine genaue Analogie zu Kasogi: $\kappa\alpha\sigma\alpha\gamma\acute{\iota}\alpha$, pers. arab. Kašak. Im Inlaut geht q in γ über z. B.: $aqa > \alpha\gamma\alpha$.

KIVONAT és ÉRTELMEZÉS

Az avar-kutatás és a vele összefüggésben álló "kettős honfoglalás" szempontjából a karintiai, krajnai és stájer helynévkutatás, valamint az egyre fejlődő osztrák településtörténet igen nagyjelentőségű. E tekintetben PRIMUS LESSIÁK közölt tanulmánya volt az első, uttörő illyszerű tanulmány. Az általa vizsgálat tárgyává tett 9 karintiai, 4 krajnai valamint az ausztriai és bajorországi szörvány előfordulásokat az EDLING - KAZAZE települések helynéveredet szempontjából kutatta. (Azóta ezeknek a helyneveknek a száma erősen felszaporodott!). Szerinte az EDLING germanizált jelentésforma a szlovén KAZAZE-ből, Viszont ennek a "szlovén" kifejezésnek az eredetét sem a germanisztika, sem a szlavisztika ismeretes módszereivel nem tudta meghatározni. Így kutatásai során, főként a XVII. századig kimutatható EDLINGEK kiváltságos majdnem bárói értelemben vett "Freibauer" szerepléséből kikövetkeztette a szerint "turko-tatár" vagy "mongol-altai" eredetet.

A Szerző legfontosabb megállapítása, hogy a szlávtság az összes tisztsegneveket, rangokat, címeket idegen nyelvekből kölcsönözte. Véleménye egészen újszerű és biztosságot keresve a moszkvai akadémikus és elismert nyelvésztől T. E. KORSCH-tól is gyekezett tételének alátámasztására adatokat szerezni. Az orosz szakember jelezte neki az ó-orosz nyelvben sűrűn szereplő KASOG nevet, amellyel a korabeli cserkeszeket jelölték. Miután LESSIÁK nem talált történelmi alátámasztást arra a lehetőségre, hogy ez a belsőázsiai nép Karintia és Krajna területén valaha is szerepelt volna, elvetette ezt a magyarázatot. (Pedig SAMO kérészerű "szláv állama" miatt annyira számontartott FREDEGAR-krónika részletes epizódja NAGY THEODORIK és az "ázsiai" XERXES-fejedelem közti párvidalról a Steyer-folyó partján, némi kis figyelemmel a XERXES torzításából a "cserkesz" népnevet, mint az avarokhoz társult ázsiai törzset okvetlenül észre kellett volna vennie. (-Részletesebben foglalkoztunk e kérdéssel és a párbaj leírásával FREDEGAR szövege nyomán: "A korai avar kagánok" c. tanulmányunk 34-38 oldalain.) LESSIÁK a történelmi alátámasztás hiányában elveti a "cserkeszek" ausztriai szereplését. Ennek ellenére nem tud szabadulni a szerinte "török" nyelvészeti hasonlatosságoktól, mint aminő a "quazak", amelynek jelentés-tartalmát RADLOFF nyomán igyekszik magyarázni, ahol a KAZA= "bíró"-val. Ez némi támpontot nyújt a kutatónak, hiszen az EDLINGEK bírói tisztséget is folytattak a századok folyamán, mint kiváltságuk egyik jellegzetességét.

Sajnálatos módon nem használja fel az avarok szlovén nevét, az OBRI népnevet, amely pedig sokszor felbukkan tanulmányában. Ilyen pl. az OBERBERG-i kolostor javára adományozott birtokok átírási oklevele, amely kimondottan mondja: "conuento oberburgiensi apud Edelingen... "Ez természetesen csak úgy érthető, ha a szlovén OBRI=avar népnév germanizált formáját a helyneveknél figyelembe vesszük. Az "OBER" (felső) helynév jelölés igen következtelen és értelmetlen a német nyelvterületen. (Helységnevtárakban sokszor 60 %-os eltérések vannak az "UNTER" (alsó) helynevek kárára...)

A tanulmány ezelőtt 60 évvel és azóta is sok támadásban részesült alapítétele a "turko-tatár" névadás miatt, mind a germanisták, mind a szlavisták részéről. Ezek u. i. szószerinti értelmezésben vették és veszik a szólás-mondást az "eltűnt avarokról... "

ÁLMOSS FEJEDELEM MÍTOSZA ÉS VALÓSÁGA

DÜMMERTH DEZSŐ

Jegyzetek a magyar krónikák szövegeihez és Biborbanszületett Konstantin elbeszéléséhez

Történetírásunk számára korábban nem volt probléma annak a ténynek elfogadása, hogy Emese álmának hagyománya valóban Álmos korából ered. Közlelbbi vizsgálódások azonban sokáig nem érintették a szöveget. A harmincas években csupán arra történt kísérlet — a német művelődéstörténeti iskola mintájára — hogy szellemtörténeti analógiák alapjául szolgáljon a steppei népek fejedelmi eszméje, és a fejlődésben későbbi, keresztény magyar királyeszmé merev összehasonlításában. Az irodalmi szöveg és keletkezése körülményeinek megvilágításáról azonban ebben az összehasonlításban sem esett szó.¹

Jogosult volt ezek után egy alaposabb kritika igénye. Legújabbán a racionalista módszerű, modern kritika egyúttal racionalista feltevést is eredményezett. Vizsgálatában a Turul-monda, bár ősi, totemisztikus magból származó, de századokkal később, Anonymus által irodalmi módon megformált alkotásnak minősült, az Árpád-ház többi családi hagyományával együtt. Logikus módon, ezzel egyidejűleg szkeptikus megítélés alá került az Árpád-család hatalmának eredete is. Nem csupán Álmos alakjának valósága tűnt ködösen bizonytalanannak egy később kitalált mese szövevényében, hanem Árpád fejedelemsége is későbbi keletűnek mutatkozott, mint a honfoglalás. Középkori elődeink pedig, a krónikások, mint hazug hízelgők szerepelnek ebben a szemléletben, akik a dinasztia dicsőségét úgy mozdították elő, hogy letagadták a valóságot, és utólagosan költöttek hagyományokat a XIII. században, a már négy évszázada uralkodó családnak. Az elködösített valóságot eszerint csak most sikerült volna kideríteni: a türk „Istemi kagán nemzetségéből származó Kurszán vezér honfoglaló főfejedelemségét”.²

Megalapozatlan szellemtörténeti analógiáktól éppúgy óvakodni kívánunk, mint a túlzott kriticismustól. Míg azonban a szellemtörténet veszélyei eléggé ismertek, a kriticismus túlzóan racionalista egyoldalúságáról már kevesebb szó esett. Ez utóbbi ugyancsak azzal a sajnálatos ténnyel jár együtt, hogy — miután minden meglevő adatban kételkedik, s mindent lebont — a romok helyére új konstrukciót telepít, mellyel kapcsolatban viszont már nem alkalmaz kritikát.

A mítoszتانítást jelenünkben kell elvégezni. Azzal semmit sem haladunk előre, ha visszamenőleg, mitikus észjárású korokat fosztunk meg

¹ *Deér József*: Heidnische und Christliche in der altungarischen Monarchie. Szeged, 1934. — *Uő*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Bp. 1938.

² *Győrffy György*: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. — *Uő*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről: Kurszán és Kurszán vára. Bp. 1959.

mítoszaiktól, melyekben a kor, mint valóságban, hitt. A fontos az, hogy a kutatók ne essenek mítoszok áldozatául.

Feladatunk tehát nem lehet más, mint újból vizsgálat alá venni Emese álmának szövegét, keletkezésének körülményeit, s ezzel kapcsolatban más források szövegeit is meg kell vizsgálnunk. Arra teszünk kísérletet, hogy a források racionalista kritikáját a mitikus szemléletmód és észjárás korabeli megnyilvánulásainak tekintetbe vételével, eszmetörténeti módszer alapján egyeítsük.

A magyar krónikák

Lássuk először Emese álmának elbeszélését a legrégebb kéziratból, Anonymus XIII. század eleji Gestájának előadásában:

Anno dominice incarnationis DCCC-o XVIII-o Vgek, longo post tempore de genere Magog regis erat quidam nobilissimus dux Scithie, qui duxit sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis, nomine Emesu, de qua genuit filium, qui agnominatus Almus, quia matri eius pregnanti per sompnum apparuit divina visio in forma asturis, que quasi veniens eam gravidavit et innotuit ei, quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra.

Az Úr születésének 819-ik esztendejében Ugeknek... ki a nagy idővel előbbi Magóg király nemzetségéből vala Scithiának igen nemes vezére, ki nőül vevé Dentumogerben Eunedubeli vezér leányát, Emesu nevűt, kitől nemze fiat, kit Álmosnak neveztek. Isteni jelenetről neveztek pedig Álmosnak, mivel terhes anyjának álmában isteni látomás tűnik fel héjja képében, mely mintha alászállva teherbe ejtette volna őt, és úgy tetszett neki, hogy méhéből folyam fakad, és ágyékából dicső királyok származának, de nem a maguk földjén sokasodnak meg.

Vegyük sorra most a többi, fennmaradt magyar forráshelyet. Hasonlítuk össze az ismert krónikák adatait, milyen hagyományt őriztek meg Emese álmával és Álmos személyével kapcsolatban?

Összehasonlítva a szövegek adatait, figyeljük meg, milyen egyezéseket és különbségeket találunk?

ANONYMUS ³	KÉZAI SIMON ⁴	BUDAI ÉS KÉPES KR. ⁵	POZSONYI KRÓNIKA ⁶	ZÁGRÁBI ÉS VÁRADI KR. ⁷
1. Elbeszéli Emese álmát.	1. Nem tesz említést Emese álmáról, de megjegyzi, hogy Álmos fia Árpád, a Turul nemzetségből származott, és hogy e madár képét a pogány fejedelmek pajzsokon viselték.	1. Elbeszéli Emese álmát.	1. Elbeszéli Emese álmát.	1. Álmos származásáról nem tesz említést.

³ Anonymus: Gesta Ungarorum. Scriptores rerum Hungaricarum (szerk. Szentpétery, E.). továbbiakban: SRH., I. vol. 1937. 38–41, 51–52.

⁴ Simonis de Kéza: Gesta Ungarorum. SRH. I. 152, 164–165.

⁵ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Uo. 284–285, 287.

⁶ Chronicon Poseniense, uo. II. 31–32.

⁷ Chronicon Zagrabienense et Váradienense, Uo. I. 206.

ANONYMUS	KÉZAI SIMON	BUDAI ÉS KÉPES KR.	POZSONYI KRÓNICA	ZÁGRÁBI ÉS VÁRADI KR.
2. Álmos Attila nemzetségéből származott. (Ősnévsort nem közöl.) A magyarok új hazájukat mint „Attila örökségét” foglalták el.	2. Megjegyzi, hogy az Árpádok turulos címerpajzsát már Attila viselte, és a hun – magyar nép azonosságát állítja.	2. Közli az Attilától való leszármazást, kompilált ősnévsorral.	2. Ugyanúgy.	2. Attiláról és a hunokról nem tesz említést. De megjegyzi, hogy a magyarok „örökség jogán” foglalták el Pannóniát.
3. Álmos volt a magyarok első fejedelme, akit még az őshazában választottak meg, hogy népét az új hazába vezesse.	3. Álmosról csak annyit jegyez meg, hogy Árpád apja volt.	3. Ugyanúgy.	3. Ugyanúgy.	3. Álmos volt az első fejedelem, akit „nemessége és érényei” miatt választottak meg.
4. A magyarok hét törzsét Álmos vezette az őshazából a Kárpátmedence határáig Kijeven át. Útközben a „kunok” népét hódoltatva. A határon hatalmát önként átadta fiának: Árpádnak: „Ungváron.”	4. A magyarok vezérnév említése nélkül érkeznek Kijeven át az új haza határára, ahol a „legtekintélyesebb kapitány” Árpád lesz a fejedelem.	4. Ugyanúgy. Álmost Erdélyben megölték, mivel „ő ugyanis nem mehetett be Pannóniába”.	4. Ugyanúgy. Árpádot is Erdélyben választják fejedelemmé (ahol apját megölték).	4. Álmos sorsáról nem tesz említést, csak annyit mond, hogy az uralkodásban fia követte. Árpád.

1. Egyezések:

- Valamennyi szöveg azt állítja, hogy Álmos és fia Árpád Attilától és a Turul nemzetségéből származott. Kivétel a Zágrábi és Váradi Krónika, mely Álmos őseiről semmiféle említést nem tesz. De ez a szöveg is tud az „örökségi jogon” való honfoglalásról.
- Valamennyi szöveg azt állítja, hogy a magyarokat nem Árpád vezette az új hazába, az ő fejedelmi szerepe csak a honfoglalással kezdődött.

2. Kiegészítő egyezések:

A magyarok első fejedelme Álmos volt. Ezt két szöveg: Anonymus, valamint a Zágrábi és Váradi Krónika adatai mondják. Anonymus még hozzát teszi, hogy Álmos volt az, aki az új haza határáig vezette a magyarokat.

3. Ellentmondások:

Anonymus szerint Álmos a hatalmat önként adta át Ungváron Árpádnak. A krónikák szövegei szerint viszont Erdélyben megölték. A Pozsonyi Krónika szerint Árpádot is Erdélyben választották fejedelemmé, ott, ahol apját megölték.

Forrásaink szövegéből tehát meglehetősen egységes hagyomány körvonalai bontakoznak ki. Ez a hagyomány az egymástól függetlenül létrejött krónikaszövegekben legfeljebb hiányosságokban, hallgatásokban, illetve kiegészítésekben nyilvánul, anélkül, hogy bármelyik is rációlna a másikra. (Kifejezett ellentmondás csak Álmos hatalom-átadásának, illetve Árpád megválasztásának földrajzi helyeiben mutatkozik.)

A fennmaradt hagyományt a több adatot közlő források úgy tolmácsolják, hogy már Álmos megválasztott fejedelme volt a magyaroknak, akinek születéséhez anyjának rendkívüli álma fűződött, s az ő vezérlete alatt érkezett népe az új hazába.

A bevezetőben említett legújabb, szkeptikus vélemény szerint azonban ilyen hagyomány nincs. Krónikáink minden erre vonatkozó adata Anonymus hamis ötleteinek tükörképe, aki a dinasztianak akart „hízelegni” az utólag gyártott dicső, pogány eredettel, a XIII. században. Abban a korszakban tehát, mikor az Árpádok magukat mint „a szent királyok nemzetségét” emlegették, Szent István és Szent László kultuszának hódoltak és keresztes hadjárat tervével foglalkoztak.

Ha már a történeti és a lélektani háttér ennyire valószínűtlen, akkor legalább a szövegek elemzésének kellene bizonyító erejűnek lenni. Mindenekelőtt bizonyítani kellene Anonymus motívumainak jelenlétét a többi krónika-szövegben. Ehelyett azonban mit látunk? Azt, hogy Anonymusnak logikusan és világosan ábrázolt eseménysorozata, az összefüggés Emese álma, Álmos fejedelemmé választása és az új haza megtalálása között, a többi krónikában elsikkad, elemei összefüggés nélkül megmaradnak, de új elemet is tartalmaznak: Álmos megöletését, melyről Anonymus nem beszél. Elmondják, hogy Árpád csak a honfoglalás kezdetén lett fejedelem, de Álmos előző fejedelemségéről már nem ejtenek szót. Anonymus szövegében pedig ez a lényeg, Emese álma is ebben a tényben kapja meg értelmét. A feltételezett „hízélgésnek” is ez volna a lényege, és a krónikák éppen ebben nem követik.

Krónikáink szövegének egymáshoz való viszonyában bizonyára még sok új megállapítás várható. De az eddigi kutatások is nyilvánvalóvá tették, hogy a krónika-családok nem egymást másolták, hanem közös ősforrásra vezethetők vissza. A régebbi kutatás ősforrásukat a XI. századi, elveszett gestában látta. Újabb vizsgálódások viszont arra mutattak rá, hogy már a XI. századi gesta keletkezése is a pogány hagyományirtás korára esik. Őstörténetünk tekintetében tehát az írott források mellett jelentősebb szerepe lehetett a még élő hagyománynak.⁸

Az Álmos-hagyomány csonka elemeinek jelenléte a krónikákban nem Anonymus másolása, egy friss, irodalmi ötlet tovább-burjánzása mellett bizonyít a későbbi keletű lejegyzésben fennmaradt szövegekben, hanem egy valaha egységes szóhagyomány széttöredezését mutatja, melynek elemeit még akkor is híven őrizték a krónikasok, mikor összefüggés híján már-már értelmüket veszítették.

Györffy azonban azzal érvel, hogy a magyar elbeszélő források, az Árpád-házhoz való „közelállásuk” miatt eleve elfogultnak tekintendők, mivel a dinasztia dicsőítése érdekében megváltoztatták az igazságot. Bizonyítékul az a hely szerepel, ahol Andre, Béla és Levente herceget Szár László fiainak állítják, holott tudjuk, hogy a megvakított Vazul fiai voltak, aki Szent István ellen lázadt, s ezt a körülményt kellett szépíteni.

De honnét ismerjük, hogy ez szépítés, és nem valóság? Az igazat ugyan csak magyar forrásokból, Szent Gellért legendájából és a Zágrábi Krónika szö-

⁸ *Hóman Bálint*: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századbeli lezármazói. Bp. 1925. — *Györffy György*: Krónikáink, i. m. — *Horváth János*: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. — *Mályusz Elemér*: Krónika-problémák. Századok, 1966. évf. 713–762. — *Csóka J. Lajos*: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. — *Kristó Gyula*: Ősi epikánk és az Árpád-kori íráshagyomány. Ethnographia, 1970. évf. 113–132.

vegéből tudjuk. Ez utóbbi krónika tartotta fenn egyébként még három olyan Árpád-házi családtag nevét is, akiket más források nem említenek. Az Árpádok családi viszonyaiban tehát különösen jól van tájékozva. Viszont ugyancz a Zágrábi Krónika, mely egyébként a Turul-mondát nem említi, mindenben megerősíti a „hízelgő” Anonymus „ötletét”: vele egyezően azt állítja, hogy a magyarok első fejedelme Álmos volt, akit közvetlenül fia követett az uralkodásban. Sajnálatos, hogy ezt a — Kurszán főfejedelemsége ellen szóló — ténnyt Györffy György nem említette.

A sajátos forrás-csoportosítás, mely pedig a Kurszán melletti érveknek fontos kiindulópontja, ezzel már a kezdet kezdetén megdől: hazai krónikáinkat nem lehet előre rájuk fogott, egyetemes jellegű elfogultsággal vádolni, és hitelt érdemlő voltukat eleve kikapcsolni a kutatásból. Hiszen nem csupán „szépitének”, hanem korrigálnak is. Az Árpád-házhoz való közelállás nemcsak elfogultságot, hanem tájékozottságot és jólértesültséget is jelenthet. Mint ahogy távolállók esetében sem feltétlenül biztos, hogy elfogulatlanok, lehetnek rosszul értesültek, sőt rosszindulatú ferdítők is, mint minden más tárgy esetében. Ha nem így volna, a valóság megismerhetetlenné válna, mivel éppen a közelálló, jólértesült adatokat kellene elfogultság gyanúja miatt mindig mellőzni. Hazugságok feljegyzésével csak akkor vádolhatjuk a krónikásokat, mint ahogy bárki más is, ha ezt be tudjuk bizonyítani. Ehhez pedig külön-külön meg kell vizsgálnunk adataikat. Ha Anonymusnak abban az adatában — Kurszán érdekében — nem kételkedünk hogy Kurszán a Kündü fia volt, miért kellene kételkednünk másik adatában, hogy Álmost mondja első fejedelemnek, és amelyben egy hitelesnek megismert forrás támogatja?

Hasonlítsuk össze a két, egymást támogató szöveget.

A Zágrábi Krónika minden meseszöveget mellőző, szűkszavú, ténymegállapító szövege így közli Álmos fejedelemségét:

... et potenter occupaverat (gens Hungarorum) totam Pannoniam iure haereditario possidentem.

In qua gente quamplures fuere duces, sed finaliter unus ex ipsis fuit principalis forsan ab aliis propter suam nobilitatem et virtutem electus, qui nominatus est vel nominabatur Almus. Huic in ducatu successit eius filius, qui nominabatur Arpad.⁹

Anonymus erre vonatkozó, bővebb híradása pedig így szól:

Tunc elegerunt sibi querere terram Pannonie, quam audiverant fama volante terram Athile regis esse. de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderat. Tunc ipsi VII principales persone communi et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac preceptorem super se habeant. Ergo libera voluntate et communi consensu VII virorum elegerunt sibi ducem ac preceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem Almum filium Ugek et qui de eius generatione descenderent, quia Almus dux filius Ugek et, qui de generatione eius descenderant, clariores erant genere et potentiores in bello.¹⁰

... és hatalmasul elfoglalta (ti. a magyar nép) egész Pannóniát örökségi jogon birtokolva.

E népnek több vezére volt, de ezek közül végül is egyet választottak fejedelemmé, talán nemessége és erőnye miatt, akit Álmosnak neveztek. Ezt követte a fejedelemségben fia, akit Árpádnak hívtak.

Akkor Pannónia földjét kezdték keresni, melyet a szállongó hírből Attila királyénak hallottak, kinek nemzetségéből származott Álmos, Árpád atya. Ekkor e hét fejedelmi személy belátta, hogy a kezdet utat csak akkor hajthatják végre, ha vezér és parancsoló van felettük. Tehát a hét férfi szabad akaratából és egyetértésből vezérükké és parancsolójukká választották Álmost, Ugek fiát, és akik az ő nemzetségéből fognak származni, maguknak és fiaiknak, utolsó igit; mivel Álmos vezér, Ugek fia, és akik az ő nemzetségéből származtak, fényesebb nemzetségűek és a hadban hatalmasabbak voltak.

⁹ Vö. 7. sz. j.

¹⁰ SRH. I. 40. (C. 5.)

Anonymus XIII. századi, és a Zágrábi Krónika XIV. századi szövege csak az indokolás bőségében, illetve szükséztűségében különbözik. De mindkettő határozottan állítja, hogy a magyarok első fejedelme Álmos volt, akit az uralkodásban fia követett, Árpád. Csóka J. Lajos mutatott rá legutóbb, hogy a Zágrábi Krónika szövegében a gesta regényes műfaját megelőző, XI. századi annales adatait kell látnunk. Annál feltűnőbb, hogy ez a krónika, bár a regényes, hun történetet mellőzi, a „iure haereditaria” kifejezéssel az Attila örökségi jogán való honfoglalás hagyományát fenntartotta.

A fennmaradt magyar forráshelyek alapján tehát az Árpádok családi hagyományának következő őstörténeti motívumait állapíthatjuk meg:

1. Az első magyar dinasztia Attila nemzetségéből származott, és a honfoglalás „örökség jogán” történt.

2. Az első, megválasztott fejedelem Álmos volt, akit a törzsfők azért emeltek maguk fölé, hogy új hazába vezesse őket. Születése körülményeirez dinasztikus eredet-mítosz, a Turul-monda fűződött, „isteni látomásban” jósolva, hogy új hazában uralkodó, dicső királyok ősvé lesz.

3. Miután Álmos az új haza határáig vezette népét, megölték, mivel „nem mehetett be Pannóniába”. Tőle a hatalmat fia, Árpád vette át, aki végrehajtotta a honfoglalást.

Konstantin császár elbeszélése és Bulcsu meséje

Nem véletlen azonban, hogy történetírásunk mindezek ellenére, mind- eddig megoldatlan probléma előtt állt. Egy bizánci forrás ugyanis, mint ismeretes, Bátorbanszületett VII. Konstantin császár *De administrando imperio* című munkájának 38. fejezete éles ellentétben áll a magyar krónikák- ból kiolvasható hagyománnyal.¹¹ Az alapos utánjárással dolgozó, és korának, a X. századnak értesüléseit felhasználó, kívülálló és tárgyilagos szemléletű császár fenntartott egy elbeszélést a magyarok őstörténetéről.¹² Ebből az elbeszélésből az tűnik ki, hogy Álmos sohasem volt fejedelem. Az egész magyar fejedelmválasztás a kazár kagán műve volt. Olyan fejedelmet választatott meg a magyarokkal, aki neki engedelmeskedik. Szóba került ugyan Álmos személye is, de a nép úgy döntött, hogy nála alkalmasabb lesz a fia, Árpád. A kagán eredetileg az „előkelőbb” Levedi vajdát, egy kazár nő férjét akarta fejedelemnek, de az elhárította magától szerényen a tisztséget, s úgy vélte, alkalmasabb lesz Álmos vajda vagy a fia.

Megtetszett annak a kagánnak ez a beszéd, és embereit vele adván, a türkökhöz (értsd: a magyarokhoz) küldte őket, és ezek megbeszéltek a türkökkel, a türkök pedig jobbnak tartották, hogy Árpád legyen a fejedelem, mintsem atyja, Álmos, minthogy tekintélyesebb volt... Ez előtt az Árpád előtt a türköknek más fejedelmük sohasem volt...

Levedi vajda e szavakkal ajánlotta Álmost és Árpádot a kazár kagán fejedelmet kreáló jóindulatába: „... nincs elég erőm ehhez a tisztséghez, nem fogadhatok szót neked, de van rajtam kívül egy másik vajda, akit Álmosnak neveznek, akinek fia is van, név szerint Árpád... akár Álmos... akár Árpád... legyen inkább a fejedelem, aki rendelkezéstekre áll.”

¹¹ *Bátorbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása.* (Görög—magyar szöveg ford. és szerk. Moravcsik Gyula.) Bp. 1950. 170—179.

¹² *Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai.* Bp. 1934. 149—156.

Így lett az elbeszélés szerint Árpád a kazár kagán „rendelkezésére álló”, alávetett fejedelem. Függetlenné pedig csak akkor lett, mikor a besenyők újból megtámadták a magyarokat, „és elűzték őket fejedelmükkel, Árpáddal együtt.” Ekkor találták meg mai hazájukat, elszakadva a kazár kagán gyámságától.

Az elbeszélés forrásait Konstantin maga említi meg, mikor más helyen arról beszél, hogy nemrégiben két magyar vezér, Bulcsu, „Turkia harmadik fejedelme”, és Tormás, Árpád egyik dédunokája járt nála látogatóban.

A feljegyzés különös értékét az is fokozza, hogy előzőleg a magyarok olyan ősi történetét is megemlíti, melyet krónikáinkban hiába keresnénk. Elmondja, hogy a magyarokat már régebben is érte egy kangar-besenyő támadás, melynek következtében két részre szakadtak. Ekkor még „szavartü aszfalü”-nek hívták őket, és a nyugatra vándorló részt Levedi vajda vezette a róla elnevezett Levediába, melyet azután az etelközi haza váltott fel. De fejedelme a magyaroknak ekkor még nem volt, csak „valamiféle vajdák uralkodtak felettük”.

Bár az elbeszélés időrendje körül már a múlt század végi történetírás súlyos zavarokat mutatott ki, az a rész általános elfogadásra talált, hogy „Árpád előtt a magyaroknak sohasem volt más fejedelme”. A szöveg ezt feltűnően, kétszer is hangsúlyozza. Legújabban, Györffy György annak a véleményének adott kifejezést, hogy Tormás vezér családja dicsősége érdekében megítésvetette Konstantint, és nem beszélt az egyik bizánci forrásban említett társ-fejedelméről, Kurszánról. Ez ugyan a bizánci felsorolás rendjében Árpád után a második helyen van említve, de Györffy szerint ennek ellenére, honfoglaló főfejedelem lett volna.¹³

Konstantin szövege azonban nemcsak Kurszán vezérről hallgat, hanem a Turul-mondáról is. Györffy véleménye szerint azért, mivel a mondát évszázadokkal később, Anonymus találta ki. Ha ezt elfogadnánk, még akkor is marad megoldatlan kérdés.

Amennyiben Tormás — a feltételezés szerint — családja előkelőségével akart dicskedni Konstantin előtt, miért választotta azt a szerencsétlen formát, hogy dédapját, Árpádot „honfoglaló fejedelmmé magasztalva”, ugyanakkor a fejedelemségre alkalmatlan személynek tüntette fel szépapját, Álmost? S mennyiben szolgálhatott családja előkelőségének dicsőítésére egy olyan — ráadásul a történeti tényekkel ellenkező — állítás, hogy Árpád a kazár kagán alárendeltje volt és a kagán kezéből nyerte csak a fejedelmi hatalmat?

Újabb kutatások ugyanis, mint alább látni fogjuk, már tisztázták, hogy a magyarok kazár függése nem tartott a honfoglalás idejéig. Tormás azzal próbált volna dicskedni Konstantin előtt, hogy állandóan Levedi vajda előkelőségét hangoztatta, mint a szövegből többször is kitűnik, Álmos családjának rovására?

Ebből a szövegből nem az Árpádok dicsőítése, hanem éppen ellenkezőleg: jelentőségük kisebbitése olvasható ki a kazár kagán kedvencének, a kazár nő férjének, a nagylelkűen félreállónak bemutatott Levedi vajdának előnyére, és Álmos „alkalmatlan” személyének, valamint a kazár kagánnak „alárendelt” Árpád rovására. Nyilvánvaló, hogy éppen Tormás, Árpád dédunokája az egyetlen, akinek számlájára nem írhatjuk ezt a tendenciózus, kazárbarát ferdtést.

Az elbeszélésnek ez a kazárbarát tendenciája azonban már más kutatók-

¹³ Györffy Gy.: Tanulmányok. i. m.

nak is feltűnt. Figyeljük meg, meddig jutott e szöveggel kapcsolatban a kutatás?

Ma már világos előttünk a tény, hogy a kazárok fennhatósága a magyarok fölött, nem tartott a honfoglalás idejéig.¹⁴ A függetlenül időpontjának megállapításában ugyan nem egyöntetű a vélemény, de annyi bizonyosnak vehető, hogy 830 táján a magyarok már nemcsak független, de ellenséges viszonyban voltak a kazárokkal. Erre az időre ugyanis már kazár erődrendszer épül ki ellenük. Az egykorú, illetve közel egykorú bizánci és mohamedán értesülések is független népeknek írják le a honfoglalás előtti magyarságot.

A magyar kutatók közül Marczali Henrik volt az első, aki kazár tendenciát gyanított Konstantin feljegyzéseiben. Annakra, hogy értesüléseit nem is a magyar követekre, hanem a bizánci udvar kazár testőrségére vezette vissza.¹⁵ Ez a bizonyíthatatlan és bonyolult feltételezés azonban nem találhatott elfogadásra. Később Deér József felhívta a figyelmet arra, hogy Levedi vajda, aki Konstantin szövege szerint akkor élt, mikor a magyarok még a „szavartü aszfalü” nevet viselték, nem lehetett Álmos, még kevésbé Árpád kortársa, és legalább egy századdal korábban volt „primus inter pares”.¹⁶ Czeglédy Károly pedig azt mutatta ki, hogy a kangarnak nevezett „besenyők” támadása és a Perzsia felé vándorlók leszakadása a VI. vagy VII. században történhetett. Eszerint Levedi, aki e támadás következtében vezette a magyarok másik részét nyugati irányba, sok nemzedékkel élt előbb, mint Álmos és Árpád. Nem ajánlhatta tehát őket a kazár vagán jóindulatába.¹⁷

Deér szerint Levedi vajda története nem más, mint a magyarok kazár fennhatóság alatti, régi megszervezésének mondai emléke. Ugyanakkor azt gondolja, hogy Marczali tévedett, mikor az előadásban kazár tendenciát látott: Konstantin nem tett egyebet, mint a legrégebb magyar hagyományt őrizte meg számunkra, összesűrítve és zavarva az adatokat Árpád korával. Deér feltevése szerint ebbe a hagyományba a Turul-monda is beletartozhatott, és így a császár feljegyzése tulajdonképpen mitikus elbeszélés. Czeglédy ezzel szemben, aki az időrendi tévedést ugyancsak kimutatta, hangsúlyozta, hogy Konstantin szövegében nem lehetők fel a Deér által sejtett mitikus elemek.

A kutatás ezen a ponton megállapodott, és nem jutott tovább. Így nem marad más lehetőség számunkra, mint újból a szöveget venni elő. Vizsgáljuk meg, található-e benne a kazár függés hangsúlyozásán túl is valamilyen tendencia, ami az elbeszélés eredetére világot vethet?

Miután Konstantin a 38. fejezetben elbeszélte a magyaroknak mai

¹⁴ Marquart, Joseph: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 27–60, 156. — Bury: A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I. London, 1912. 426. — Dunlop, D. M.: The History of the Jewish Khazars. Princeton, 1954. 204. — Bartha Antal: A IX–X. századi magyar társadalom. Bp. 1968. 118 stb. — E szerzők közül Marquart és Bury úgy hiszi, hogy a magyarok 840–860, illetve 860–862 között másodszer is kazár függésbe kerültek, rövidebb időre. Egy harmadik külföldi szerző, G. Vernadsky azt tételezi fel, hogy 860 után Álmos, útban az új haza felé, Kijev fejedelme is volt. Vö. Vernadsky, G. — Ferdinandy, M.: Studien zur ungarischen Frühgeschichte. München, 1957. 26–29. Ugyanitt Ferdinándy Mihály: Álmos c. tanulmányában pszichológiai alapon foglalkozik Álmos személyének „szentségével”, de nem lát benne Árpádhoz hasonló fejedelmet.

¹⁵ A magyar honfoglalás kútfői (szerk. Pauler—Szilágyi), Bp. 1900. 98.

¹⁶ Deér József: A IX. századi magyar történet időrendjéhez. Századok, 1945/46. évf. 3–20. Vö. uő: Le problème du chapitre 38. du De administrando imperio. L'Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Historie Orient. et Slaves. XII. Bruxelles, 1952.

¹⁷ Czeglédy Károly: A kangarok (besenyők) a VI. századi szír forrásokban. Magyar Tudományos Akadémia I. Oszt. Közleményei, 1954. évf. 270 stb.

hazájukba való költözését, utána a 39-ben a kabarokról kezd beszélni, majd a 40-ben ismét visszatér a magyarokra, s itt már akkori, 948 körüli jelenükről beszél, a fennálló kormány szervezetről, Fajsz fejedelemről, Árpád leszármazóiról és Bulcsu apjáról. Tudjuk, hogy a fejezetbeosztás utólagos számozás, és nem a szerző műve.¹⁸ A kabarokat tárgyaló, közbeékelt fejezet nem egyéb, mint szerves része egy összefüggő előadásnak, mely a magyarokról szól. Nyilvánvaló tehát, hogy a 40. fejezetben szereplő Árpád-ivadékokról és Bulcsu apjáról Tormás, az Árpád-dédunoka, valamint maga Bulcsu tart előadást. De akkor a 38. fejezetben leírt fejedelmválasztásról éppúgy, mint a 39. fejezet kabarjairól is a két magyar követ beszél.

Ebben a kabar-fejezetben találjuk ezt a feltűnő mondatot:

Διὰ δὲ τὸ εἰς τοὺς πολέμους ἰσχυρότερον καὶ ἀνδρειότερον δεικνύσθαι τῶν ὀκτὼ γερῶν καὶ προσάγειν τοῦ πολέμου προσκρίθησαν πρώτοι γενεαί.¹⁹

Mivel pedig a háborúban legerősebbnek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül, és a háborúban elől jártak, az első törzsek rangjára emelték őket.

Már Németh Gyula felhívta rá a figyelmet, hogy ez a megjegyzés tévedés, hiszen a lovasnomádok szokásai szerint a harcban elől nem a „legbátrabbak”, hanem a hódolásra kényszerített népek jártak. Ilyen értelemben „első” törzsnek lenni nem rangemelését jelentett, hanem a körülmény éppen a másodrendűség bizonyossága.²⁰

A kabar törzsek a magyaroknak hódolt, katonai segédnépei voltak, melyek a kazárok közül kiszakadva, a magyarokhoz csatlakoztak, mint ahogy éppen e fejezet előző mondataiban olvassuk. Hogyan lehetséges tehát, hogy Konstantin császár éppen a magyaroktól szerzett ilyen téves értesülést a kabarok helyzetére vonatkozóan?

Az elbeszélés eredetére akkor derül világosság, ha arra gondolunk, hogy itt nem egyszerű tévedésről van szó, hanem tudatos, a kabarok érdekében tett, szépítő jellegű ferdítésről. Hogy a magyarok között éppen az „idegenek”: a meg hódított kabarok a legbátrabbak, és még hozzá rangelsők – ezt magyar ember nem mondhatta. Csupán egy „kabar érzelmű” személy, aki a bizánci császár tájékozatlanságát felhasználva, igyekezett saját népét a magyarok rovására is dicsőíteni. E tendenciát még erősíti a szövegben egy másik hely, ahol a magyar törzsek felsorolásában valóban a kabarok állnak első helyen, mint „rangban előbbre valók”.

Fel kell tehát tennünk, hogy a két magyar követ egyike kabar származású volt. Vizsgáljuk meg, találunk-e erre adatokat?

Árpád dedunokája, Tormás, szóba sem jöhet, az ő származását ismerjük. Így csak Bulcsu gondolhatunk, „Turkia harmadik fejedelmére”.

A kutatás eddig nem vette gyanúba személyét. A krónikák a Vérbulcsu-nemzetséget, naiv visszavetítéssel bár, de annyira ősmagyaroknak tartották, hogy Attila népei között szerepeltetik. Az énekmondók által is dicsőített kalandozások legendás hírű vezérét senki sem hitte másnak, mint magyaroknak. Pedig évtizedekkel előbb Gyóni Mátyás, anélkül hogy Konstantin elbeszéléseivel kapcsolatba hozta volna, olyan nyomokra mutatott rá, melyek Bulcsu kabar származásáról tanúskodnak. A Bulcsu név egyrészt megtalálható a kazároknál is, másrészt pedig apjának a Konstantin-szövegben fenntartott

¹⁸ Moravcsik Gy.: i. m.

¹⁹ Konstantin: De adm. imp. i. m. 174–175.

²⁰ Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930. 19–20. 234–235.

neve: Kalé, Kalisz, melyet magyarra „Kál horkának” fordítottak, a kalizok népe utal. A kalizokról pedig kimutatható, hogy a kabar törzsek részét alkoták, és eredetileg Kazária népei közül valók voltak. A Bulcsu-nemzetség szállásterületén, a Balaton vidékén feltűnően sok a „Káloz” nevű település, mely Pais Dezső szerint ugyancsak a káliz, kválisz szó származéka.²¹

Vizsgálódásaink tehát, melyek a Konstantin-szöveg elemzéséből, és az abban tükröződő érzelmekből indultak ki, váratlan megerősítést kapnak olyan adat-feltárásokban, melyek viszont e szöveg elemzésétől függetlenül történtek. A kazár-kaliz származású Bulcsu, aki — mint ezt Gyóni is feltételezi — a családjában örökletes karcha méltóság révén, a kabarok főnöke volt, képviselte tehát a magyarságot Bizáncon úgy, hogy a magyarokat és történetüket nem a közülük való szemével, hanem kabar szempontból nézte. A kalandozásokban vitt vezető szerepe is erősíti, hogy „a harcban elől járó” kabar törzseket vezette, és Árpád jelentéktelen fejedelem-utódai alatt irányító szerepet vívott ki magának a hadvezetésben és diplomáciában egyaránt. Így már egészen érthető, miért nem óhajtotta saját népét mint a magyarság hódolt seregét feltüntetni, hanem inkább úgy „szépítette” a tényeket, hogy a magyar törzsek tűnjenek másodrangúaknak. Ugyanakkor mégsem minősülhetett mindez „magyarellenesnek”: a X. század derekán már kezdtek elmosódni a különbségek. Bulcsu hivatalosan magyar vezér volt és a magyarságot képviselte.

Tekintélyét az is mutatja, hogy Árpád dédunokája mellett ő lép fel nagyobb súllyal: ő kapja Bizáncon a patríciusi rangot is.²² Nyilvánvaló, hogy Konstantin elbeszélésében is nagyobb súllyal kereshetjük az ő előadását, míg Tormás határozott szerepét csak az Árpád-nemzetség tagjainak felsorolásában állapíthatjuk meg.

A fentiek alapján természetesen az is világos, hogy a kazár függést túlhangsúlyozó fejedelmválasztás leírása, és Álmos személyének indokolatlan háttérbe szorítása, az időbeli adatok zavarával együtt, Bulcsu tendenciózus elbeszéléséből származik. Ő volt az, aki növekvő hatalma miatt az Árpád-család riválisának érezte magát. Árpád személyét, mint a bizánciak által is ismert fejedelmét, nem tagadhatta el, de Álmos emlékét már igyekezett homályba borítani, s úgy tüntetni fel, mintha Árpád a kazár kagán kegyelméből és Levedi vajda nagylelkű jóindulatából nyerte volna el fejedelmi méltóságát. Pedig, ha az időrendet helyesen értelmezzük, Álmos — aki Anonymus szerint 819-ben, de mindenképpen 830-nál nem sokkal előbb született — abban a korszakban érte el felnőtt korát, mikor a kazárok már sáncokkal védekeztek a magyarok ellen. Fejedelommé választásához a magyarok tehát, függetlenül lévén, nem kérhették a kazár kagán jóindulatát.

A valóság eszerint Bulcsu elbeszélésének éppen az ellenkezője. Csak úgy, mint a „legbátrabbként” elől haladó kabarok meséjében, itt, Álmos fejedelemségének eltagadásában és a kazár függés túlhangsúlyozásában is a magyar törzsek rovására változtatta meg a tényeket. Ezek a visszajára fordított, tendenciózus mesék azt sejtetik, hogy Álmos fejedelemségét azért kellett minden módon tagadni, és kétszer is hangoztatni, hogy Árpád előtt

²¹ Gyóni Máttyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok. Magyar Nyelv, 1938. évf. 163, 164. Vö. Pais Dezső: Magyar Nyelv, XXX. 12.

²² Ioannes Skylitzes krónikájának híradása Bulcsu bizánci megkeresztelkedéséről, patríciusi rangjáról és állhatatlanságáról. Szövegét Georgius Cedrenus és Ioannes Zonaras krónikájában közli Gombos F. A. (szerk.): Catalogus fontium historiae Hungariae. II. tom. Bp. 1937. 1011, 1356—1357, Vö. még *Moravcsik*: i. m. 171.

nem volt más fejedelem, mivel a kabarok hódoltatása Álmos fejedelemségéhez fűződött. Nagyon valószínű, a kabarok kazár töredéke nem egészen jószántából csatlakozott mindjárt a magyarokhoz, mint ahogy ezt Bulcsu ugyancsak „szépítve” előadja, hanem ezt küzdelem, és legyőzetésük előzte meg. Ennek a legyőzetésnek emlékét kellett elsüllyeszteni. Bizonyítékot is találhatunk erre a feltételezésre, ha Anonymus Gestájának hagyományát ebben az esetben is hitelesebbnek fogadjuk el, mint Bulcsu bizánci meséjét. Anonymusnál ugyanis valóban olvashatunk Álmos fejedelem által hódoltatott népről, a „kunokról”, akikben a történetírás a kabarokat sejtí.²³

Óstisztelő, vérségi-nemzetségi alapon álló társadalomban egyébként elképzelhetetlen olyan indokolás, melyet Bulcsu a bizánci császárnak sugalmaz, hogy Árpád „tekintélyesebb” volt, mint apja. A tekintélyt az óstisztélet eszmei alapján álló társadalomban mindenki elsősorban apjától és őseitől örökölte. Csak így remélhette személyes tekintélyének megszerzését is.

De épp ilyen hihetetlen mese az is, hogy Levedi vajda saját magát nem érezte „elég erősnek” az uralkodásra. Harcos lovasnomádok körében az erő és a gyengeség csak küzdelem árán derülhetett ki. Aki előre bevallotta, hogy gyenge vagy „alkalmatlan” — az minden emberi tekintélyét elvesztette. Álmosnak előbb valószínűség szerint le kellett győznie ellenfelét, aki nem a századokkal korábban élt Levedi, hanem talán egy ivadéka volt. Csak így mutathatta meg alkalmasságát. E küzdelemben nem kell okvetlenül vérontást keresnünk. A küzdelem a mitikus észjárás alapján is eldőlhetett. A személyes alkalmasságot nyilván a Turul-mítosz, és az Attila-hagyományban nyilvánított, régi fejedelmi származás támogatta. Bulcsu meséje tehát itt is visszajára fordul: nem az ismeretlen ősoktól való Levedi, a kazár nő férje volt az „előkelőbb”, hanem csak a nagyobb hatalmon levő. Az előkelőbb származás Álmosé volt, Attila ivadékaé.

A bizánci szövegeknek a lovasnomád népekről adott jellemzéseivel kapcsolatban felmerülhet, hogy számolnunk kell az írók egymástól átvett, vagy saját ötleteikként felvetett toposzaival. A stílusnak ezek a visszatérő motívumai, mint díszítő elemek, illetve a tartalomban mint tetszetősen általánosító gondolatfűzések jelennek meg. Moravcsik Gyula mutatta ki például (Századok, 1951. évf. 334—353.), hogy a magyarokról szóló tudósítások legnagyobb része Böles Leó Taktikájában csak egyszerű átvétel egy korábbi műből, Maurikiosz Taktikájából, mely a VI—VII. század fordulóján keletkezett. A későbbi szerző tehát itt toposzként vette át, amit egy régi megfigyelés az egyes népekre valaha jellemzőnek talált, illetve bizonyos emberi tulajdonságokat egyszerűen általánosított és kiterjesztett. A kabarok „legbátrabb” jelzőjével kapcsolatban azonban véleményünk szerint ilyen magyarázat nem alkalmazható.

A toposz ugyanis ott jut érvényre, ahol az írónak nincs sajátosan külön mondanivalója, egyedi jellemző-adata. Hiszen éppen ezért, egy bizonyos „űr” kitöltésére veszi igénybe a toposzt. Már Maurikiosz topikus leírásaiban is megfigyelhető azonban, hogy oly népről, melyről közelebbi adatai vannak, mint a szlávok esetében, sajátos tudnivalókat is közöl, melyeket a többi népre nem terjeszt ki. Keverve alkalmazza tehát a toposzt egyedi leírásokkal. Nyilvánvaló, hogy Konstantin császár is így tett, a többi íróval együtt. Minél részle-

²³ SRH. I. 46. (C. 10.) Vö. Györffy György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. Irodalomtörténeti Közlemények, 1970. évf. 4.

tesebb, minél differenciálőbb természetű egy megállapítás valamilyen idegen nép belső ügyeire vonatkozóan, annál kevésbé kereshetünk benne topikus leírást. Konstantin, aki még az apja által is jól ismert magyar törzs-szövetséget, éppen a bizánci felfogás topikus hajlandósága miatt még mindig azonosítja a régi türkökkel, és a magyarokat állandóan türköknek nevezi, csak sajátos, külön értesülésből meríthette, hogy e törzseken belül hármat „kabar”-nak neveznek, és ezek eredete más, mint a többié. Mint ahogy az Árpád-ivadékok vagy Bulcsu apjának nevében sem kereshetünk toposzt, éppúgy nem lehet a kabarok sajátos bátorságáról szóló adatban sem ilyen leírást keresnünk, hiszen ez, túllépve az általános jellemzés keretét, ugyancsak egyedi eset, egy néptöredékre vonatkoztatva. Bulcsu, mint ahogy felelt arra a kérdésre, hogy hívták az apját, hogy hány törzse van a kabaroknak, arra a kérdésre is „felelt”: hogy miért járnak legelől. Szégyellte volna, ha azt kell mondania: azért, mivel az ő népe őseit még Álmos fejedelem hódoltatta és hajtotta maga előtt a harcban, ősi, lovasnomád szokás szerint.

Összefoglalva tehát a bizánci császár művének forrásértékéről alkotott megállapításainkat, Konstantin szövegét nem tarthatjuk hitelesebbnek Álmos és családja hatalomra kerülésére vonatkozóan, mint a magyar krónikák adatait. Sőt, hitele jóval csekélyebb értékű e tárgyban, mint a magyar forrásokban fenntartott hagyomány, Álmos-ellenes elfogultsága miatt. Mindez nem a tárgyilagossá és pártatlan eszázár, hanem Bulcsu számlájára írandó, akinek megtevesztő természetét és megbízhatatlanságát egyébként Skylitzes krónikája is panaszolja. Deérnek igaza van abban, hogy elbeszélése a hamisítatlan magyar hagyományból is megőrzött részleteket, de abban már téved, mikor hitelvesztettségét csupán mondai természetének tulajdonítja. Abban is téved, mikor azt hiszi, hogy eredetileg a magyar uralkodóház családi hagyományai, a Turul-monda és az Attila-hagyomány is beletartozott az elbeszélésbe.

Bizonyos, hogy nem tartozott bele. De nem csupán azért, mivel a racionális elbeszélésben semmiféle mitikus elem nem lelhető fel, hanem azért is, mert itt egy kabar érzelmű és kabar-kazár tendenciájú előadással állunk szemben, mely saját népének múltját és jelentőségét a magyarok rovására akarta emelni. A Turul-monda és az Attila-hagyomány ismertetésével kiderült volna, hogy nem Árpád volt a magyarok első fejedelme, hanem már apja, Álmos. Az az Álmos, aki Levedi vajdánál előkelőbb származású volt, mint Attila ivadéka, és aki nem a kazár kagán parancsából, hanem a kazár függéstől már megszabadult, független törzsfők választása alapján nyerte el hatalmát, a kabarok törzseit is hódoltatva.

Hogy jogosultak vagyunk-e mindezek feltételezésére, csak akkor láthatjuk megnyugtatóan, ha ezek után megpróbálkozunk Emese álma fennmaradt szövegeinek behatóbb elemzésével.

Emese álma: a szöveg

A kutatások már Emese álmának „műfaját” tisztázták: itt egy tipikus, dinasztikus eredetmondával van dolgunk. A turul neve jelenik meg a török Oszmán-dinasztia eredetmondájában is. Egészen más képzetekkel, a növekvő hold és a fa szerepével ugyan, mely a családalapító melléből nő ki — de az ősi neve Turul, és ugyancsak uralkodók származnak tőle. A híres, mongol kán, Bogd Gesser anyja ugyanazt éli át álmában, amit Emese. Előtte azonban a

megjelenő lénynek csak fele részben van madár-alakja, míg másik fele része ember, aki „földi nőtől szeretne újra megszületni.” Egy visszatérő ős szellemről van tehát szó. Abdul Kumral álmában viszont egy turulhoz hasonlatos királysólyom jelenik meg, kiterjesztett szárnyakkal lebegve egy ifjú uralkodó feje felett, mint a messzeterjedő hatalom szimbóluma.²⁴

Herodotosz viszont, Kyros perzsa király születésének mítoszában ugyanúgy a kiömlő folyam jelképét említi, mint Álmos mondája.

Györfly véleménye szerint éppen ez a hasonlóság — a folyó motívuma bizonyítaná, hogy Emese álma nem más, mint Anonymusnak Herodotosz művéből másolt irodalmi ötlete: nem ismerünk ugyanis még egy hasonló mondát, melyben a víz szimbóluma szerepelne.²⁵

Tudjuk viszont azt, hogy a mondák alapjául is szolgáló, archaikus képzetek között a víz motívuma is szerepel. Közelebről éppen a lovasnomád népek körében ujjur, karluk és mongol példákat ismerünk, ahol a víz az uralkodó kánok és kagánok hatalmának kifejezője. Még közelebről pedig éppen a legújabb nyelvészeti kutatásokból tudjuk, hogy Álmos hagyomány-szerű ősenek, Attilának neve sem más, mint uralkodói hatalmát jelölő, úgynevezett trónnév, s jelentése: „nagy folyó.”²⁶

Az Álmos eredetmondájában feltűnő, patakként induló és folyóvá növekvő víz éppúgy az uralkodói hatalomra utal, mint Attila neve, aki krónikáink szerint Álmos őse volt. Szükségtelen tehát Herodotosz és Anonymus erőltetett és egyébként bizonyíthatatlan irodalmi összefüggésére gondolnunk. (Egyébként ezekből az archaikus képzetektől arra is következtethetünk, hogy Herodotosz is mondát, tehát létező, víz-szimbólumos mítoszt jegyzett fel, nem pedig a saját ötletét.) Anonymus, ha Attila nevének értelmét ismeri, Györfly által emlegetett etimológizáló hajlandóságának megfelelően bizonyára nem hagyta volna ki a kitűnő alkalmat, hogy összefüggést mutasson ki Emese álmának motívuma és Attila neve között. De nem tette, mert mindezt nem tudhatta. Ennek ellenére még olyan áron is fenntartotta a két hagyományt — Álmos eredetmondáját és az Attilától való leszármazást — hogy abból a modern kor racionalista hajlandóságú kutatója már „ellentmondást” olvas ki. A továbbiakban majd látni fogjuk, lehet-e ellentmondásról beszélni a két hagyománnyal kapcsolatban. Előbb azonban figyeljük meg, találunk-e még valamit a szövegben, mely más oldalról is bizonyítja, hogy Álmos eredetmondáját Anonymus már készen kapta?

Az elbeszélés ránk maradt formája kissé sietősen összefoglaló jellegű, és három mozzanatra bontható.

²⁴ Hammer, J.: Geschichte des osmanischen Reiches. 1827. I. 43. Schmidt, J. J.: Die Thaten Bogda Gesser Chans. 1839. 10–14. Vö. Francke, A. H.: Kesar-Sage. Mémoires de la Societé Finno-Ougrienne, XV. 1902.

²⁵ Herodotosz, I. 107. — Györfly: Krónikáink, i. m. 42. Csóka i. m. 382. az irodalmi ötlet hipotézisét tovább variálva, egyenesen a Bibliához jut (!).

²⁶ Pritsak, Omeljan: Der Titel Attila. Festschrift für Max Vasmer. Wiesbaden, 1956. 404–419. Megjegyzendő, hogy a Volga folyó régi „Etel, Etil” elnevezése kapcsán már a romantikus módon, egy elveszett eposz nyomait kereső Thierry gondolt arra, hogy Emese álmában a folyó-motívum nem más, mint „Attila reinkarnációja”. Vö. Thierry, Amadé: Attila-mondák. Pest, 1864. 141. Ezt a felfogást újította fel lényegében László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. Míg azonban a Thierry-féle megsejtés egy romantikus intuíció következménye volt, Pritsak minden előfeltevéstől független, szigorú nyelvészeti elemzések útján jut következtetésére, melynek a keleti kultúrkörre vonatkozó, általános háttér van, és anélkül, hogy a magyar hagyománnyal foglalkoznék. Csak ez az alap szolgáltatott számunkra alkalmat, hogy Attila nevének jelentését ismét összekapcsoljuk Emese álmával.

Az első mozzanat, a totemisztikus hiedelem magva: hogy Álmos nemzetségének őse a Turul, mint égi küldetésű állat alakú szellem-ős.

A második mozzanat maga az álom, mely az ős visszatérését jelenti egyik születendő ivadéka anyjához.

Véleményünk szerint azonban a ráánkmaradt szövegben egy lényeges és jól megkülönböztetendő harmadik mozzanat is felfedezhető. A történeti tény, az álom élményének elbeszélése ezzel a kijelentéssel végződik: „... de utero eius egrederetur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur.”

A XIV. századi krónika-szerkesztés szövegében ezzel le is zárul a mondat, s egy külön, új mondat teszi hozzá az álom értelmezését: „Ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur”.²⁷ Anonymus viszont az „egrederetur torrens” szavak után egy új mellékmondatot kapcsol be, melyben már nem leír, hanem értelmez: „... de lumbis eius reges gloriosi propagarentur”, és ehhez teszi hozzá: „sed non in sua multiplicarentur terra”.²⁸

Nyilvánvaló, hogy az ősi, logikusabb álom-elbeszélés rendjét a XIV. századi krónikaszerkesztés őrizte meg. Az álom szerint az Emese méhéből eredő forrás volt az, amely „megsokasodott”: vagyis folyóvá nőtt, de nem a saját földjén. Anonymus ezen már átsiklik, és a leírást értelmezéssel keverve, már arról beszél, amit az álom jelent, a dicső királyok más földön való megsokasodásáról.

A szemléltetés kedvéért állítsuk egymás mellé a két szövegrészt:

XIV. SZÁZADI KRÓNIKASZERKESZTÉS

... et quod de utero eius egrederetur torrens ac in terra non sua multiplicaretur. Ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur.

ANONYMUS

... quod de utero eius egrederetur torrens et de lumbis eius reges gloriosi propagarentur, sed non in sua multiplicarentur terra.

Sajátságos, hogy Györffy értelmezésében, akinek e szövegbeli különbségek szintén felötlöttek, ez is annak a bizonyítéka, hogy a krónikák egyébként kevésbé tetszetős, romlottabbnak látszó szövege Anonymus hibás lemásolásából származik. Szerinte a krónikáknak e kifejezése: „méhéből patak fakad és nem az ő földjén sokasodik”, értelmetlen, mert „abból, hogy a patak más földön nő meg, nem következik logikusan dicső királyok származása.”²⁹

A krónikák azonban egészen világosan beszélnek. Az álomleírás után egy jóslat következik: „Ezért azt jóslták, hogy ágyékából dicső királyok származnak.”³⁰

Nyilvánvaló, hogy itt egy sámánjóslatról van szó. A jövőmondással és álomfejtéssel is foglalkozó sámánok Emese álmának abból a motívumából, hogy a méhéből eredő patak más földre folyva nőtt meg folyóvá, következtették azt, hogy a tőle származó dicső királyok is más földön fognak élni. A jóslat praktikus értelméből tehát az következett, hogy Emese ivadékának, amennyiben a maga és utódai dicsőségét be akarja tölteni, szükségszerűen új hazát kell keresni. A víz ugyanis, mint láttuk, az uralkodás és a hatalom szimbóluma. A sámánok a „megsokasodó víz”: a folyó motívumából követ-

²⁷ SRH. I. 284.

²⁸ Uo. I. 38.

²⁹ Györffy: Krónikáink, i. m. 45.

³⁰ SRH. I. 284.

keztettek hibátlan, „mitikus logikával” a születendő utódok növekvő hatalmára. Elkanyarodó, más földre folyó útjából pedig arra, hogy Álmosnak, családjára és népe érdekében egyaránt, útra kell kelnie. Ez az a gyakorlati vonatkozás, mely a totemisztikus mítoszt a politikai és történeti valósággal összekötötte.

Abból pedig, hogy Anonymus egybemossa a leírást az értelmezéssel, jobb stílusban ugyan, mint a krónikák, de mégis csak az következik, hogy nála a jóslásról való megemlékezés elsikkad, s úgy tűnik fel, mintha a dicső királyokat is Emese álmolta volna. Ő pedig csak a folyóvá duzzadó patakról álmódott: a többit a sámánok jósolták hozzá, mikor az álmodót értelmezték.

Mindez pedig azt bizonyítja, hogy az ősbibb elbeszéléseken alapuló szöveg nem Anonymusé, hanem a krónikáké, és hogy a *krónikák Anonymustól függetlenül merítettek a hagyományból. A Turul-mondát tehát nem Anonymus találta ki*, mivel éppen ő volt, aki elrontott egy ősbibb, készen kapott szöveget, melyben még szerepelt a sámánjóslás emléke.

Emese álma: a tartalom

Miután a szöveg elemzése amellett bizonyított, hogy az álm-elbeszélés régibb Anonymus koránál, semmi sem akadályoz bennünket többé abban, hogy a monda tartalmi elemzését ne a „szent királyok nemzetségének” XIII. századi hátterén végezzük el, hanem ott, ahová a szöveg maga is mutat: Álmos korában, a pogány ősvallás hiedelemvilágában.

A lovasnomád törzsszövetség, mely a honfoglalás előtt a magyarság megjelenési formáját jelentette, mint ismeretes, vérségi-nemzetségi alapon álló társadalom volt. Ez más szóval annyit jelent, hogy világnézetük egész alapja az ősök tiszteletén nyugodott, a hozzájuk hasonló steppei népek világnézetével együtt. Az ősöknek ez a tisztelete azonban nem csupán kegyeletes emlékezésben merült ki, hanem vallásos eszmeviláguknak megfelelően abban hittek, hogy őseik haláluk után is velük vannak szellemi formában. Figyelemmel kísérik életüket, és segítik őket harcaikban és nehézségeikben. A szellemé vált, halott ősöknek földöntúli erőt tulajdonítottak, melyet az istenség, az „égi atya” birodalmában szereztek meg. Sátraikban — mint rokonnépeket látogató, mai utazók leírásaiából is tudjuk — örökösen égett az áldozati tűz a nemzetségi ősök képmásaiként tisztelt bálványok előtt.³¹ Az ősök emlékezete ilyen módon szorosan összefonódott az istentisztelettel és áldozatbemutatással.

Ebben a hitvilágban különleges hely illette meg az uralkodók őseit. Az archaikus képzelet szerint a nép uralkodója nem más, mint az égi atya küldötte.³² A vérségi-nemzetségi társadalmat jellemző gondolkodás azonban az égi atyát sem tudta elképzelni másképp, mint „nemzetségi őst”. A földi uralkodó tehát csak az égi atya leszármazottja lehetett, csak úgy lehetett „küldött”, ha ivadéka volt, s ezzel a leszármazással istenségének erejéből és

³¹ *Diószegi Vilmos: A sámánizmus. Bp. 1962. Uő: A sámánhit emlékei a magyar népi műveltségben. Bp. 1958. és: Sámánok nyomában Szibéria földjén. Bp. 1960. Zélenin V.: La culte d'ongon en Sibérie, Páris, 1954.*

³² Az ázsiai hunok uralkodójukat már az időszámítás előtti évszázadokban az „égfiának” nevezték. Vö. *Groot, J. J. M. de: Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Berlin – Leipzig, 1921. 53–54. A kazárok főistenét „tengri kán”-nak = „égi kán”-nak jelölik. Vö. K'alankatvac'i Mózes örmény író tudósítása, Marquart: Streifzüge, 15. Az altáji népek hasonló képzeleteiről l. Harva, Úno: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki, 1938. 154–156 stb.*

természetéből is örökölt, amiből személyes kiválóságát merítette, ami a nép fölött való uralkodásra alkalmassá tette.

E képzetek csirájukban az emberiség legősibb tudatrétegébe nyúlnak vissza, ahhoz az alapgondolathoz, hogy voltaképpen minden ős, tehát minden apa, családfő — az „ég fia”. A hierarchikus eszmevilág azonban az eget is többretegűnek képzei, fokozatokat állapít meg benne, s így maradtak ránk olyan hagyományok, melyek szerint a nomádoknál az uralkodó, a kán például a legmagasabb, a tizenhetedik égben székelő kánnak a fia.³³ Hasonló képzetek maradtak fenn arról, hogy az elköltözött lélek szellemalakja a madár, mely szárnyaival az égbe tud emelkedni. Legmagasabbra a sas-féle madarak szállnak, ezek az uralkodás szimbólumai.³⁴

Ilyen eszmevilág keretében kerül tehát sor arra, hogy a Turul, ez a sas-féle madár, az uralkodás és az elköltözött ős szellemalakja Emeséhez tér álmában. Már ennyiből is nyilvánvaló, hogy a totemisztikus állat-ősben nem „igazi” állatot kell látnunk, mint a racionalisztikus visszatekintés gondolná, hanem állat alakú szellemet. Még a primitív nép hiedelem-világa sem annyira alacsony, hogy valóságos és közvetlen állat-ember leszármazásban hinne: ehhez mindig a szellemek beavatkozásának képze, de legalább is a „varázserő” hite járul.³⁵ A totemizmus eredetileg primitív-mágikus, korábbi társadalmi fejlődési fokra utaló képzei tovább kísérték a társadalmi fejlődéssel együtt emelkedő hitvilágot, de magasabb jelentőségben.

A nemzetségek állat-ősceiben Emese korában már „égi szellemeket” kell látnunk, a dinasztia őseiben pedig természetesen a „legmagasabb ég fiát”.

Ez az ősök tiszteletén alapuló eszmevilág más kiválóságot, rendkívüli-séget nem tud elképzelni, csak olyat, mely az őseiktől, s rajtuk keresztül az égtől jön.

A nomád, nemzetségi társadalom csupán két rendkívüli hivatást ismert: az uralkodóét, és a papét: a sámánét. Innét van, hogy ezekben a fennmaradt kiválasztás-mítoszokban, mondákban a különleges képességű személy mindig valamelyik kiváló őseivel áll kapcsolatban.³⁶ A kiváló ősek ugyanis nem minden leszármazottja örökli a rendkívüli képességeket, hanem időről időre, olykor nemzedékek kihagyásával is, csak egy-egy kiválasztott, akibe az ős ereje visszatér.

A dinasztikus eredetmondában feltűnő Turul tehát, a nemzetség őse, nem egyszerű totemisztikus képzet, hanem az uralkodók őseül rendelt „égi atya” küldötte, aki saját istenségének erejét újítja meg a kiválasztott utód anyjának „isteni látomásában”.

Mindezek alapján az is nyilvánvaló, hogy az Anonymus által használt „divina visio” sem utólagos ötlet, hízelgő stílusfordulat, hanem benne a pogány eszmevilág pontos jelentéstartalma őrződött meg.

S mit mondjunk ezek után az „álomról”, melyben a naiv racionalizmus

³³ Harva: i. m. 161.

³⁴ Simkicvics: Njekatove momenti iz zszini Goldov. Etnograficeszkaja Obrozjenije, 1897. III. 2. Vö. Grube, W.: Das Schamanentum bei den Golden. Globus, LXXI. 90, 91.

³⁵ Még a totem-öst nem ismerő, de az állatvilággal benső kapcsolatban élő busmanok hite is „védőszellem” képzetekhez kapcsolódik. Vö. Bleek, W. H. I.: Specimens of Bushman Folklore. London, 1911. Ausztrália népeinél pedig, ahol a vallás központi képze a totemizmus, a mítoszok hősei nem valóságos állatok, hanem félisteni tulajdonságokkal felruházott, ember-ősök, akik képesek állattá is átváltozni. Vö. Malinowski, B.: Myth in Primitive Psychology. London, 1926. Nyilvánvaló, hogy a steppei népek totemizmussal kevert őskultusza is ilyen hiedelmeken alapszik.

³⁶ Diószegi: A sámánizmus, i. m.

ugyancsak utólagos „szépítést”, „keresztény kendőzést” gyanít? Így lehetne, ha a mitikus gondolkodás az „álom” alatt a mi általunk is ismert, mindennapi alvás állapotát jelentené, melynek képzetei tudvalevően a valóság ellentétéként használatosak. A mitikus álom azonban egészen más: éppen a modern elképzelés ellenkezője. Nem ellentéte a valóságnak, hanem annak megerősítése. Az eredetmondák, sámánisztikus kiválasztás-mondák álmai nem mindennapi alvásbeli álmok, hanem az elragadtatás állapotai. A hit szerint földi halandó számára az ilyen elragadtatásos álom az egyetlen mód, hogy a szellemvilággal érintkezni tudjon. A szellemek pedig az „igazabb” valóságot közlik, mely a mindennapi életben el van fátyolozva.

Emese álma tehát nem mindennapi alvás, de nem is „irodalmi ötletből” származik, hanem a lovasnomád nemzetségi társadalom eszmevilágának megfelelően, isteni látomásban való elragadtatás, melynek segítségével rendkívüli képességű: az istenség erejében részesedő fiút fogan, akit népe ezért uralkodójának ismer el, s akit ezért szakrális tiszteletben részesít, mint az „ég fiát”.

Néprajzi kutatásokból, sőt, mai utazók elbeszéléseiből is következtethetünk arra, hogy a természettel még szorosabb kapcsolatban élő nomád vagy egykori nomád népek életében az ilyen, mindennapinak nem nevezhető „álmok” előfordulnak. A sámánjelölteknek az ilyen, napokig, sőt hetekig is eltartó, alváshoz hasonlatos, önkívületi állapot nem más, mint előkészület hivatásukra. De megesik olyanokkal is, akikből nem lesz sámán, férfiakkal éppúgy mint nőkkel, hogy egyesek különleges alváshoz merülnek, s a hit szerint — bár az álmok különféle tartalmúak, de — a szellemekkel érintkeznek.³⁷

Mindezt azért említjük, mivel ezek az ismeretes tények is amellet bizonyítanak, hogy az adott társadalmi, kulturális és természeti viszonyok között Álmos anyjának különös álomlátása nem valószínűtlen, hanem kimondottan hitelesíti a kort, melyben létrejött. Mai gondolkodásunk nem zavarhat bennünket annak feltételezésében, hogy Álmos anyjának valóban lehetett ilyen rendkívüli álombeli élménye, mely a monda alapjául szolgált.

Annyi azonban bizonyos, ezek után is, hogy a monda szegényített, hiányos formában maradt fenn. Egyik leírásban sem található meg ugyanis az, ami az értelmezésben, a sámánjóslatban Álmos személyére vonatkozott. Pedig, hogy az álomnak ilyen része is volt, azt bizonyítja, hogy éppen az ő születéséhez kapcsolódott, tehát, hogy a Turul „isteni ereje” elsősorban az ő vérebe ment át. Ha az első fejedelem Árpád lett volna, a monda az ő személyéhez fűződne: neki lett volna szüksége népe előtt mitikus igazolásra. Árpádot azonban már „igazolta” apja, az első fejedelem, „a Turul fia”.

De a későbbi korok, Álmos személyének, fejedelemiségének még honfoglalás előtti, elhalványodó emlékével együtt ezt is elfelejtették, csupán az utódokra vonatkoztatott részt tartották fontosnak.

Az Emese álmához fűződő jóslatnak a krónikák szövege által fenn tartott valósága azonban érdekes példára is felhívja a figyelmünket.

Tudjuk, megbízható görög forrásból, Priszkosz rétor feljegyzéseiből, hogy Attila leszármazóihoz is fűződött sámán-jóslat. Eszerint a dinasztia átmeneti lehanyatlás után a legkisebb fiú, Irnik leszármazói fogják ismét jelentőségre emelni.³⁸

³⁷ Uo.

³⁸ Priszkosz rétor töredékei. Vö. Boor, C.: Excerpta de legationibus. Berlin. 1903. Magyar ford.: Szemelvények Priszkosz rétor töredékeiből. Bp. 1904. 41.

Ha Priszkhosznak ez a kétségtelen módon egykorú tudósítása nem maradt volna fenn, hanem csak későbbi lejegyzésből ismernénk, arra gondolhatnánk, utólag kitalált jóslatról van szó. Mert valóban, Attila fiai közül egyedül Irniknek sikerült tartós birodalmat alapítani, s az ő véreből származott az onogur-bolgár fejedelmeken keresztül a dunai bolgárok kánjainak első dinasztíája is. Így viszont tudjuk: maga a tény, hogy a jóslat fennmaradt, ennek a kedvező, és újabb dicső királyokat jósló motívumának köszönheti. Ezért érdemelt figyelmet, és a sámánok is, akik e jóslatot közölték, csak ilyen kedvező tartalmú jóslattal remélhettek a maguk számára megbecsülést. Aligha lett volna részükre előnyös, ha Attilának azt jósolják, hogy véreből csupa jelentéktelen ember, vagy éppen rossz és alkalmatlan uralkodók fognak származni.

A Turul-monda keletkezésének indítékait is így kell megítélnünk. Ezért nem állhatja meg a helyét Györffynek az az érvelése sem, hogy a dicső királyokat jósló záradék is eleve bizonyíték a monda későbbi keletére, mikor már volt az Árpádoknak néhány kiváló uralkodója. Szó sincs róla. A monda keletkezésének éppen az volt az alapvető jelentősége és értelme, hogy a trónra lépő első fejedelemnek ne csak személyét, hanem alakítandó dinasztíáját, tehát leendő utódait is magasztalja.

A monda Álmos családja hatalmának mitikus alátámasztására szolgált, éppúgy, mint bármely más, dinasztikus eredetmonda. Attila fia Irnik utódai bizonyára mélységesen hittek abban, hogy fejedelemségük dicsősége összefüggésben áll a régi sámánjóslattal. Ezt, mint politikai hatalmuk egyik alátámasztását és igazolását alattvalóik előtt, alighanem gondosan örökölték apáról fiúra. S ha Álmos családjában élt az Attilától való leszármazás emléke, nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy a Turul mondája éppen ebbe a hagyományba kívánt bekapcsolódni a család újra-felemelkedésének jóslatával és a dicső királyok jövendölésével. Attila nevének hun értelme: a „nagy folyó” — és Emese álmának folyó-motívuma között a hun és a magyar eszmevilág összefüggését kell látnunk.

Az Attila-hagyomány

Nem véletlen, hogy a Turul-monda vizsgálatának elmélyítése Attila hagyományához juttatott el bennünket.

Az eddig elmondottak után nem szorul külön bizonyításra, hogy a nemzetségi ős visszatérő szelleme, a Turul, semmiféle ellentmondásba nem ütközik az Attila-hagyományban, mint azt legújabban a mitikus észjárászt ignoráló racionalizmus vélte. Sőt, összefügg vele. A sámánizmus eszmevilága a nemzetségi totem-ős erejében látva a végső forrást, a közbeeső nemzedéklánc egy-egy kiváló személyiségét is úgy fogja fel, mint végső soron a totem egy-egy megtestesülését. Az őstisztelet egyenesen megkövetelte, hogy az utódok ne csak a totem-őst, hanem a család más kiváló tagjait is emlékeztükben tartsák.

A legújabb kutatások az egykorú kínai források alapján nem győzik eléggé hangsúlyozni a steppei népek kötött vérségi-nemzetségi rendjének szigorúságát, melynek ugyancsak az őstisztelet volt eszméi alapja. Ezek a szigorú legalitás-princípiumok okozzák, hogy a steppén általában csak ural-

kode családból való személynek volt lehetséges nagyfejedelem címet felvenni és birodalmat alkotni.³⁹

Ennek igazsága főként akkor lesz hihető előttünk, ha meggondoljuk, hogy itt nem európai, egyneűjű familiákkal kell számolnunk, ahol az uralkodóházak sok esetben nem érték hosszú nemzedékrendeket. A sokneűjű lovasnomád fejedelmeknek rendszeren sok fiú utódjuk maradt, akik a gyorsan felbomló birodalmak törvényszerűségei szerint gyakran szétszóródva, más és más földrajzi ponton alkottak új birodalmakat. Bukásuk után ivadékaikat pedig olykor egy-egy új birodalom-alapítás éppen származásuk révén emelte fel újra.

Alig másfél évtizede Omeljan Pritsak rendkívül érdekes megállapításokat fűzött ahhoz az óbolgár fejedelmi névsorhoz, mely a húszas-harmincas években történetírásunk számára is elegendő alapnak kínálkozott az Attila — Álmos genealógia hagyományának elfogadására.

Mint ismeretes, ez a kéziratoss emlékek, mely eredetileg hengeres oszlopra írt, görög nyelvű felirat volt, olyan névsort tartott fenn, mely a Dulo nevű bolgár dinasztia egyik őseül Attila fiát, a nemzetsége fényét fenntartó Irniket jelöli meg.⁴⁰ Németh Gyula megállapításai szerint a Dulo-ház neve a magyar gyula méltóság révén Álmos családjával hozható kapcsolatba.⁴¹

Ezt a feltételezést Györffy azzal cáfolta, hogy az Irnik közvetlen elődjeként szereplő Avitochol nem azonosítható Attilával, s így a vélekedésnek nincs alapja.⁴² Nem sokkal később azonban Pritsak bebizonyította, hogy az óbolgár királylajstrom eleje nem ízről-ízre való nemzedékrendet ad, hanem Avitochol Irniknek egy 300 évvel korábban élt ázsiai hun uralkodó-őse, aki időszámítás után 153-ban élt. Attilát tehát a jegyzék meg sem említi, csupán Irniket. Hogy mégis az ő fiáról van szó, kétségtelenül mutatja az évszám: uralkodásának kezdete 453, mely pontosan Attila halála évének felel meg.

Pritsak azonban még azt is megállapította, hogy a jegyzék eddig megfejtetlen elnevezései azt árulják el, hogy a Dulo-dinasztia attól a Mao-tun királytól származik, aki időszámítás előtt 207-ban az ázsiai hun birodalmat alapította. Eszerint tehát Attila is tőle származott, s a dunai bolgárok, akik a feliratot készítették, a VIII. században ezzel még tisztában voltak.⁴³

E bolgár dinasztia 721-ben halt ki. Tudjuk, hogy uralkodó őseik, Irnik közvetlen utódai, előzőleg azon az onogur-bolgár birodalmon uralkodtak, melynek a honfoglaló magyarság elődei is alattvalói voltak. Azt is tudjuk, hogy a bizánci forrásban említett Muagerisz (Moger) onogur fejedelem is Attila és Irnik leszármazottja volt, akinek neve kapcsolatba hozható a moger-magyar népnévvel, és Anonymus szkíta „Magóg” királyával is, aki szerinte

³⁹ Pritsak, Omeljan: Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955. 39.

⁴⁰ Pritsak: i. m. Az óbolgár királylajstromra vonatkozó korábbi irodalom fő munkái: Marquart, J.: Die Chronologie der alttürkischen Inschriften. Leipzig, 1898. 72–98. Bury: The Chronological Cycle of the Bulgarians. Byzantinische Zeitschrift, 1910. Jhg. Mikkola, Joseph: Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren. Journal de la Société Finno-Ougrienne, XXX. 1918. Gombocz Zoltán: A bolgár kérdés és a magyar hun-monda. Magyar Nyelv, 1921. évf. 15–21. Hóman Bálint: A magyar hun-monda és hun-hagyomány. Bp. 1925. 49–50.

⁴¹ Németh Gy.: i. m. 45.

⁴² Györffy: i. m. 126.

⁴³ Pritsak: i. m. Függelékben közli a lista teljes, német fordítását és megfejtését: 76–77.

Álmos őse volt, és akinek nevét tévesen a bibliai Magóggal azonosította.⁴⁴ Ha a VIII. században élő bolgár kánok még az időszámítás előtti két évszázaddal korábbi ősükre, Mao-tunra is emlékeztek, abban sincs semmi hihetetlen, hogy a IX. században Álmos és családja is számon tartotta még őst, a szerte a világon ismert és nem felejtett Attilát. A steppe szigorú legalitáscsopóciúmaait ismerve, nyilvánvaló, hogy a Turul-mondával összefonódva, ez az Attilától való leszármazás hagyománya is hozzájárult ahhoz, hogy a magyar törzsfők éppen Álmost emelték fejedelmüké mint szakrális uralkodót.

Míg a Turul-monda legrégebb írásos feljegyzése Anonymus művében maradt fenn a XIII. századból, Attila hagyományáról már a XI. századból vannak adataink Árpád családjában. Lambert hersfeldi bencés szerzetes, aki személyesen is járt Magyarországon, adja hírül 1077-ből, hogy I. Endre király özvegyének „Attila kardja” volt a birtokában, melyet Nordheimi Ottó bajor hercegnek ajándékozott.⁴⁵ Későbbi, XIII. századi osztrák források arról értesítenek, hogy IV. Béla is őrizte még „Attila kincseit”, melyekkel Anna leánya, öccse haragjától félve, Prágába szökött.⁴⁶ A XII. század első felében pedig Zsófia hercegnő, admonti bencés apáca úgy címezi egyik levelében bátyját, II. Géza magyar királyt, hogy „a hunok királya”.⁴⁷

Felvetődik azonban a kérdés, van-e adatunk a Turul-monda és az Attila-hagyomány közötti összefüggésről a magyar hagyományból?⁴⁸

Az adatot Kézai krónikájában találjuk meg, aki műve 10. szakaszában arról tudósít, hogy Attila címerpajzsán ugyanaz a koronás turulmadár volt látható, melynek képét a magyar fejedelmek is pajzsukon viselték Géza koráig.⁴⁹

Ez a krónika-tudósítás a kutatókból, szemléletmódjuk szerint, különböző reakciókat váltott ki. A romantikus történet szemlélet, mint erre Thierry munkája a példa, ebben is a feltételezett és elveszítettnek tartott naiv eposz

⁴⁴ *Halasi Kun Tibor*: A magyarság kaukázusi története. In: A magyarság őstörténete (szerk. Ligeti), Bp. 1943. 71–99. Az Irnik utódai között szereplő Moger nevű királyról és Kurt onogur–bolgár fejedelemségéről: *Moravcsik Gyula*: Muagerisz király. Magyar Nyelv. 1927. évf. 258–271. és *Hóman Bálint*: Magyar történet. Bp. 1939. I. 50–51. A VI. század elején Ennodius páviai püspök is megemlékezik Kurt és Moger egyik őséről, *Mundóról* mint Attila leszármazottjáról. Vö. *Pritsak*: i. m. 62–63.

⁴⁵ *Gombos*: Catalogus, i. m. 1391. Vö. még *Hóman B.*: A magyar hun-monda, i. m. 31. és *Eckhardt Sándor*: Attila a mondában. Attila és hunjai (szerk. Németh Gy.). Bp. 1940. 187–189. Magáról a ma is meglevő és Bécsben „Nagy Károly”, illetve „Harun al Rasid” kardjaként őrzött fegyverről *Fettich Nándor*: Die Metall-Kunst der Landnehmenden Ungarn, I–II. Arch. Hungar. XX–XXI. Bp. 1937. Taf. 77–78., aki különben Álmos kardjának tartja.

⁴⁶ *Continuatio Vindobonensis*, 1276. Vö. *Gombos*: Catalogus, 785.

⁴⁷ *Jaksch, A.*: Zur Lebensgeschichte Sophias, der Tochter König Bela's II. von Ungarn. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, II. Ergzbd. (1888.) 372. Magyar ford.: Árpád-kori és Anjou-kori levelek (szerk. Makkai–Mezey), Bp. 1960. 113.

⁴⁸ *Györffy*: Krónikáink, 131. stb. arra következtet, hogy Anonymust a német Viterbói Gottfried krónikája ihlette az Attila–Árpád leszármazás kitalálására. Felsorolja a német krónikák hun–magyar azonosságot említő adatait, de már ebből is kiderül, hogy sem Viterbói Gottfried, sem egyetlen más német krónika nem beszél Attila–Árpád genealógiáról, de Attila nevét a magyarokkal kapcsolatban meg sem említik. A hun–magyar azonosságról szóló adataik viszont mint ősforrásra, Liutprand krónikájára vihetők vissza, aki a X. században, követként, a magyar követjárásokkal egyidőben járt a bizánci udvarban, és értesüléseit így végső soron magyar források indíthatták.

⁴⁹ SRH. I. 152.

nyomait kereste, és a Turult mint Attila reinkarnációját fogta fel.⁵⁰ Györffy pedig egyszerűen Kézait is a feltételezett, XIII. századi tudatos ötletgyártók közé sorolja, aki ezzel igyekezett az Anonymus krónikájában „csak rosszul leplezett ellentmondást” elsimítani, ami a Turul-monda és az Attila-hagyomány között fellelhető.⁵¹

Az eddig elmondottak alapján úgy véljük, hogy egyik álláspontot sem fogadhatjuk el. Korunkban a romantikus történetiszemléletet cáfolni már nem szükséges. Nem vethetjük el viszont a mítosz létezését. Kézai tudósításában, mely a „koronás turul”-t említi Attila pajzsán, valóban érezhetjük a tudákos igyekezetet, mely saját korának elképzelése szerint értelmez. A tudósítás lényege azonban, vagyis az a hagyomány, hogy a Turul ugyanannak a nemzetségnek volt az őse, melyből Attilával együtt Álmos is származott – azt bizonyítja, hogy valódi dinasztikus eredetmondával van dolgunk. Tehát a visszatérő ős és a közbeeső nemzedéklánc között, a mitikus képzeletvilágnak megfelelően nincs ellentmondás: hiszen a kiváló utódokat minden nemzedékben a közös, nemzetségi ős – ebben az esetben a Turul ereje hozza létre.

Krónikásaink és az Árpádok

Mindezek az adatok, ha nem is az Attila – Álmos genealógia (egyébként a krónikákban kompilált formában fennmaradt) írásos bizonyítékát szolgáltatják, s ha a kard és a kinesek nem is voltak Attiláé, de annyit elárulnak, hogy XIII–XIV. századi krónikásaink nem saját ötleteiket írták le az Árpád-család hagyományaként, hanem valóban az uralkodóház ősoktól örökölt emlékezeit adták tovább. I. Endre király, aki özvegyére „Attila kardját” hagyta örökül, annak a pogány hit mellett kitartó Vazulnak a fia volt, aki a régi hagyományokat gyökeresen irtó Szent István király ellen támadt, és aki a család pogány, őstörténeti emlékeit így csorbíthatatlanul örökíthette át fiainak. Közülük Levente, mint ismeretes, a legidősebb, ugyancsak haláláig az ősvallás hitén maradt.

Elfogultságot, „saját ötletet” csak az úgynevezett hun krónikában láthatnánk, mely Kézai XIII. századi és a többi krónika XIV. századi szövegében található, a Zágrábi Krónikát kivéve. és melyről a történetírás már kimutatta, hogy kompiláció. A dinasztíának való hízegés motívumai azonban még ebből a kompilációból is hiányoznak, Györffy György hivatkozása az erre való utalásban sem szerencsés. A hun krónikának ugyanis Attila dicsőítésével nem az a célja, hogy az Árpád-házi királyokat ünnepelje, hanem a hun és a magyar nemzet azonosságának gondolatát. Az Árpádok Attila-hagyományát csupán jogcímként használja fel a „nemesi nemzet” ébredő osztály-öntudatának alátámasztására. A kompilációban hiába keresnénk a királyok és a dinasztia dicsőítését: ez még az Árpád-házi uralkodók történetének leírásából sem olvasható ki. Hiszen láttuk, hogy Álmos fejedelemsége emlékét csaknem veszni hagyták, Árpádról csak annyit mondanak, hogy ő volt a legtekintélyesebb a vezérek között, és az ő műve volt a honfoglalás. Ezt még a kazárbarát, tendenciózus meséket gyártó Bulcsu sem kísérelte meg el-

⁵⁰ Vö. 26. sz. jegyzet.

⁵¹ Györffy: i. m. 44, 46.

tagadni. Pusztá ténymegállapításban hízélgést tehát ugyancsak nem bizonyíthatunk.

Természetesen, akkor is nagyot csalódnánk, ha az említett hun krónika-kompilációt egyszerű hamisításként fognánk fel. A középkori ember eszmévilágának ismeretében egészen másképp kell ítélnünk. Itt egy „translatio” jelenségéről van szó, mely a nemzet politikai formáját kialakító uralkodóház hagyományát kiszélesíti és átviszi a nemzettel azonosított nemességre. A magyarokat a hunokkal azonosító krónikás nem érzi hamisításnak, amit csinál, hanem ellenkezőleg: abban a hitben él, hogy erősíti a valóságot. Ha a nemzet királyai Attilától származtak, a nemesség ősei sem lehetek mások, mint Attila vezérei és nemesei. A felnövekvő osztályöntudat ebben a translatióban találja meg önmagát: itt kezd kialakulni a később oly nagy szerephez jutó köznemesi ideológia. Mint ahogy a német birodalmi jogelméletben a római császárság felújítása is ilyen átvitel — translatio formájában nyert igazolást, a hivatás és a küldetés áthelyezésének bibliai példáira hivatkozva, a hun—magyar azonosítás gondolata is hasonló jellegű. Azzal a különbséggel, hogy naiv kompilációban fejeződik ki, de viszont itt még szorosabb a folytonosság lehetősége. Hiszen két rokon életmódú, kultúrájú és steppei vérkeveredésű népről van szó, melyek közül az egyik földrajzilag is követte a másikat, régi országa helyén.

Mi lennénk a valóság meghamisítói, ha ezekre az eszmetörténeti különbségekre nem lennénk figyelemmel, és a középkori krónikásokat reneszánsz hízélgők, vagy újkori, szenzációs ötleteket gyártó újságírók mintájára képzelnék el. A középkori, mitikus észjárású ember még jobban tisztelte a hagyományokat. Csupán arról van szó, hogy elképzeléseit naiv módszerekkel fejezte ki. Természetesen ennek következtében sokszor eltért a valóságtól, de a hagyomány magvát rendszerint híven őrizte. Amennyiben pedig a valóság megmásításáról van szó, ezeket az eseteket csak bizonyítás keretében lehet tárgyalni, és nem eleve általánosító megjelölésként alkalmazni.

A forráskritikus nem mondhat le arról a módszerről, hogy *az adatok hiteléről előre nem nyilatkozik*, csak külön-külön való, gondos megvizsgálásuk után kockáztathat meg ítéletet.

A jelen esetben úgy találtuk, hogy a „dinasztiához közelállók”, tehát a magyar krónikák is híven őriztek meg hagyományokat. Ugyanakkor pedig távolálló, idegen szemléletről, mint Bulesu esetében láttuk, elfogultságot kellett kimutatnunk.

Ami pedig krónikáink és a dinasztíának való „hízélgés” felvetett motívumát illeti, ezt a fennmaradt szövegek értékeléséből nyugodtan kikapcsolhatjuk. A XIV. századi krónikaszerkesztésekben inkább éppen az egyes, jelentős uralkodók méltatásának elmaradása a szembeötlő. III. Bélának például csak a nevét ismerik. Olyan, dicsőítésre alkalmas tettet, mint Imre királynak fegyvertelen behatolása öccse ellenséges táborába, idegen forrásból, Spalatói Tamás krónikájából ismerünk. IV. Béláról ugyancsak hallgatnak a krónikások.

Véleményünk szerint az egész, felvetett fogalom: a dinasztíának való „hízélgés”, vagy a „dinasztiaellenség”, mint ellentéte, az Árpádokra alkalmazva anakronisztikus. Személyektől függetlenül, uralkodócsalád iránt érzett kollektív ellenszenv Magyarországon csak a Habsburgokkal szemben jelentkezik. Hamis történeti adatokat gyártó, dinasztikus hízélgés pedig csak a XVIII. században, fizetett bértollnokok munkáiban és ugyancsak a Habsburgok

irányában. Ők voltak ugyanis a modern „dinasztikus elv” első és utolsó képviselői. Az Árpádoknak a honfoglalásnál is régibb, mitikus-vallási képzetekkel és az ősök tiszteletével egybekötött uralma oly mélyen gyökerezően természetes és magától értetődő volt, s patriarkális családfői jellegét annyira megőrizte, hogy még a XIII. század ébredő, nemesi osztályöntudata sem jutott el odáig, hogy a dinasztíát különállónak érezze magától, akár hízelgés, akár ellenszenv formájában.

Mindez természetesen nem állt útjában annak, hogy az egyes személyeket ne dicsérjék, vagy kritizálják, vagy esetleg éppen szidják, sőt, ne engedelmeskedjenek neki. Magának a családnak uralmát azonban sorsszerűnek érezték, s még a közfelháborodást keltő IV. László országlása alatt sem gondoltak arra, hogy más familiát ültessenek a trónra. Sőt, a család kihalása után is azt keresték, hogy az új uralkodó legalább nőágon az első dinasztia véreből származzék. De ez a ragaszkodás nem hízelgésből, hanem atavisztikus képzetekből fakadt.

Krónikásaink tehát, mint vizsgálódásaink mutatják, sem jobbak, sem rosszabbak nem voltak, mint saját koruk más tollforgatói. Kompiláltak, mint Kézai a hun krónikát, elhallgattak tényeket, mint Anonymus Álmos megöletését, szépítették is, mint Vazul fiai esetében tették, de nem gyártottak ötleteket és nem költöttek utólagosan ál-hagyományokat. Annál inkább nem, mivel hagyományok már voltak, és semmi ok nem volt rá ezeket eltagadni.

Ha eltekintünk attól a törekvéstől, hogy saját, racionális gondolkodású korunk észjárását magyarázzuk bele mitikus eszmevilágú korokba, semmi csodálnivalót nem találunk azon, hogy az Árpád-háznak is volt mitikus jellegű, dinasztikus eredetmondája. Inkább azon kellene csodálkoznunk, ha — ellentétben a világszerte ismert példákkal — egyedül éppen csak Álmos családjának nem maradt volna fenn ősi hagyománya. Egy olyan családnak, mely a különlegesen őstisztelő és hagyományörző, lovasnomád kultúrkörből táplálkozott, s mely már háromszáz éve kormányozta az országot, mikor Anonymus gestáját írni kezdte.

Álmos fejedelem családjának a totemisztikus Turul-őshöz visszanyúló hagyományát a IX. századi nyugati Európa keresztény-feudális korszakában csak a fejlődés fáziskülönbségei választják el, például az V. században fellépő Meroving-dinasztiától, mely egy tengeri szörny alakjában megjelenő, földöntúli lénytől származtatta magát. A keresztény-latin kultúrkörtől továbbra is távoleső steppei népek archaikus képzetei természetesen további századokon át konzerválódtak.

A mítoszok, melyek e királyok származását, hatalmának kialakulását kísérik és értelmezik, különbözőek, s különböző környezetekre gyakorolt hatásuk is. Közös vonásuk azonban, hogy az emberiség egyetemes, archaikus, totemista képzeteiből kiemelkedve, vagy azoktól még tovább is kísérve, jutnak el a rendkívüli személyiségekbe vetett mágikus, majd szakrális hithez: a mitikus alakok, az állatból emberré változó hősök, félistenek, illetve isteni megtestesülések hitéhez.

Akinek születése köré mítosz fonódott, nem menekülhetett többé sorsa elől, ha szerepe a nép nagy nyilvánossága elé állította. Akinek rendkívüli fogantatásában hittek, akit egyszer szakrális személynek ismertek el, annak rendszerint halálától is rendkívüli eseményt reméltek az archaikus életszemléletben. A király feláldozása, alattvalói által való rituális megöletése kétségtelen jele annak, hogy uralma szakrális természetű volt.⁵²

Álmosról, mint láttuk, a magyar krónikák azt a hagyományt tartották fenn, hogy megölték Erdélyben, ott, ahol egy verzió szerint fiát, Árpádot fejedelemmé választották.

Igaz, a szűkszavú szöveg első olvasásra nem egészen világos. Nem mondja, hogy alattvalói ölték meg, rituális módon. De XIII—XIV. századi keresztény krónikásoktól nem is várható, hogy pogány szertartásokról szakszerű felvilágosítást adjanak. Azt sem mondják viszont, hogy az ellenség ölte volna meg: a támadó besenyők. Ez már azért sem lehetséges, mert a besenyők nem törtek be Erdélybe. Ezenfelül pedig jelentőségteljesen hat az Álmos megöletéséhez fűzött megokolás: „... pater Almus in patria Erdelw occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire”.⁵³

Az „enim” szó magyarázó jellegű nyomatéka a krónikaszüvegben arra utal, hogy nem egyszerűen halála miatt nem mehetett be. Hiszen ez természetes, ezt szükségtelen lenne megjegyezni. Sokkal inkább úgy hangzik ez, mint tiltó parancs, mint egy előre elhatározott ítélet, egy rejtélyes sámanjósolat záradéka. A kifejezés azt sejteti, hogy Álmost valamilyen felsőbb elhatározásból kellett megölni: hogy ne meheessen be Pannóniába.

A kazár kagánról való leírásokban olvassuk, hogy mint szakrális személyt, bizonyos idő eltelte után ölték meg. Negyven évnél tovább nem uralkodhatott, mert nem hittek többé szellemi erejében. Más forrásokból pedig ismerjük a hitet, mely szerint a varázserő átszármazásában, az apa erejének a fiúba való átköltözésében is hittek, s a király megölése egyúttal a trónörökös fejedelemmé választását is jelentette. De azt is tudjuk, hogy a népet ért nagy csapások esetében is megölték a szakrális királyt, mert azt hitték, elfordult tőle az égi kegy.⁵⁴

Álmos — születésének valószínű idejét tekintetbe véve — 895-ben túl volt már élete hetvenedik évén. S ebben az esztendőben érte a magyarokat a besenyő támadás nagy csapása, mely a honfoglalás közvetlen előzménye volt. Rituális megöletésének feltételei éppúgy megállapíthatók, mint adott körülményei is. Uralmának szakrális jellegére tehát nemcsak a születéséhez fűződő Turul-monda, hanem a halálához: megöletéséhez fűződő rejtélyes végzés hagyományából is következtethetünk.

Ezzel szemben Árpádnak az egyik bizánci forrásban említett, alacsonyabb rangú vezértársáról, Kurszánról, semmiféle olyan adattal nem rendelkezünk, mely főfejedelemségére, s különösen annak szakrális természetére mutatna. Azok az Árpád-háztól távolálló, német források, mint az Annales Alamannici, Annales Heremi, Annales Sangallenses maiores, és az Annales Einsidelnenses,

⁵² Vö. Graus, *Frantisek: Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger*. Praha. 1965. 313—334.

⁵³ SRH. I. 287.

⁵⁴ Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a Turulmonda. *Ethnographia*, 1917. évf. 58—99. Álmos megöletésének rituális lehetőségére először ez a tanulmány hívta fel a figyelmet. A krónikaszüveg elemzésével azonban nem foglalkozott.

melyek a Kurszánnal esetleg azonosítható Cussal, vagy Cusdal rex megöletéséről adnak hírt 904-ből, s melyekre Györffy hipotézise nagy részben felépül, még pozitív ellenbizonyítékkal is szolgálnak. Ezek az elfogulatlan és távolálló források ugyanis azt írják, hogy Cussal rexet a bajorok egy lakomára csalták, és itt, tehát idegen földön mérszárolták le. Szakrális főfejedelem sohasem ment külföldre lakomázni. Saját alattvalóival is csak szűk körben és megszabott alkalmakkor érintkezett, székhelyét csak nagy hadjáratok idején hagyta el, kalandozó, portyázó rablóhadjáratok vezetésére nem alacsonyította le magát. A bajor földön megölt Cussal csak olyan „rex” volt, mint Lél és Bulcsu, a későbbi kalandozások vezetői, akiket a távolálló és „elfogulatlan”, de mindenesetre a magyarok méltóságrendjében tájékozatlan külföldi források ugyancsak „rex” címmel emlegetnek.

A távolálló források elfogulatlanságába vetett kritikátlan hit azonban sajnos odáig vezet, hogy — a Kurszán-elmélet érdekében — azt a fontos kérdést, ki volt a magyar honfoglalás főfejedelme, az összes korabeli, vagy közelebbről egykorú, közelálló forrás elvetésével a XVI. században író bajor Aventinus: *Annales Boiorum* c. munkájának egy adata dönti el, aki valóban elég távol áll az Árpádoktól, nemcsak térben, de időben is. Ő ugyanis ugyancsak Cussal „rex”-et említi a honfoglaló sereg vezérének. Ez az adat Györffynek elegendő, hogy abban higgyen: Aventinus egy ma már ismeretlen, de minden forrásnál hitelesebb értesülésből merített, a feje fölött nyúlva át az egész XIII—XIV. századi „elfogult, mert közelálló” krónikairadalomnak. A hízélgéssel megvádolt Anonymus ellenében tehát Aventinus az elfogulatlan, és főként megbízható távolálló, aki Nürnberg városáról különben azt írta, hogy Heraklész alapította.

Mi azonban, miután igyekeztünk minden előfeltevés nélkül az egyes adatokat külön-külön megvizsgálni, arra a meggyőződésre jutottunk, hogy sem Kündü fia Kurszán, sem a bajor lakomán lemészárolt Cussal rex nem volt soha a magyarok főfejedelme. A külföldi szerzők „elfogulatlansága”, olykor együtt járt a magyar viszonyok és a kormány szervezet felépítésében való tájékozatlansággal is, és mindenkor abban látták a „rex”-et és a fővezért, aki a sereg élén haladt.⁵⁵

Álmos szakrális fejedelemsége és karizmája

Hogyan is értelmezték egykor a sámánok az Emese ágyékából fakadó forrást, mely más földre kanyarogva, folyóvá lett? „Dicső királyok más földön való sokasodásáról” beszéltek.

A csodás fogantatású Álmosnak más földre kellett elvezetnie népét ahhoz, hogy a jóslat beteljesedjék. Fejedelmi karizmája tehát egy új haza megkeresésére való erőt és alkalmasságot jelentett, mely neki, és népe utódainak is, nemzedékek hosszú, „megsokasodó” során át, otthonul szolgál. Nem az volt az igazság, melyet Bulcsu tendenciózus, kazárbarát elbeszélése hitetett

⁵⁵ Kurszán vezér főfejedelemségének lehetetlensége nemcsak fenti adatokból tűnik ki, hanem a honfoglalás kori magyar kormány szervezet sajátosságaiából is igazolható, hogy a főhatalom soha másé, mint Álmos családjáé nem volt. Dolgozatunknak ezt a részét azonban, mivel nem irodalmi vonatkozású, itt nem közölhetjük. Előreláthatóan az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei VI. kötetében fog megjelenni: *A magyar fejedelemség keletkezése és eszmévilága* címmel.

el Konstantin császárral: hogy a magyar központi hatalom intézményét a kazár kagán kreálta, és hogy Álmos alkalmatlan volt az uralkodásra. A Zág-rábi Krónika szépítésekét korrigáló szövege szűkszavúan, de tisztán őrizte meg az igazságot: a magyarok első fejedelme Álmos volt, akit „erényei és nemessége” miatt a kazár uralomtól már megszabadult törzsfők találtak alkalmasnak erre a méltóságra. E két szóban burkoltan az is benne van, amit Anonymus bővebben fejt ki. Az „erények” Álmos személyes alkalmasságára utalnak, „nemessége” pedig Attilától való, fejedelmi származására.

A steppék lovasnomádjai sorsában, mint a forrásokból, főként a kínai feljegyzésekből ismerjük, tipikus eset egy-egy hirtelen támadt birodalom széthullása, dinasztiájának lesüllyedése. De épp ily tipikus új birodalmak és új törzs-szövetségek megjelenése, régi, letűnt dinasztiák újra-felemelkedése. Ma már tudjuk, hogy az ázsiai hunok dinasztiája a birodalom széthullása után az európai hunok uralkodócsaládjában folytatódott, majd ennek felbomlása után az onogur-bolgár birodalom élére állt, később pedig a dunai bolgár kánok dinasztiáját alapította meg. Egy másik ága viszont tovább élt Ázsiában, a kínai birodalom szomszédságában. De a türk dinasztia is így oszlott keleti és nyugati ágra, süllyedt le és emelkedett fel, mint az orkhoni feliratok bizonyítják, majd pedig egy ága Kazária dinasztiáját alakította ki.

Ebbe a háttérbe ágyazva, az Árpád-család hagyományát is egyszerre magától értetődőnek látjuk. Álmos sem volt egyéb, mint az előbb említett, többször újra felbukkanó, és mindig új népek élére álló dinasztia egyik ágának folytatója, egyik újra-felemelője, akinek szintén egy nép megszervezésének feladata jutott.

Hivatása szerényebb keretek közé szólította, mint őseit, Mao-tunt vagy Attilát, a nagy birodalom-alapítókat. Egy viszonylag kis létszámú törzsszövetséget kellett megszerveznie és elindítani a nemzetté válás útján, új hazát keresve.

Anonymus bővebb, fantáziadús leírásokban gazdagabb szövege részletesen szól külsejéről és beszédeiről, melyek természetesen költői elképzelések. Ott azonban nem tér el a valóságtól, mikor azt állítja, hogy Álmost a hét törzsfő azért választotta meg, hogy új hazába vezesse a magyarokat. Mindez egybehangzó az ősi mítosz alapértelmével, és a bekövetkező, történeti ténnyel: az új haza megtalálásával.

A mitikus világszemléletű korban a politikai valóságnak kozmikus háttérre, földöntúli alátámasztásra volt szüksége. A Turul mondája: Emese álma és a hozzákapcsolt sámánjóslat, melyben hittek, adta meg a reményt és biztosságot, hogy a hét törzs, élén a kabarok hódolt népével, sorsdöntő vállalkozását végrehajthassa. Mikor a 895. évi besenyő támadás súlyos katasztrófa bekövetkezett, az alattvalók nyilván úgy látták, hogy Álmos személyes alkalmassága megszűnt, karizmája véget ért, és csak fiában folytatódhat. Egy újabb sámánjóslat záradékát kell látnunk a krónikaszövegben, hogy „nem mehetett be Pannóniába”: áldozattá kellett válnia, hogy varázsereje, karizmája átszarmazzék Árpádra, aki a honfoglalást végrehajtotta.

*

A MAGYAR FEJEDELEMSÉG KELETKEZÉSE ÉS ESZMEVILÁGA

(KIEGÉSZÍTÉS A FILOLÓGIAI KÖZLÖNYBEN MEGJELENT, ÁLMOS FEJEDELEMRŐL
SZÓLÓ TANULMÁNYHOZ.)

DÜMMERTH DEZSŐ

Dolgozatunknak másutt megjelent, és a magyar krónikák, valamint Biborban-született Konstantin császár szövegeivel foglalkozó első részében azt láttuk, hogy helyenként széttöredező, de végső soron egységes, egymást támogató és egymástól függetlenül keletkezett krónikaszövegekből szilárd és hiteles hagyomány olvasható ki arra vonatkozóan: a magyarok első fejedelme Álmos volt, akinek személye szakrális tiszteletben állt. Karizmája pedig a honfoglalás megkezdésére, egy új haza megtalálására való erőt és alkalmasságot jelentett. Arra is rámutattunk újólág, hogy a honfoglalás művét, mint vezérlő nagyfejedelem, valóban Álmos fia, Árpád hajtotta végre, anélkül, hogy Kurszán vezérnek újonnan feltételezett, szakrális fejedelemségére egyetlen bizonyítékot is találtunk volna.¹

Nem foglalkoztunk azonban még egy másik forráscsoporttal, a mohamedán íróknak a magyar kormány szervezetről tett megjegyzéseivel, és György barát folytatójának bizánci krónika szövegével, melyben Kurszán neve előfordul. Pedig az itt található adatoknak Anonymus szövegével is van kapcsolata, és a Kurszán „honfoglaló fejedelemségére” vonatkozó feltételezések nagyrészt erre épülnek. Ezen felül pedig rá kell még világítanunk az Álmos fejedelemségéhez, a szakrális királysághoz fűződő eszmevilág korabeli értelmezésére is.

I. A KURSZÁN-PROBLÉMA

Anonymus azt írja egy helyen Gestájában, hogy a honfoglalás után Árpád fejedelem a hét vezér egyikének, akik még Álmost választották meg az őshazában fejedelemmé, az ország közepén, Óbudától Százhalomig terjedő tekintélyes földbirtokokat adományozott. Ennek a bizonyos Kund (Cundu) nevű vezérnek a fia volt Kurszán, aki később az egyik óbudai hegyen várat épített.

Győrffy György feltételezése szerint Anonymus igazmondása csak részleges. Tudósításában egy elhallgatott drámai esemény, a honfoglaló Kurszán maradékainak harca rejlik a hatalmat csak később megszerző Árpáddal. Kurszán apja ugyanis, Cund vagy Cundu, neve szerint megegyezik azzal a méltóság névvel, melyről a mohamedán írók még a honfoglalás előtt, mint a magyarok „nagyobb királyának” címéről emlékeznek meg, aki csak névlegesen uralkodott, és helyette mindent a „kisebb király”, a gyula tett.

Erre a szövegre már Róheim Géza felhívta a figyelmet, mint a mohamedán szövegekben említett „küdü” (vagy kende) „a kazár kagánhoz hasonlatosnak mutató” szakrális bábkirályságára. Ennek a Küdü vezérnek a fia, Kurszán, meg is van említve György barát folytatója bizánci szövegében, mint aki Árpád mellett a magyarok egyik vezére volt. Győrffy szerint Kurszán is „küdü” volt, miként az

¹ Dümmerth Dezső: Álmos fejedelem mítosza és valósága. = Filológiai Közöny, 1971. 404–430. l.

apja, s így ő volt tulajdonképpen a szakrális főkirály. Ezért is volt birtoka Óbudán, az ország közepén. E feltételezésből azután egy új honfoglalástörténet alakult ki. Eszerint Anonymus előadását fordítva kell értelmezni: nem Árpád adott földet a Kündünek, hanem Kurszán, mint honfoglaló főfejedelem azt magának foglalta el, és Árpád csak az ő halála után szerezte meg birtokát. Kurszán „szakrális fejedelmet” ugyanis a német krónikák szerint 904-ben a bajorok magukhoz csalták egy lakomára, és ott orvul meggyilkolták. Csak ekkor jutott végre hatalomhoz — a haláláig, 907-ig tartó rövid három évre — Árpád. Ő, a XIII. századi oklevelek helyneveinek bizonyosságaként, szétszórta Kurszán törzsét, és maga telepedett a helyére, elhitetve utódai által, hogy honfoglaló volt. Családjának eredetmondáját, Emese álmával és az Attilától való leszármazással együtt csak Anonymus költötte a XIII. században²

Eddig tartanak azok a hipotézisek, melyeknek indokolatlanságát részben már kimutattuk. Meg kellett állapítanunk, hogy Anonymus már készen kapott hagyományokat jegyzett le, hogy Árpád apjának, Álmosnak eredetmondája a sámánizmus korába nyúlik vissza, szoros kapcsolatban áll szakrális fejedelemségével, és hogy őt az uralkodásban közvetlenül fia követte: Árpád, a honfoglalás nagyfejedelme.

A kende méltóság problémájával és Kurszán személyével azonban még nem foglalkoztunk. Vegyük most vizsgálat alá, vajon a mohamedán források és az említett bizánci forrás csakugyan bizonyítja-e, hogy Anonymus, Kund vezér esetében, megváltoztatta a valóságot?

A MOHAMEDÁN ÍRÓK FELJEGYZÉSEI

Mit olvasunk ezekben az arab-perzsa feljegyzésekben, melyek egyébként független népként, és már nem a bizánci topikus „türk” hanem „m. dzs. gh. r.” néven jelölik a magyarságot?

Az arab írás nem jelöli a magánhangzókat, a főnökök neveit ezért betűhíven „kndh” és „dzs. l. h.” alakban lehet visszaadni, mely azonban nyilvánvalóan a kende vagy kündü, és a gyula, vagy jula szónak felel meg.³

<p>IBN RUSZTA arab író írt 930 körül</p> <p>Főnökük 20 000 emberrel vonul ki. Főnöküket K.n.d.h-nek hívják. Ez a név királyuk megkülönböztető címe, mert annak az embernek neve, aki királyként uralkodik rajtuk, Dzs.l.h. Minden magyar a Dzs.l.h-nak nevezett főnökük parancsát követi a háború dolgában, védelemben és egyéb ügyekben.</p>	<p>HUDUDA AL ÁLAM ismeretlen perzsa szerző munkája, X. század</p> <p>Ezt az országot valami 20 000 ember lakja királyával. Az ország királyát julának hívják.</p>	<p>GARDIZI perzsa író írt 1050 körül</p> <p>... főnökük 20 000 lovassal (lovagol ki) ... ezt a főnököt kndh-nek hívják, ez nagyobbik királyuk címe, azt aki az ügyeket intézi, gh-nak nevezik, és a magyarok azt teszik, amit a gh parancsol.</p>	<p>AL BAKRI arab író megh. 1094</p> <p>királyuk címe kndh...</p>
---	---	---	--

² Róheim Géza: A kazár nagyfejedelem és a Turulmonda. = Ethnographia, 1917. 58—99. l. — Anonymus: Gesta Ungarorum, c. 46. Scriptores rerum Hungaricarum, I. vol. Bp., 1937. (továbbiakban: SRH), 95. — Györfly György: Tanulmányok a magyar állam eredetéről ... Kurszán és Kurszán vára. Bp., 1959. — Uő.: Krónikáink és a magyar őstörténet, Bp., 1948.

³ A mohamedán írók magyar vonatkozású szövegei: A magyar honfoglalás kútfői (szerk. Pauler—Szilágyi), Bp., 1900. 150—196. l. Ibn Ruszta és Gardízi modern kiadása Czeglédy Károly fordításában: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. (Szerk. Györfly Gy.) Bp. 1958. 51-59. l. A később felfedezett perzsa földrajzi munka kiadása: Hudud al-Álam (szerk. V. Minorsky), London, 1937. 101. l. A szövegek származásáról Czeglédy Károly: A mohamedán források. = A magyarság őstörténete (szerk. Ligeti), Bp., 1943. 240—242. l.

A feljegyzések, mint látjuk, a X. és a XI. századból valók, és a legrégebb is 930 körül keletkezett. Mindössze 18 évvel előbb, mint Árpádházi Tormás és Bulcsu vezér követjárása Bizáncban, melyről Konstantin császár készítette feljegyzéseit. A „gyula” méltóságáról a két magyar követ is beszél, ezenkívül emlitenek egy harmadrangú tisztséget, a „karcha” méltóságát is. A főfejedelem nevét azonban Konstantin nem nevezi meg a nép nyelvén. Árpádot görög nyelven egyszerűen „Turkia nagy fejedelmének” mondja.⁴

Az arab-perzsa írók ezzel szemben, mint szövegükből elárulják, nem közvetlen értesülésből, hanem Dzsajhani bokharai miniszternek 920 körül készült földrajzi művéből, valamint Ibn Kurdabih művéből vették adataikat. A nehézség az, hogy egyik forrásmű sem maradt fenn, szövegük elveszett, így nem állapítható meg pontosan, hogy a magyarokról való értesülésekből mi volt benne. Azt mindenesetre már látnunk kell, hogy a két legrégebb, fennmaradt szöveg, Ibn Ruszta és a Hudud al Alam eltérnek: az utóbbi nem tud a magyarok „kettős királyságáról” és csak a gyula főnökségét ismeri. Száz évvel későbbi szerzők viszont mint Gardízi és Al Bakri híven őrzik a „kende” királyságának emlékét. Abban a korban, mikor a 896-ban elfoglalt „új” Magyarországon már rég Szent István király utódai uralkodtak, és a kende és gyula tisztségei is régen eltűntek már.

Tudjuk azonban, hogy a 920 körül készült Dzsajhani műve sem volt eredeti munka, hanem a IX. század első felében élt Al Dzsarmi földrajzi munkája után készült, aki nem csak az arab birodalom szomszédairól, hanem távoli népekről, így az angol szigetország lakóiról is írt. A X. és XI. században dolgozó Dzsajhani-követők ezeket a 827 év előtti adatokat is változtatás nélkül átveszik, és a brit hét király kormányformáját írják le évszázadokkal később is, tudomásul nem véve Ekbert szász király hódítását.⁵ A magyarok azonban az arab kereskedelmi forgalom útjába esvén, nyilván frissebb megfigyelésekre adtak alkalmat. Czeglédy Károly, az arab források szakértője a feljegyzések földrajzi leírásaiból következtetve azt állapította meg, hogy csak 864 utáni állapotot rögzíthetnek a magyarokra vonatkozóan. A szomszédaiakként említett „n.d.r.” = nándor” nevű nép, vagyis a dunai bolgár birodalom lakói keresztényekként vannak leírva, és ezek 864 előtt még nem vették fel ezt a vallást.⁶ László Gyula viszont kétkedésének adott kifejezést az általában, más kutatók által is honfoglalás előttinek tartott feljegyzésekre vonatkozóan.⁷ A földrajzi adatok olyan bizonytalanok ugyanis, hogy a leírás illeszthető a Kárpát-medencében lakó magyarokra is. Ezért felveti annak lehetőségét, hogy a kormányforma-leírás a honfoglalás utáni időkből származik. De az sincs kizárva, Dzsajhani 920 körül az őshazában maradt magyarok töredékéről beszél, akik nem követték a honfoglalókat. Valószínűtlen ugyanis, hogy a magyarokkal közvetlen kereskedelmi kapcsolatban levő arab világ még negyedszázad múlva sem tudta volna, hogy ők új hazát találtak maguknak.

A magyarok kormányformájáról szóló adatok pontos időmeghatározásáról tehát nyilván beszélni fognak még a kutatók. Azzal kell számolnunk, hogy frissebb értesülések éppen a kormányformákkal kapcsolatban, toposzá merevedett adatokkal keverednek benne. Bár igen fontosak ezek a feljegyzések, „szilárd kiindulópontul” az Álmos és Árpád család hatalomra kerülésével kapcsolatban, mint azt Györffy

⁴ Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzásáról. (szerk. Moravcsik Gy., kritikai kiad. görög—magyar szövé.) Bp., 1950. 178—179. l.

⁵ Marquart, Joseph: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903. 28. l. Dunlop, D. M.: The History of Jewish Khazars. Princeton 1954. 106-107 l.

⁶ Czeglédy Károly: A IX. századi magyar történelem főbb kérdései. = Magyar Nyelv, 1945. 33—55. l.

⁷ László Gyula: Kérdések és feltevések a magyar honfoglalásról. = Valóság, 1970. 48—64.

György vélte, egyáltalán nem alkalmazhatók.⁸ Győrffy, Róheim nyomán arra gondolt: a leírt „kettős” kormányforma kétségtelen bizonyítéka a névlegesen uralkodó kende szakrális bábkirályságának. Ebben az esetben ugyanis Kurszán apját, a „Cundu” néven említett törzsfőt kellene tartanunk a szakrális fejedelemnek. Még így is hiányoznék azonban egy további bizonyítási lépcsőfok: az, hogy Kurszán maga is „kende” volt-e?

A Kurszán-problémát azonban véleményünk szerint még abban az esetben is el lehet dönteni, ha a mohamedán értesülések valóban a honfoglalást közvetlenül megelőző hazában írják le a magyarokat. Adataik ugyanis a magyar hagyománnyal és Biborbanszületett Konstantin feljegyzéseivel is egyeztethetők, mint alább majd látni fogjuk.

Először is arra kell felhívunk a figyelmet, hogy ezek az arab-perzsa értesülések egyáltalában nem szolgáltatnak hiteles bizonyítást a kormányforma „kettős” természetéről, csupán arról, hogy a létező több tisztség közül mindössze kettőt említenek meg. Ibn Ruszta a kazároknál is csak két főnököt említ, míg a Kazáriában utazó Ibn Fadlan már négy méltóságviselő nevét említi.⁹

A mohamedán írók leírása a magyar kormányformáról mindenképpen hiányosnak tűnik, ha összehasonlítjuk a türk birodalomról szóló kínai feljegyzésekkel, melyekben ugyancsak több méltóságviselő neve van felsorolva.

A magyaroknak mintául szolgáló kormányforma ugyanis nem lehetett lényegesen más, mint a türk birodalom öröksége. A kazárok dinasztija és kormány szervezete egyébként ugyaninnen származott. A türkök kormány szervezete pedig, leszámítva apróbb, sajátos változtatásait a többi lovasnomád kultúrájú néppel együtt a hunokéval volt rokon. Tekintetbe véve a kínai, örmény és bizánci forrásokban fennmaradt adatokat, melyek a hun, türk és kazár példákat ismertetik előttünk, a méltóságnevek bizonyos rendszerét ismerhetjük meg.

Örmény és bizánci források 627-ben a kazár kagán testvérét (tehát a régi, türk dinasztia egyik tagját), és annak fiát nevezik meg seregszervezőként.¹⁰ A kagán testvére a *jabgu* címet viselte, mint eredetileg a türk uralkodó öccse is, aki a birodalom nyugati felén kormányzott. Fia volt a *sad*, ami szintén teljesen egyezik a türk gyakorlattal.¹¹ A *jabgu* és a *tegin* címekről a kínai források külön megjegyzik, hogy ezeket csak a dinasztia tagjai viselhették. A *sad* méltóság ellenben alattvaló sajátja is lehetett, de viselhette a dinasztia tagja is.

A mohamedán írók „kettős királyságról” való értesülését tehát nem úgy kell felfognunk, mintha a magyar kormány szervezet csupán a *kende* és a *gyula* méltóságából állt volna, hanem csupán e kettőt, a dinasztia fejét, a „főkirályt”, és az utána rangban következő, legmagasabb alattvalói tisztséget, a *gyulát* említik meg. Tehát csupán az alattvalók legfőbb tisztségéről beszélnek a „főkirályon” kívül: a dinasztia tagjairól a mohamedán források nem emlékeznek meg.

Pedig, a kínai forrásokkal való egybevetés alapján itt azzal kell számolnunk, hogy a lovasnomád népeknél — legalábbis a türköknél és örökösöiknél — két, egymástól független és egymással párhuzamos méltóságsorral van dolgunk. Seregszervezők, had-

⁸ Győrffy György: Kurszán, i. m. 132. l.

⁹ Zeki Validi Togan: *Ibn Fadlan's Reisebericht*. Leipzig, 1939. Függelék 43-45. l. Magyar szövege: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról 61-63. l.

¹⁰ Marquart i. m. 394. l. 2. j. Dunlop, i. m. 30. l.

¹¹ Chavannes, Édouard: *Documents sur les Tou-kiue occidentaux*. Paris, 1900. 21, 255—256. l. stb. A hunoknál a *jabgu* még nem volt a dinasztia tagja: Groot, J. J. M.: *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit*. Berlin—Leipzig. 1921. 119. l.

seregparancsnokok lehettek egyrészt a dinasztia tagjai, tehát a kagán trónjának várományosai, másrészt az alattvalók egyes kiemelkedő képviselői is.

Ismerve a kagán hatalmának szakrális, „visszavonult” jellegét, ez a beosztás rendkívül ésszerűnek, sőt, nélkülözhetetlennek tűnik. Ha a trónörökösök nem bízósíthattak volna maguknak ugyanolyan aktív szerepet a kormányzásban, a sereg-főparancsnokságban, mint az alattvalók, a hatalom rövidesen kicsúszott volna a szakrálisan tisztelt dinasztia kezéből. Így azonban uralma szilárd maradhatott. Már a hunoknál megtaláljuk azt a szokást, melyet a türkök is követtek, hogy a birodalmat kétfelé, esetleg négy, sőt hatfelé is felosztják, mindegyik tai tomány élére a főfejedelem egy-egy családtagját, a trón várományosát állítva.¹² Megtörtént, természetesen sokszor, hogy az egyes részek így egyre kevesebb szállal fűződve a központi hatalomhoz, végül önállósultak egy-egy családtag élén. De az önállóvá vált fejedelem e pillanattól nem volt többé trónörökös, hanem maga is uralkodó.

Természetesnek tarthatjuk, hogy a magyarok, a türk birodalomból kiválva, maguk is így cselekedtek: önálló fejedelmet választottak, aki kialakította maga körül egyrészt családtagjainak, másrészt alattvalóinak méltóságviselőit. A magyar főfejedelem seregeinek élén tehát nem csupán az alattvalói méltóságok, mint például a hódoltatott kabar törzsek főnöke, vagy a gyula haladt, hanem képviseltették magukat a trón várományosai, a dinasztia tagjai is.

Hogy erre bizonyítékot találjunk, a bizánci források felé kell fordulnunk, melyek a magyarságnak közvetlenül honfoglaláskori kormányvezetéséről ejtenek néhány szót.

A BIZÁNCI ÍRÓK

A honfoglalás idejéhez legközelebb azok a hadjáratok estek, melyek előzményeként VI. Bölcs Leó bizánci császár rábírta a magyarokat 894-ben Simeon bolgár cár megtámadására.

A magyarokkal foglalkozó bizánci írók erről emlékeznek meg. Elsősorban a György barát folytatója (Georgius Continuatus) néven ismert. IX. századi világkrónikát kiegészítő, ismeretlen szerzetes jön tekintetbe, mint közel egykorú szerző. Egyik adata a 894-ik évre vonatkozóan két magyar fejedelem nevét említi.

... ὁ βασιλεὺς... ἀπέστειλε Νικήταν τὸν ἐπιλεγόμενον Σκληρὸν μετὰ δρομῶνον ἐν τῷ ποταμῷ Δανουβίῳ δοῦναι δῶρα τοῖς Τούρκοις καὶ πρὸς πόλεμον κινήσαι κατὰ Συμεῶν,

‘Ο δὲ ἀπελθὼν καὶ συντυχὼν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν, Ἀρπάδη καὶ Κουσάνη, καὶ συνθεμένων πολεμῆσαι, λαβῶν ὄψιδας ἤλθε πρὸς τὸν βασιλέα.

... a császár ... elküldte a Szklirosznak nevezett Nikitástz hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékot a türköknek és Szümeon ellen harcra késztesse őket.

Ez elmenvén és találkozván azok fejeivel, Árpáddal és Kuzánisszal, miután megállapodtak egymással a támadást illetőleg, kezeseket kapván, visszajött a császárhoz.¹³

Ez a forráshely tehát arról tudósít bennünket, hogy a magyaroknak közvetlenül a honfoglalás előtt két fejedelme volt, akik közül az első helyen említett Árpád volt a magasabbrangú.

¹² Pritsak, Omeljan: Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren. Wiesbaden, 1955. 39. l.

¹³ Georgius monachus Hamartolus, c. 12. Vö. Moravcsik Gyula: Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. = Antik Tanulmányok, 1959. 287. l. (A szöveg kritikai kiadása.)

De ugyanerről a hadjáratról ír a követküldő Leó császár fia, VII. Konstantin császár is, aki a 894-ik évre vonatkozóan ezt jegyezte fel a magyarokról:

Τῶ δὲ τότε κριθῶ τὸν Λιούντικα,
τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπαδῆ εἶχον ἄρχοντα.

Abban az időben Liuntika, Árpád
fia volt a fejedelmük.¹⁴

Konstantin szövege ugyanis Liuntika — Levente — fejedelemségét a bolgár hadjárat vezetésével hozza kapcsolatba. „Ezután — írja — Leó ... császár hívására átkeltek a Dunán és megtámadván Simeont, teljesen legyőzték és iramukban egészen Preszlávig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre.” Ehhez teszi hozzá, hogy „ebben az időben” Árpád fia volt a fejedelmük, nyilván a Bolgárországba hatoló hadsereg vezérére gondolva. — Milyen kormányforma olvasható ki ezekből az adatokból?

A honfoglalás idején a magyar hadbavonuló seregek élén három személy járt: Árpád, Kuszán és Árpád fia Levente. Közülük a legmagasabbrangú Árpád volt, mint első helyen szereplő, másrészt családja tekintélyét mutatja, hogy fiát is a seregek élén találjuk.¹⁵

A hadak élén azonban, mint láttuk már, seregvezérek, alattvalói méltóságok viselői jártak és a trón várományosai. Tényleges főfejedelmet, szakrális tiszteletben álló személyt nem kereshetünk a hadak élén. Kurszánról, a másodikként említett sereget vezető „fejedelemről” tehát semmiképpen nem tehetjük fel, hogy szakrális főfejedelem volt. De milyen tisztséget viselt a magasabbrangúnak említett Árpád? Georgius Continuatus szövege nem jelöli meg pontosan a méltóságokat, mindkettőt a nagyon általános görög szóval *κεφαλός*-nak nevezi, mely főnököt, főembert jelent. Ismerjük ezenfelül a lovasnomádok szokását, hogy főfejedelmük legfeljebb a székhelyén fogadott idegen követeket. A szöveg azt a benyomást kelti, hogy a bizánci követ nem székhelyén kereste fel a magyar „fejedelmeket”, csak a „Duna folyónál” ahol a bizánci hadihajók lehorgonyoztak, s ahová Árpád és Kurszán nyilván eléje lovagoltak. A magyarok főfejedelmével, véleményünk szerint, a Szklirosznak nevezett Nikitász nem találkozott, mert ez székhelyét nem hagyta el. Nagy, döntő hadjáratok idején ugyan még az elzártságban minden szakrális fejedelmen túltévő kazár kagan is hadbavonult, de arról nincs adatunk, hogy lovasnomád főfejedelmek kalandozó vállalkozások élére állnának, vagy ilyen vállalkozások megbeszélésére eléje lovagolnának alacsonyabbrangú, idegen követeknek.

Ezt, véleményünk szerint, Nikitász és krónikása is nagyon jól tudta, ezért nevezi Árpádot is, Kurszánt is csupán az általánosító értelmű *κεφαλός* -nak.

Árpád fiának seregvezéri tiszte azonban mégis arra mutat, hogy Levente a trón várományosa volt, pedig apja még nem volt főfejedelem. Ugyanakkor a magyar krónikákban egy figyelemreméltó megjegyzést találhatunk e problémára vonatkozóan. Eszerint „Árpád családjának különös kiváltsága volt”, hogy hadbavonuláskor a sereg élén, visszavonuláskor pedig a sereg mögött járt.¹⁷

Az újabb történetírás joggal figyelt fel erre a megjegyzésre, és ismerve a szokást, hogy a hadrakelt sereg élén a hódolásra kényszerített népek főnökei jártak, ebből az adatból Árpád családjának alacsonyabbrendűségére következtettek.¹⁸

¹⁴ Konstantin, i. m. 176—177. l.

¹⁵ Czeglédy Károly: Das sakrale Königtum bei den Steppenvölkern. = Numen, 1966. 25—26. már a 32. jegyzetben utalt arra, hogy Györfly véleménye a bizánci és magyar forrásokkal ellentétben áll.

¹⁷ Kézai és a XIV. századi krónikaszerkesztések szövegében: SRH. 1. vol. Bp., 1937. 165, 290. l.

¹⁸ Horváth János: Árpádkori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 347. l. és Györfly i. m. 146. l.

Ezek a feltételezések azonban éppúgy nem veszik tekintetbe a hun-türk-kazár kormánysszervezet dinasztikus méltóságsorát, mint azok a kutatások, melyek kizárólag Dzsajhani követőinek adataiból akarnak kiindulni.

A dinasztia tagjainak helyzetét jól meg kell különböztetnünk a hódolt népek saját főnökének helyzetétől — mint amilyen például a kabarok főnöke volt —, aki alárendelt katonai rangja következtében haladt a hadak élén. A trónörökösök részére azonban ez az élenjárás dinasztikus kiváltság volt, és a család uralmának gyakorlati biztosítása. A magyar krónikák hagyománya nyilvánvalóan Árpádnak és családjának erre a trónörökösi kiváltságára emlékeztet, anélkül, hogy az ősi szokás értelmét tisztán megőrizte volna.

Árpád csak addig járt a seregek élén, amíg trónörökös volt.¹⁹

Mi következik ebből?

A 894-ik évre vonatkozó bizánci adat azt bizonyítja, hogy Árpád ekkor még nem volt a főhatalom birtokában, csupán a trón várományosa volt, fiával együtt, mint ahogy a kazár kagán egyik trónörököséről is tudunk példát, hogy fiával együtt volt hadsereg-főparancsnok.

E bizánci adat azonban közvetve a magyar krónikákban fennmaradt hagyományt is alátámasztja. Ha Árpád 894-ben még csak trónörökös volt, a szakrális főfejedelem, aki a székhelyén maradt, akivel a bizánci követ nem találkozott, és akit a krónikák szerint csak 895-ben, a honfoglalás kezdetén öltek meg Erdélyben — nem lehetett más, mint Árpád apja: Álmos.

A KENDE CSALÁDJA

A névleges hatalmú kende tehát, aki mellett a gyula tartotta kezében a valódi hatalmat, nem lehetett Álmos. Hiszen az ő fia, Árpád, nem az alattvaló gyula méltóságát viselte, hanem fiával együtt trónörökösként parancsnokolt. A mohamedán írók kormányforma adata tehát vagy László Gyula feltételezését erősíti, és az Árpád után uralkodó, névleges fejedelmekre illik, vagy pedig még archaikusabb időkre, az Álmos előtti korszakra utal. Anonymus adatai és Györffy György feltételezése mindenestre Kund vezér felé tereli érdeklődésünket.

A kérdés az, hogy a mohamedán írók „kende” főkirályában kell-e látnunk az első, szakrális hatalmú, magyar dinasztia képviselőjét?

Vegyük elő Anonymust, akiről annyit tudunk, hogy a XIII. században még élő, családi hagyományok, de azóta elveszett krónikás feljegyzések után is dolgozott. Anonymus azt írja, hogy a „Kundu”-nak nevezett vezér egyike volt azon hét törzsfőnöknek,

¹⁹ Györffy i. m. 83. l. szerint a türk példa — a trónörökös serevezérsége — csak a szorosan vett hódolt népekre vonatkozatható, melyek a trónörökösnek egyúttal jövedelemforrást is jelentettek. A magyarok előhada, a kabar törzsek azonban csak katonai segédnépek minősülnek, nem jelenthettek jövedelemforrást, s így felettük bizonyára nem a trónörökös parancsolt. Véleményünk szerint ez a feltételezés nem bizonyít a türk példa ellen. Hiszen ebben az ősi, lovasnomád szokásban a lényeg az volt, hogy a trónörökös egyrészt gyakorolhassa és megmutathassa hadvezetői képességeit, másrészt pedig az, mint említettük, hogy a főfejedelem visszavonultsága ne eredményezze a dinasztia hatalmának gyengülését, átcsúszását a tényleges ügyintéző, alattvalói méltóságok viselőinek kezébe. Ha nem így lett volna, megmagyarázhatatlan lenne, miként tarthatták fenn hatalmukat hosszú nemzedékeken olykor, szakrális módon visszavonult fejedelmek családjai. Hiába nevezzük a kabarokat hódolt nép helyett katonai segédnépek, ez a körülmény meghódolt állapotukon, elővéd és utóvéd szerepükön semmit sem változtat. A jövedelemforrás elmaradásával is a hódolt nép gyakorlati szerepét töltötték be. Györffy maga is elismeri, hogy az általa is említett türk példából logikusan következnek: az élen haladó Árpád a főfejedelem fia volt. A jövedelemforrás érvét csak Kurszán főfejedelemségének bizonyítási kísérlete érdekében alkalmazza. Nehéz elképzelni azonban, hogy pusztán a jövedelem miatt, a trónörökös lemondott volna vezérszerepéről és arról a fontos tisztségről, mely saját családjá hatalmát biztosította.

akik Álmost fejedelemmé választva, őt és családját „utolsó izzig” való uralkodásra maguk fölé emelték, hogy új hazába vezesse őket. Ez a Kund mindenesetre a többi vezérnél megbecsültebb személy lehetett, mivel később azt is leírja, hogy jelentékeny birto-
kot is kapott az ország közepén, melyet fia, Kurszán örökölt, aki a bizánci forrás szerint a honfoglalás előtt Árpád másodrangú vezértársa volt. A krónikák viszont azt is elmondják, hogy Kund nemzetisége egyébként Szatmár megye vidékén telepedett le, itt élnek a Kaplyon (Cupian) nevű másik fiától való utódai. Nemzetisége, zömében tehát a keleti határvidék felé eső területet foglalta el. (Hogy a krónikák a Turulmonda esetében Anonymustól függetlenül merítették a hagyományból, tanulmányunk első részében már láttuk. Nyilvánvaló akkor, hogy ezt az „ellentmondást” — ha ellenkező bizonyosságunk nincs — más hagyományokban kiegészítő egyezésként fogadjuk el. Legújabb kutatások is, kétségtelenné teszik a gesta és a krónikák egymástól való függetlenségét: Kristó Gyula: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. = Magyar Könyvszemle. 1972. évf. 167—173.)

Vegyük elő most Bíborbanszületett Konstantin elbeszélését, és Bulcsu ravasz meséjét. Azt láttuk már, hogy ez az elbeszélés nem vetendő el teljes egészében, csupán Álmos-ellenes elfogultsággal ferdít a kabarok javára, de a régi hagyományból kétségtelenül megőrzött valóság-magvakat. Megőrizte a bizonyos Levedi vajda emlékét is, aki Álmos családjának „átengedte” az uralmat. Levediről viszont láttuk, kiderítette az eddigi kutatás, hogy századokkal előbb élt, mint Álmos. Az uralomért való küzdelem tehát csak Levedi egy ivadéka és Álmos között folyhatott le. Abban a korszakban, mikor Konstantin szerint a magyaroknak fejedelme még nem volt. „csupán valamiféle vajdák uralkodtak felettük.”²⁰

A szöveg szerint tehát igazán megszervezett, erős, központi hatalom még nem volt, és ez megegyezik Anonymus hagyományával is. A „vérszerződés” csak akkor jött létre, mikor Álmost megválasztották.²¹ E tény egyúttal arra is rámutat, hogy a törzsfők nem egy nemzetségből és nem egy népfajból származtak, ezért volt szükség tehát a képletes szertartásra, hogy „vérségileg” is eggyé legyenek, egy népet alkossanak. A mohamedán írók által leírt „kende főkirály” azonos lehet Anonymus Kund vezérével és Bulcsu Levedi vajdájával: tehát olyan, kisebb jelentőségű, és nem igazi központi hatalmat gyakorló, tekintélyesebb törzsfővel, aki Álmos hatalma útjából félreállt. Tekintélyét azonban a többi törzsfővel szemben tovább is megtartotta. Álmos és Árpád is megbecsülték Kund vezért, aki a mi vélekedésünk szerint, a régi Levedi vajda leszármazottja volt.

Ami azonban a „kende” méltóság szakrális eszmei tartalmát illeti, ennek megítéléséhez, nézetünk szerint kevés a névleges uralkodás megállapítása. Egy alacsonyabb rangú helytartó, tisztviselő, hadvezér uralma is névlegessé válhatott akkor, ha valami módon a rangban utána következő nagyobb tekintélyre tett szert. Ugyanakkor az is bizonyos, hogy ellentétben a nemzetközi szakirodalomban is elterjedtnek mondható nézettel, a szakrális eszmei tartalom nem minden esetben fokozta le bábkirállyá az uralkodót. Az „Isten kardját” birtokló, és magát „Isten ostorának” nevező Attila mellett például senki nem ragadhatta kezébe a tényleges kormányzást. Sőt, személye szakralitása éppen tetterős egyéniségének kormányzati eredményeiből táplálkozott. A szakrális bábkirályok névlegessége akkor fejlődik ki természetszerűleg, ha a dinasztia már pusztán csak valamelyik korábbi, tetterős őse emlékéből él, és az utódokból már hiányzik az egyéni tekintélyt formáló képesség.

Ugyanakkor azt is meg kell fontolnunk, hogy a mohamedán írónál említett

²⁰ Bíborb. Konstantin, 170—171. l. vö. I. sz. j.

²¹ Anonymus, c. 5. SRH. I. 39. l.

magyar „nagyobbik király” neve, a „kende”, megegyezik a kazároknál is felfedezhető méltóságnévvel, a „kender kagán” nevével, aki azonban Ibn Fadlan szerint a kormányzásban csak a harmadik helyen áll, és így messze esik a főfejedelemség gyakorlásától. Ha ezt az adatot úgy vizsgáljuk, hogy nem feledjük: a Dzsajhani-követők nem minden esetben tartották szükségesnek a saját koruknak megfelelő korrekciót, és mindezt összevetjük Bulcsu elbeszélésével, a kérdést új megvilágításban láthatjuk. Bulcsu ugyanis, mikor a magyarok kazár kapcsolatairól beszél, kiemeli, hogy az Álmos családja elől félreálló Levedi a kazár kagán kedvence volt, és felesége is a kazárok közül származott. Ez arra mutat, hogy az Álmos előtti magyar „főkirály” méltósága nem az önálló fejedelmi eszme, a kaganátus szakrális eszmei gyökereiből táplálkozott. Hiszen ennek lényeges kelléke volt az idegen pártfogástól való függetlenség. A kende tisztsége azonban eredetében a kazárokkal való egykori, függőségi viszony emlékét hordozta. E függőségi viszony megszűnése, illetve távoli formasága tette névleges hatalmúvá a kendét, és nem a szakralitást. A mohamedán írók egy átmeneti korszakban írják le a magyar kormányformát. A kazároktól való függetlenülés lényegében már teljes, ezért írják maguk is úgy, hogy független nép a magyar. Belső, eszmei örökségek, sajátosságok mivoltával azonban nem lehetnek tisztában, s így nem számolhattak be arról, amit Bulcsu elbeszélése sejtet; de időrendben összezavar. A kende méltósága Levedi családjában öröklődhetett, mint az egykori kazár függés emléke, és csak „valamiféle vajdát” jelentett, de nem szilárdan kézbentartott központi hatalmat. E szilárd hatalom azonban már kifejlődésben volt a gyula méltósága révén. Álmos megválasztásának éppen az volt a jelentősége, hogy formailag is megszüntette a kende idegen uralom emlékét képviselő családjának elsőségét, és a saját maga által kiépített, önálló, szakrális fejedelmi hatalmat léptette helyébe, a Turul mítosz segítségével. Attila örökségére hivatkozva. Minden jel szerint Álmos volt az a tényleges hatalmú gyula, akinek a magyarok a leírás szerint mindenképpen engedelmessé váltak, és aki éppen e tekintély segítségével, rövidesen kiszorította a „nagyobbik” királyságból a névleges kendét. A hét törzset pedig a vérszerződés aktuálisával, egységesen fellépő néppé kovácsolta. (A gyula alattvalói méltósága ekkor kerülhetett egy más család: a X. században szereplő „gyulák” nemzetségének birtokába.)

Ha tehát a mohamedán forrásoknak a honfoglalás előtti állapotra vonatkozó idejét fogadjuk el, a kende méltósága még a VI—VII. században élő Levedi vezérsege idejéből származhatott, aki Bulcsu elbeszélése szerint akkor állt a törzsek élén, mikor ezeket még nem magyaroknak, hanem „szavartü aszfalu”-nek hívták.²² Ehhez hozzá tehetjük, hogy a „magyar” elnevezés csak akkor jutott előtérbe, mikor a Magyar-Megyér törzs főnöke, Álmos lett a hatalom tényleges birtokosa.

Az arab-perzsa írók viszont az elnevezés tekintetében sokkal pontosabbak, mint Konstantin császár. Ők nem „türköknek” nevezik őket egyszerűen, hanem — nyilvánvalóan megbízható értesülésből — körültekintően azt írják, hogy e nép „a türköknek egy fajtája”, de megírják azt is, hogy „magyar”-nak nevezik őket. Ez is arra mutat, hogy Dzsajhani követőinek szövegeiben éppúgy keverednek archaikus részletek friss megfigyelésekkel, mint Konstantin császár munkájában.

A probléma rendkívül nehéz, mert az adatok gyérek. Csak annyi bizonyos, hogy Kurszán szakrális uralmát, vagy honfoglaló fejedelemségét nem támogatják.

Bármennyire is számolnunk kell a szakrális elzárkózás népek szerinti különböző szigorúságú megnyilvánulásaival, azt tetterős, aktív főfejedelemtől sem tehetjük fel, hogy „külföldre csalják lakomázni”. Györffy hipotézise szerint ugyanis Kurszán azonos lenne azzal a német forrásokban említett „Cussal rex” magyar

²² Konstantin, 170—171. l. stb.

vezérrel, akit 904-ben a bajorok egy lakomára csalva lemészároltak.²³ Ilyesmi csak egy alacsonyabbrangú törzsfővel, méltóságviselővel eshetett meg. Kínai és bizánci feljegyzések bizonyítják, mennyire vigyáztak a lovasnomád uralkodók személyes méltóságukra, tekintélyükre még akkor is, ha külföldi követeket fogadtak saját székhelyükön. Ha nem volt eléggé magasrangú a követ, színük elé sem bocsátották. Az pedig, hogy ők maguk engedjenek alacsonyabbrangú külföldi vezérek meghívásának, és — mikor saját alattvalóikkal is csak szűk körben és ritkán érintkeztek — egyenesen külföldre menjenek „lakomázni”, ez, bármilyen liberálisan értelmezzük is a szakralitási fogalmát, elképzelhetetlen.

Egyébként a „rex” megjelölést a nyugati krónikások éppoly bőkezűen adományozzák mind germán, mind idegen, igazi főhatalmat nem gyakorló törzsfőknek, mint ahogy az arab írók „király” megjelölését sem kell mindig a szó igazi értelmében tekintenünk. Kund vezér „főkirályságát” is nyugodtan egyeztethetjük Konstantin császár feljegyzéseivel, aki csak „vajdákrol” beszél, Árpádot viszont határozottan „nagyfejedelemnek” mondja. Ez rávilágít Kund és Álmos családja uralmának nagy különbségére.

Ha pedig a 904-ben bajor földön megölt Kurszán nem volt főfejedelem, akkor nem látjuk alátámasztva azt a feltételezett küzdelmet sem, mely Györffy György szerint XIII. századi oklevelek helyneveinek adataiból és a „kende” szó elemzéséből kimutatható lenne. Egyedül századokkal későbbi falvak neveiben rejlő statisztikával próbálja igazolni: Árpád 904 után Kurszán törzsét szétszórta az ország peremvidékeire, hogy maga és családja telepedjék a helyére.

Hol van erre bizonyíték? Györffy György a „kende” szóból képzett földrajzi nevek XIII. századnál nem régibb oklevelés anyagából vonja le a következtetést: „Abból a körülményből, hogy a felsorolt 19 hely közül 14 a gyeplíniaon és gyeplínelvén fekszik, kétséget kizáróan kiderül, hogy a kende gyeplívedelmi szolgálatot teljesítettek.”²¹

Ha igaz, hogy a kende gyeplívedelmi szolgálatot teljesítettek, vajon mivel lehet bizonyítani, hogy a honfoglalás mégis az ő vezérletükkel történt, és 900 körül az ország közepét, Óbudát foglalták el? Továbbá miből igazolható, hogy a gyeplívedelmet pontosan 904 után, „Cussal rex” halálával kezdtek csak ellátni? Arra sincs adatunk, hogy az Árpádok „a Kurszán nemzetség elkobzott területét” szállták meg. Györffy maga is megállapítja, hogy az Óbuda körüli, Pest-megyei, Csepel-szigeti síkságon Üllő, Tas és Taksony falvak nevében csupa Árpád-ivadék neve maradt fenn. Ugyanakkor ő maga elmondja azt is, hogy a Kurszán-nemzetség tagjai még a XIII. században is Óbuda környékén, Pest és Pilis megyében birtokoltak, békésen megférve a királyi család szomszédos birtokaival. Megemlíti azt is, hogy az Anonymus által Árpád adományaként leírt Százhalomtól Gyógyig terjedő birtokrész is kezükben volt, a XIII. században is.²⁵

Dehát akkor létezik-e egyáltalán Kurszán-probléma?

Oklevelekkel bizonyítható tény, hogy Kurszán vára Óbudán volt, tény az is, hogy utódaitól az Árpádok kihalásáig nem vette el senki ezen a környéken

²³ Annales Einsidelnenses, Mon. Germ. SS. III. 140. I. Annales Heremi: Gombos F. A.: Catalogus historiae Hungariae, Bp., 1938. 140. I. Annales Alamannici, uo. 91. I. Annales Sangallenses maiores, uo. 199. I. Aventinus: Annales Boiorum, uo. 342—346. I. E késő-rensánsz kori (XVI. században író!) utóbbi szerző szavahihetőségéről, aki szerint Cussal rex volt a magyar honfoglalás vezére, ld. Álmos fejedelem mítosza stb. c. tanulmányomat: Filológiai Közlöny, 1971. 428. I.

²⁴ Kurszán, i. m. 153. I. Újabban ez már másoknak is feltűnt, vö. Solymosi László: Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. = Magyar Nyelv, 1972. 179—190. I.

²⁵ Kurszán, i. m. 147. I. Vö. Karácsonyi János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp. 1901. II. 305—309. I.

levő birtokaikat. E tényeket pedig jól kiegészítik a magyar krónikák minden áron mellőzni szándékolt hagyományai. Egyrészt, hogy Anonymus világosan beszél arról az adományról, melyben a kende családja és Kurszán Árpád fejedelemtől részesült. Másrészt a krónikák elmondják, hogy a „Kende” többi fiai nem Óbudán, hanem Szatmár vidékén, a keleti gyepűkhöz közelfekvő területen telepedtek le. Tény, hogy a Györffy által idézett földrajzi statisztika „Kende” helynevei is, alig néhány kivétellel a Szatmár vidékével szomszédos, keleti gyepűkre utalnak.

Györffy György azonban, a Kurszán—Árpád harc feltételezéséhez ragaszkodva úgy vélekedik, hogy „az eredeti szállásterületen meghagyták Kurszán nemzetségének behódolt maradványait ... Hasonló eljárásban részesült az Augsburgban kivégzett Bulcsu nemzetsége... Ugyanilyen sors jutott a legyőzött Ajtony nemzetségének...”²⁶

A hasonlatok azonban nem meggyőzőek. Bulcsu maga nem volt fejedelem, nemzetségétől sem kellett elvenni az uralmat az ország központjában, itt fel sem merülhet összehasonlítás. Ami Ajtony legyőztetését illeti: Ajtony *sem az ország közepén lakott*, és István király nem Ajtony lakóhelyén kívánta berendezni szállását. Behódolt maradványainak megmaradása Ajtony monostor körül tehát nem zavarhatott senkit. Györffy viszont tanulmánya elején éppen azzal érvel: Óbuda és a dunai révek milyen kulcs-pozíciót jelentettek, s Árpád éppen azért „szórta szét” Kurszán nemzetségét, hogy megfossa őket előnyös középponti helyzetüktől, és hogy a maga számára foglalja el azt.²⁷ Akkor miért hagyták meg „Kurszán várát”, még hozzá ősi nevén, és miért túrték, hogy a később behódolt és leverett nemzetség Révjenőn még a XIII. század végén is fontos dunai átkelőhely birtokában legyen, szemben Óbudával és ősiük várával? Mindezekre csak egyet felelhetünk: Árpád fejedelmi hatalma úgy látszik elég szilárd volt ahhoz, hogy az óbudai Kurszán-vár és a révátkelő ne zavarja. Annál is inkább, mivel ezeket *ő adta Kurszán családjának*.

Ugyanakkor, ha körülnézünk a középkori Pest és Pilis megye térképén, azt látjuk, hogy a terjedelmes nagyságú, és az ország közepén Visegrádtól Óbudáig lenyúló Szentendrei sziget sem volt soha Árpád nemzetségének birtoka, királyi hatalmuk ellenére, hanem a Rosd nemzetségé volt, melyből többek közt a Tahy-család származott,²⁸ De ez utóbbiakról sincsenek arra adataink, hogy ők vezették volna a honfoglalást.

Bármennyi homályos kérdés marad tehát még a kende-probléma körül, egy bizonyos: sem a külföldi, sem a hazai források nem rendelkeznek olyan adattal, az okleveles bizonyosságokat is beleértve, melyeket az Árpád-család hagyományával ellentétbe lehetne helyezni.

Györffy Györgynek azonban feltétlen érdeme, hogy kétkedéseivel élesebb megvilágításba helyezte Anonymusnak Kund vezérre vonatkozó adatát, s ezzel kiderült, más történetírókkal ellentétben: Kurszán nem az Árpád-család tagja volt, mint egyesek gondolták.²⁹ Csakhogy nemzetsége sem régibb, sem hatalmasabb nem volt az Attilától leszármazó, már akkor sokévszázados Turul-nemzetségnél, és a „kende” vajdasága nem volt azonos azzal a szakrális eszmei alapokon álló központi hatalommal, mely a magyarság hosszú időre jellegzetessé váló megjelenési formáját kialakította. A magyarság néppé szervezése Álmos, a honfoglalás pedig fiának, Árpádnak nevéhez fűződik. Kurszán vezér alakja a többi törzsfőknél talán előkelőbb, de Álmos családja mellett mégiscsak az alattvalói méltóságviselők közé helyezendő vissza: ennél magasabbra soha nem emelkedett.

²⁶ Kurszán, i. m. 155. l.

²⁷ Uo. 150. l.

²⁸ Vö. a Rosd-nemzetségre vonatkozó adatokat Bártfai Szabó László: Pest megye történetének okleveles emlékei, Bp. 1938. 22. 33. l. stb.

²⁹ Pl. Hóman B.

Csak természetes, hogy ezek után igen merésznek hat Györffy György feltételezése, mely szerint Kurszán, mint „szakrális főkirály” — egyenesen a türk dinasztia-ból, Istemi kagán nemzetségéből származott. Míg az Attila-leszármazásról és a Turul-mítoszról létező, középkori hagyományokat racionális megokolással nem tartja hitelesnek — ugyanez a racionalizmus, pusztán egy méltóságnév túlértékeléséből — arra vállalkozik, hogy új mítoszt konstruáljon. A magunk részéről, az itt, és megelőző tanulmányunkban közöltek alapján inkább vagyunk hajlandók hitelt adni egy középkorban létező mítosz eszmetörténeti valóság-magjának, mely keletkezése korának hiedelmeire és eszmevilágára utal: a sámánizmus idejére. Egy olyan mítoszban ellenben, melyről a hagyomány semmit nem őrzött meg — nem hiszünk.

II. A FEJEDELEMSÉG ESZMEVILÁGÁNAK GYÖKEREI

Most pedig, Álmos fejedelem történetének befejezésül, lássuk közelebbről azt a hiedelemvilágot, mely az ő szakrálisan felfogott uralmát lehetővé tette.

A társadalomtörténeti kutatás, mely a feudális korszakba visszanyúlva próbálja a kialakult hierarchia keletkezésének első fokát megvilágítani, szükségképpen találkozik a központi hatalom intézményével éppúgy, mint a fejlődés kibontakozását ködbe burkoló mítosszal. Az intézmény és fejlődésének vizsgálata a politikai történet keretei közé tartozik. De a keletkezését kísérő eszmevilág, a mítosz, vallástörténeti és irodalmi összefüggésekben nyerhet csak értelmet, az eszmetörténet kereteiben.

Az archaikus társadalmak élén a királyi hatalom áll, mely viszont, mint ismeretes, még kezdetlegesebb tömörülésekből, a legegyszerűbb alapképletből, a családból, a családfe hatalmából származik.

A patriarkális apai hatalomnak ez a továbbfejlődése, mely a megfelelő társadalmi-gazdasági alapokon nemzetségek, népcsoportok, törzsszövetségek és államok kialakulása felé vezet, az emberi tudat és eszmevilág fejlődéstörténetében is jelentőséget kap. A kezdetleges társadalom ugyanis, mikor a maga fölé emelt uralkodó hatalmát és védelmét elfogadja, ugyanakkor értelmezni, magyarázni is kívánja ezt az intézményt. Az intézménynek pedig a tömegből kiemelkedő képességű, tetterős személyiségek adnak értelmet. Úgy is felfoghatjuk tehát, hogy a királyeszmé tulajdonképpen egy személyiségfilozófia ősi magját rejti, mely a társadalommal való kölcsönhatásban kapja meg értelmét.

Ez a „filozófia” még természetesen nem modern és racionalista értelmű. Az archaikus korban a vallás és a mítosz tölti be a filozófia szerepét. A kiemelkedő képességű személyek mítikus alakokká válnak egy földöntúli világról való hit jegyében, s létezésük reális valósága elmosódik, összefonódva az istenek létevel. A mítikus személyiség-értelmezés tehát az istenek világába vezet, s innét visszahatva az uralkodói intézményre, azt mindenestől égi eredetűvé teszi. Ez a felfogás azután megerősíti az intézmény személytelen tekintélyét is, mert fenntartja az átlagos, sőt csekélyképességű utódok uralmát is, a kiváló ős, illetve az égi apa személyes érdemeiért.

Primitív fokon a mágia, fejlettebb társadalmi viszonyok mellett pedig a vallás és a mítosz éppoly teljességben itatja át a központi hatalom intézményét, s következőképpen a politikát és az állam életét, mint az archaikus ember mindennapjait és egész gondolatvilágát. A forrásokat elemző, modern kutató itt nem alkalmazhatja saját, racionális észjárását, mely már egymástól elválasztva szemléli a mítoszt és a valóságot. Ha a régmúlt korok eszmei valóságát nem akarja eltorzítani, kénytelen túllépni szorosán vett szaktudománya körén. Nem csak azt kell tudomásul vennie, hogy a politikai vonatkozásokat nem vizsgálhatja a társadalomfejlődés tekintetbe vétele nélkül, hanem azt is, hogy a társadalmi jelenségeket sem értheti meg egészen az eszmék története, a korabeli hitvilág ismerete nélkül. A forráselemzésekhez nem csu-

pán nyelvészeti, néprajzi és irodalomtörténeti ismeretekre van szüksége, hanem valláspszichológiára is, melynek segítségével a mitikus szemléletű ember észjárását kell lehetőség szerint ismernie. Ezenfelül pedig a filozófiát, a jelenségek értelmezésének eszközeit is igénybe kell vennie, mint minden szaktudomány szülőanyját.

Ha ezzel a módszerrel vizsgálódunk, nem tévesztve szem elől a társadalomfejlődés alapjait, a központi hatalom intézménye a maga sajátos, mitikus eszmevilágával együtt úgy tűnik fel a történeti idők hajnalán, mint egyike a népeket, nemzeteket és államokat formáló erőknél, melyben az egyén és a tömegek állandó kölcsönhatása nyilvánkozik. A családfő, az apa patriarkális hatalma alatt indul meg a nemzetségek, a törzsek és népek sajátos elkülönülése, önálló szerveződése. Az utódok sokasodásával és szétválásával egyidejűleg nő és sokszorozódik meg a családfő hatalma is törzsfőnökkivé, fejedelmivé vagy királyivá. Vele együtt növekszik a primitív hitben lappangó varázserő, a kezdetben személytelen és általános érvénnyel bíró „mana” ereje is rendkívülivé, kivételessé és személyessé. Míg kezdetben az állatot is magával egyenrangúnak képzei, eszméi végül túl is emelkednek a naponta látható, evilági környezet határain és kozmikusá válnak.³⁰ A mágikus gondolkodásba behatol az „ég” fogalma, és kíséri a társadalom fejlődését. A társadalmi hierarchia fokozatainak kialakulása egyidejű az „ég” kezdetben általános, személytelen fogalmának megszemélyesülésével és hierarchikus differenciálódásával.

A hierarchikus társadalmi és állami szervezet csúcán megjelenő uralkodó nem csupán mágikus hatalmú apa többé, hanem kozmikus háttérben lép fel, mint „az ég fia”. A népcsoport, vagy az állam élére kerülő, tetterős, rendkívüli személyiség csak a kozmikus háttérben találja meg alattvalói előtt tekintélyének támaszát, mint ahogy az egész, mitikus észjárás szerint berendezett élet is ilyen háttérre támaszkodik. De az ősi, primitívebb képzetek sem tűnnek el nyomtalanul, hanem hosszú időn át kísérik az új fejlődést.

Az első, ismert nagy kultúrát teremtő birodalom alkotóinak, a suméreknek mitológiája már az eget és az istenek világát is teljesen saját, földi birodalmuknak hasonlóságára képzei el. Az istenek családai az uralkodó személyén keresztül lépnek kapcsolatba a földi dinasztiával, és a mennyei városok lakói a földi városokba szállnak alá. Ilyen képzetek mellett születik meg az istenkirály eszméje, mint az istenvilág földi megtestesülése.

Lényegében ilyen, vagy hasonló, kezdetlegesebben differenciált, de azonos észjárású képzetek körében születnek a primitív törzsek élén álló, mágikus hatalmú afrikai, vagy indián főnökök, az isteni családfákra hivatkozó kelta és germán szakrális királyok, a hellén pap-királyok éppúgy, mint az „ég fiának” címezett kínai császárok, vagy a steppék lovasnomádjait időről időre néppé, sőt állam- és birodalom-alkotó elemekké szervező hun, bolgár, türk fejedelmek és kagánok, mindenütt a társadalmi fejlődés megfelelő foka szerint.

A szakrális király „félisten”. A hit lényege, mely személyéhez kapcsolódik, abban áll, hogy nem tekintik egészen földi halandónak. Meghalhat ugyan, sőt, meg is ölik: de éppen megöletésének áldozat-jellege ahhoz a hithez kapcsolódik, hogy lényében „isteni hasonlóság” van, s e hasonlóság birtokában tér a szellemvilágba vissza, ahonét tulajdonképpen származott.

Természetesen ez a hit az egyes népcsoportok társadalmi, és műveltségi állapota

³⁰ Vö. Malinowski, B.: *Myth in Primitive Psychology*. London, 1926. A szakrális királyság problémakörére összefoglaló, többoldalú megvilágítás az 1955. évi római vallástörténeti kongresszus anyaga: *La regalità sacra*. Leiden, 1959. Vö. még Graus, Frantisek: *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich Merowinger*. Praha, 1965. 313—334. I. és: *Das Königtum*. Mainauvorträge, 1954. Lindau-Konstanz, 1956.

szerint igen sokféle színezetű, az isteni hasonlóság eszméje azonban a szakrális király-idea minden ismert változatában kimutatható. A steppei lovasnomádok kultúrkörében is.

A türk birodalom uralkodói eszméjéről az orkhoni feliratok egyes kifejezései világosítanak fel bennünket, a VIII. századból. Figyelemreméltó, hogy ez volt az a birodalom, melynek keretében a magyarság függetlenülése előtt élt. De fennmaradtak a IX. század elejéről a dunai bolgár kánok feliratai is, akik az Árpádokkal rokon, ugyancsak Attila-hagyományú dinasztia szellemi örökösei voltak. Hasonlítsuk össze e feliratoknak a fejedelmi hatalom eredetét és természetét értelmező kifejezéseit:

ORKHONI FELIRATOK:³¹

- 1) ... az ember fia mind arra teremtett, hogy meghaljon, mikor az Ég az időt kijelöli számára ...
- 2) Az Ég rendelkezéséből, s mert így kívánta az én jósorsom, kagán lettem,
- 3) Én, az Ég-Istenhez hasonló, az Égtől született türk Bilge kagán ...

TIRNOVÓI FELIRATOK:³²

- 1) ... az ember, ha derékul él is, meghal, s más születik ...
  - 2) Omurtag kán üvgi a földön, ahol született, az Istentől behelyezett fejedelem ...
- MADARAI FELIRATOK:
- 3) Az Istentől behelyezett, Istenhez hasonló Malamír kán.

Ami ebben az összehasonlításban a legfeltűnőbb, az „isteni hasonlóság” gondolatának, mint az uralkodói eszme magjának szívóssága. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a három felirat mennyire más körülmények között keletkezett, s milyen eltérő életviszonyok hátterében. Az orkhoni feliratok az ősi, lovasnomád kultúrkörben születtek, a steppéken, a keleti türk birodalomnak inkább Kínához, mint Európához közelálló területén. A bolgár, tirnovói és madarai feliratok viszont a dunai Bulgáriában, a keresztény Bizánc szomszédságában és hatásától megérintve, városlakó, letelepült életformában.

Mégis, tévedés lenne a két felirat mondanivalóját eltérőnek tartani, s azt hinni, hogy Omurtag kán földön való születésének kihangsúlyozása „realisabb” elképzelést takar. A születés és a halál földi törvényszerűségeit mindkét felirat ismeri. Az orkhoni felirat Bilge kagánja sem azt mondja, hogy az „égben”, hanem az „Égtől” született, ami nagy különbség. Az „Égtől való születés”, mint ő maga értelmezi, az isteni hasonlóságot jelenti. S ugyanezt mondja magáról a bolgár Malamír kán is, ami megvilágítja, hogy az „Istentől behelyezett fejedelem” kifejezést sem a nyugat-európai, keresztény tan istenkegyelmiségi eszméje szerint kell felfognunk, hanem az ősi, pogány, szakrális értelemben: az isteni hasonlóság eszméjében.

Ha ez az eszme az egymástól oly eltérő kulturális és társadalmi viszonyok között élő keleti türkök és dunai bolgárok között, még egy évszázadnyi távolságban sem változott meg, úgy bizonyosra vehetjük, hogy a türk-kazár méltóságrendszert átvevő, IX. századi magyarság sem gondolkodott másképpen a fejedelmi eszmét illetően. A Turulmonda mítoszával értelmezett Álmos alakját is „égtől születettnek”, isteni hasonlóságúnak fogta fel. S a szakrális királyeszme lényege ebben az isteni hasonlóságban rejlik.

³¹ A magyarok elődeiről és a honfoglalásról, i. m. 28, 29, 36 l.

³² Fehér Géza: A bolgár-török műveltség emlékei és magyar őstörténeti vonatkozásai. Bp. 1930. 144, 150. l.

A szakralitással azonban még nem merül ki az uralkodás eszméje. Hiszen ez csupán az intézmény és megszemélyesítője természetére, állapotára vonatkozik. E paszszív vonatkozashoz azonban egy aktív pólus is tartozik: a hatalom gyakorlásának célja, feladata. Egy gyakorlati irányulású cselekvés tehát, valami kötelesség elvégzése, mely magának az uralomnak létjogosultságot és értelmet ad.

E feladat elvégzése nem következik önként a szakrális állapotból, mely nem egyéb, mint személytelen, vérségi örökség. Az uralkodás gyakorlására való képesség, a hivatásra való, személyes alkalmasság a karizma erejéből adódik.

A karizmatikus uralkodás eszméjével főként a német művelődéstörténeti iskola foglalkozott már a század elején sokat, és az istenkegyelmiség (Gottesgnadentum)³³ kifejezést alkalmazta rá. Ezt a szóhasználatot a harmincas évek magyar történetírása is aggály nélkül átvette (Deér), nem gondolva arra, hogy a meg nem felelő kifejezés használata fogalomzavarhoz vezet. Az „isteni kegyelem” fogalma ugyanis jellegzetes, keresztény tanítás, mely a pogány szakralitás-fogalommal éles ellentétben áll. A keresztény tanítás szerint a kegyelem isteni ajándék a földi halandó ember számára, melynek segítségével kijelölt hivatását teljesíteni tudja. Ilyen értelemben tehát alkalmasságra képesítő karizma.

Egészen más jellegű azonban a pogány gondolat. Itt is beszélhetünk ugyan karizmáról, hivatásra képesítő isteni erőről, csak hogy ez nem kegyelmi ajándékként érkezik a kiválasztott számára, hanem logikus következménye „isteni hasonlóságának”, tehát „égi származásából” ered. A lényében rejlő isteni rész a pogány karizmatikust élesen elválasztja a többi, földi halandótól, és a mitikus hitben félig egy más létmódba helyezi.

Könnyű felismerni, hogy a pogány karizma, mely a szakralitás alapján áll, merőben irracionális képzet, mely evilági és túlvilági létben nem ismer éles határvonalat. Annál élesebb különbséget lát azonban kiválasztott (szakrális) és nem-kiválasztott (profán) ember között. A keresztény tanítás ezzel szemben, minden misztikus vonatkozása mellett is, erős realitás-érzéssel bír, mikor az isteni és emberi létmódot választja szét élesen, ugyanakkor ember és ember, mint Istentől különböző földi halandók között nem lát lényeges különbséget. A kiválasztás is csak isteni kegyelmi ajándék, mely az ember létmódját nem alakítja át.

A két eszme különbsége természetesen nem csak a teóriában, hanem a belőle következő gyakorlatban is lényeges. Az isteni kegyelem alapján uralkodó fejedelem személye szerint felelős feladatának teljesítéséért, karizmájának felhasználásáért Istennek. A pogány, szakrális uralkodó ellenben, mivel maga is része az istenségnek, nem tartozik felelősséggel senkinek. Tehát korlátlan úr.

Karizmatikus uralkodó eszerint lehet keresztény is, pogány is. „Istenkegyelmiségi” eszme alapján álló uralkodó azonban csak keresztény lehet, s ezért téves a pogány szakralitás karizmáját, a korlátlan uralkodást „istenkegyelmiségi eszmének” nevezni.

Kétségtelen, hogy a keresztény, európai királyeszme sem szabadult meg mindvégig a pogány-szakralitás képzetektől, s e motívumoknak, különösen a hatalom korlátlanságának kiépítésében fontos, bár leplezett szerepük volt. A steppei lovasnomád kultúrkör örökösei azonban, az első fejedelemválasztó magyarok viszont, a fejlődés fáziskülönbségeinek megfelelően, még azok között a képzetek között éltek, melyek valaha az egész emberiségre jellemzőek voltak.

³³ Főként Kern, Fritz: Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im frühen Mittelalter. 2. Aufl. Münster-Köln, 1954., egyébként alapvető fontosságú munkája.

Arról természetesen, adatok híján, nem bocsátkozhatunk találgatásokba, hogy Álmos hatalma mennyire volt korlátlan, illetve korlátozott, csak egy bizonyos, hogy uralmának szakrális, tehát földöntúli háttérű tekintélye volt.

A lovasnomádok uralkodóiról rendelkezésünkre álló adatok mind azt mutatják, hogy a fejedelmi karizma lényege egy-egy nép, birodalom megszervezése, annak állandó együtt-tartása, kormányzása, megvédése, és újabb hódítások végrehajtása volt.

Az uralkodó szokás-szerű feladatai tehát, de földöntúlra is érvényes, kozmikus háttérrel. A keleti-türk Kül-tegin, az orkhoni feliratokban, így beszél erről: „...fent a türk Ég, és a szent türk Föld-Víz határozott. Felemelte atyámat, Elteris kagánt... hogy a türk nép ne pusztuljon el, hogy újból nép legyen ... őseim törvénye szerint megszervezte és új életre keltette a népet ... mely rabszolgává lett...”³⁴

A keleti türk uralkodó Elteris kagán karizmája tehát arra való volt, hogy a kínai császár alattvalóivá süllyedt, egykori szabad türkötök újból megajándékozza egy függetlenné lett országgal, mely csak a kagáni méltóság újra-való megszervezésével vált lehetővé. Erről az utóbbi motívumról ugyanott, Tonjokuk felirata beszél: „...hétszáz ember vezetője, közülük a legnagyobb a *sad* volt. Álljatok mellém! — mondta ... biztattam, hogy *kagán legyen. Elteris kagán akarok lenni ...*”³⁵

Így ment tehát végbe a kínai befolyástól újra függetlenített, keleti türk birodalom megszervezése. A „türk Ég” elhatározásából Elteris, a *sad*, a régi türk uralkodók ivadéka, újra felemelte népét, és vele családjának szünetelő címét, a kagáni méltóságot. A kagáni, tehát a főfejedelmi rang jelentette egyben az uralkodó személyének „megszentelődését”, szakrálissá válását is.

Tch'ou-lo nyugati türk kagán a VII. században így kiált fel: „Az égen és a földön és minden helyen, ahol a nap és a hold világít, még sohasem volt, hogy a kagán ne lett volna szent ember ...”³⁶

A főfejedelem: a kagán, vagy a kán léte úgy jelenik meg tehát, mint a nép idegen uralomtól való függetlenségének biztosítója. Ugyancsak az orkhoni feliratokban olvassuk ezeket a mondatokat: „A türk nép ... a kínaiak uralma alatt volt, a türk népnek akkor nem volt kánja. Utóbb elszakadt a kínaiaktól és saját kánt választott. De kánját letéve, újra a kínaiak alattvalója lett. Akkor az Ég így szólott: „Kánt adtam neked, de kánodat elhagyva, alattvalóvá lettél.” S e behódolás miatt az Ég elpusztította őket. A türk nép meghalt, elpusztult, semmivé lett. A türk nép helyén semmi szervezet nem maradt.”³⁷

A főfejedelem léte tehát a „szervezet”, a rend jele. A rend pedig csak akkor érvényes, ha mentes az idegen befolyástól, vagyis a meghódolástól, a szolgaságtól. Csak így remélhetik az Ég helyeslését és oltalmát is, mivel a földi rendnek a kozmikus, égi rendet kell tükröznie, s a fejedelmi méltóság e felfogásban, voltaképpen erre: az égi rendnek földi tükröztetésére való.³⁸

Álmos is ezt tette, mikor a magyarságot a főfejedelmi hatalom kiépítésével megszervezte, és mint szakrális tiszteletben álló személy, az „ég fia”, népét új hazába vezet te. Származása éppoly rendkívüli volt, mint halála, mikor az új haza határára érkezve, megölték alattvalói, hogy „ne mehessen be Pannóniába”. A szakrális fejedelem ezzel betöltötte karizmáját népe életében: miután megszervezte és új hazába vezette a magyarságot, áldozattá kellett válnia. Az ősi hit úgy gondolta, hogy az istenséghez visz-

³⁴ A magyarok elődeiről i. m. 32. l.

³⁵ Uo. 38, 39. l.

³⁶ Chavannes, i. m. 19. l.

³⁷ Vö. 35. sz. j.

³⁸ Vö. Roux, Jean-Paul: L'origine céleste de la souveraineté dans les inscriptions paléo-turques de Mongolie et de Sibérie. = La regalita sacra, i. m. 235—239. l.

szatérő varázsereje az ég kozmikus gyűjtőpontjában megsokszorozódva, mint igazi, égi apának oltalma, most már korlátok nélkül árad ki szüntelenül a századok folyamán utódaira, és az általa megszervezett, egész népre.

L'ORIGINE ET LE MONDE DES IDÉES DU PRINCIPAT HONGROIS

(RÉSUMÉ)

Ce mémoire se rattache à une étude intitulée „Mythe et réalité du prince Álmos”, qui paraît ailleurs (Filológiai Közöny, Année 1971). Dans cette dernière nous avons tendu à dégager de la tradition des chroniques hongroises le souvenir du premier principat, de caractère sacré, d. Álmos. Nous avons établi, que la seule source étrangère-le „De administrando imperio” de Constantin Porphyrogénète —, qui au lieu d' Álmos ne décrit comme premier prince hongrois que son fils Árpád, est simplement un renseignement erroné. Il remonte au chef Bulcsu, un des ambassadeurs hongrois à Byzance, qui, d'origine khazare et chef d'une fraction ethnique khazare assujettie par les hongrois déjà dans la seconde moitié du IXe siècle, entendait de propos délibéré rejeter dans l'ombre le souvenir du principat d' Álmos, vainqueur de son peuple.

Le présent mémoire traite la question du mode de gouvernement hongrois à l'époque de la conquête du pays. Il fait remarquer, que les descriptions des charges dirigeantes et des dignités de chef d'armée des nomades montés, qu'on trouve dans les sources musulmanes, doivent être complétées en utilisant aussi les données des sources chinoises. En effet, tandis que les musulmans ne mentionnent que les charges remplies par les sujets, les membres de la dynastie sacrée exerçaient pareillement la charge de chef d'armée, car aussi l'héritier du trône, voire son fils, marchaient à la tête de l'armée, de compagnie avec les chefs des peuples soumis et d'autres dignitaires sujets. Il s'ensuit, qu'au début de la conquête hongroise Árpád, en sa qualité d'héritier du trône, marchait, encore du vivant de son père Álmos, à la tête de l'armée. Après le sacrifice rituel de son père ce fut cependant lui qui devint le „grand-prince” de la conquête hongroise. L'hypothèse formulée tout dernièrement (Gy. Györffy: Kurszán és Kurszán vára), qui affirme le principat suprême de Kurszán, un chef d'armée d'un grade inférieur à celui d'Árpád, est une erreur qui contraste en tout point avec les données des sources. Le fondateur de la première dynastie hongroise est Álmos (environ 819—895), son successeur direct est Árpád (+907), et c'est sous le principat de ce dernier qu'ent lieu la conquête hongroise.

Le charisme du principat sacré d'Árpád implique que ce fut à lui qu'incomba la tâche de conduire les hongrois de leur ancienne patrie, Eteköz, aux bornes de la nouvelle.

Az "Egyetemi Könyvtár" Évkönyve, 1972. - Megjelent 1973 október.

kapható!

- BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK:** Szumirok (Új kiadás). A szumir nép jelentősége az emberiség hajnalán s kulturájának mai napig érezhető nyomai. 150 oldal sok képpel. DISZKÖTÉS, színes fedőtábla 5. - USA \$
- FEHÉR M. JENŐ:** A z avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról-nyomra követve Európa kincstáraiban. 230 old. sok kép. DISZKÖTÉS 6. - USA \$
- FEHÉR M. JENŐ:** A korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig. 246 old. képtáblák, térképek. DISZKÖTÉS 6. - USA \$
- MAGYAR ŐSKUTATÁS** (Szerkeszti Fehér Ana). Népszerű nyelvészeti és néprajzi lap, évente hat szám 64 oldalnyi terjedelemben. Hazai és külföldi írók közreműködésével. Előfizetési ár egy évre 10. - USA \$ (Az első és második évfolyam kapható.)
- MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE** (Szerkeszti Fehér M. Jenő). Az egyetlen külföldi, történelmi szaklap. Évente négy szám 100 oldalnyi terjedelemben. Eddig négy teljes évfolyam jelent meg. Előfizetési ár egy évre 12. - USA \$
- ŐSMAGYAROK és VIKINGEK:** (Gyűjteményes, nagyalaku könyvkiadás). Az alig-alig ismert kapcsolatok vikingek és magyarok közt régészeti, néprajzi és történelmi bizonyítékai időben az 5-11 századból, térben a kijevei magyar fejedelemségtől a Kárpát-medencéig húzódnak. FETTICH - FEHÉR - PÉTERFALVY - SZEPESSY G. részlet-tanulmányai. Színes fedőlappal, rengeteg képanyaggal 180 old. 7. - USA \$
- TORMA ZSÓFIA:** Sumér nyomok Erdélyben. (JÁki Gábor gondozásában és mellék tanulmányával a magyarországi sumér leletekről.) 225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5. - USA \$
- FONTOS:** Adminisztrációs címünk: ANA W. de FEHÉR, CASILLA CORREO 24. CASTELAR, Bs. As. ARGENTINA.
Befizetések: A csekkeket kérjük kiállítani a fenti címre.
Európában: EUGENIO M. FEHÉR, BAYERISCHE HYPOTHEKEN und WECHSEL BANK, MÜNCHEN, ZWEIGSTELLE ISMANINGER STRASSE. KONTO No. 86/106844.
- A jelzett műveket áruk ELŐZETES beküldésével és 1. -USA \$ posta és biztosítási felárral, mint többlettel azonnal küldjük.

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

A KÜLFÖLDI MAGYAR TÖRTÉNE SZ MUNKAKÖZÖSSÉG LAPJA

I N D E X

IV. Évfolyam
TOMUS IV.

D I R E C T O R

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 639, CASTELAR Bs. As. Argentina.

Copyright by Hungarian Historical Review 1973.

Propiedad Intelectual No. 1216066

BUENOS AIRES 1973

T A N U L M Á N Y O K

BÁLINT CSANÁD:	A kutya a X. -XII. századi magyar hitvilágban	353-373
	A magyar köznép a X. -XI. században	374-384
BENICZKY GYULA:	A besenyők Sur törzsének történelme	40- 50
CZEBE JULIUS:	Ephraim, Missionär von Tovqxia	159-166
A. DEMBO y J. IMBELLONI:	De la deformation cefalica	96-106
DÜMMERTH DEZSŐ:	Álmos fejedelem mitosza és valósága	245-270
	A magyar fejedelemség keletkezése és eszmevilága	271-288
ECKMANN JÁNOS:	Keleteurópa és Nyugatázsia a legrégebb arab térképen	143-158
EDELPACHER ANTAL:	Az ogundur és ogur bolgárokról	29- 39
FEHÉR M. JENŐ:	Magyar Pál mester "Summa de Penitentia"-ja	51- 70
FETTICH NÁNDOR:	Az európai szellemi élet kezdetei	211-229
GYÓNI MÁTYÁS:	A keleti egyház jelentkezése a Temes vidékén	
	Szent István korában	188-194
JOSEPH van HECKEN:	Les réductions catholiques du pays des Ordos	167-187
KRAJNYÁK GÁBOR:	Szent István veszprémvölgyi donatiójának	
	görög egyházi vonatkozásai	385-394
NAGY GÉZA:	A skythák	3- 28
	A skythák	109-142
PÉTERFALVY JÁNOS:	Magyar Mózes	311-330
PRIMUS LESSIÁK:	Edling - Kazaze	230-244
M. ROHI UIGHUR of KASHAR:	The original home of the Turkhárians	81- 95
	"	195-208
SZABÓ ISTVÁN:	Jegyzetek a görög kultúra hazai nyomairól	331-352
THÚRY JÓZSEF:	Egy pécsi török történetirő I.	395-410
TROGMAYER OTTÓ:	A pusztaszeri vérszerződés emléktemploma	289-296

FORUM

F Ó R U M

SZEPESSY ZOLTÁN:	Der Mesopotamische Lebensbaum II.	71- 80
------------------	-----------------------------------	--------

B I B L I O G R Á F I A

SZÉPLAKI JÓZSEF:	Hungarian Bibliographies No. 3.	297-307
------------------	---------------------------------	---------

A pusztaszeri vérszerződés emléktemploma

(A pusztaszeri Árpád-emlékmű közelében, Sövényháza határában a közelmúltban feltáró ásatásokat végeztek. A szeri pusztán tartott gyűlés ANONYMUS által leírt eseményét szándékoztak ellenőrizni, miután krónikásunk hitelét GYÖRFFY GYÖRGY és nyomán mások kétségbe vonni igyekeztek. A tárgyitörténelem megcáfolja a hitelrontást... Az ásatásokról a Csongrád megyei Múzeumok igazgatója "ÁRPÁD-KORI KŐ-KRÓNIKA" címmel a "DELTA" hasábjain előzetes jelentést közölt, amelynek teljes szövegét az alábbiakban teljes egészében ismertetjük. Az eredményekhez - történelmi adatok alapján - megfontolás tárgyává teendő kérdéseket vetünk fel. TROGMAYER OTTÓ, muzeumi főigazgató tudósítása honfoglaláskori építészetünk jeles voltának elsőrangú bizonyítéka.

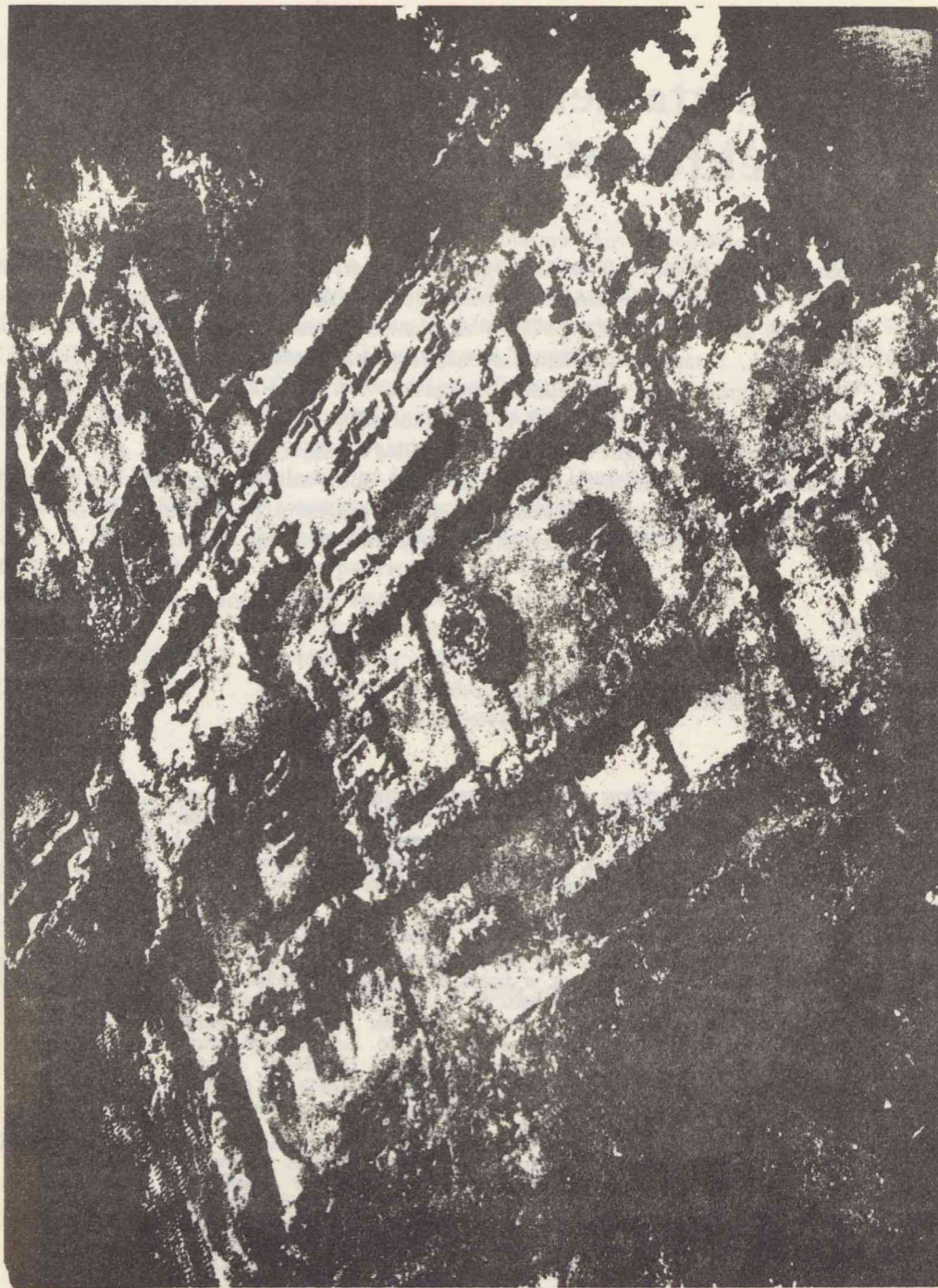
a szerkesztő.)

TROGMAYER OTTÓ

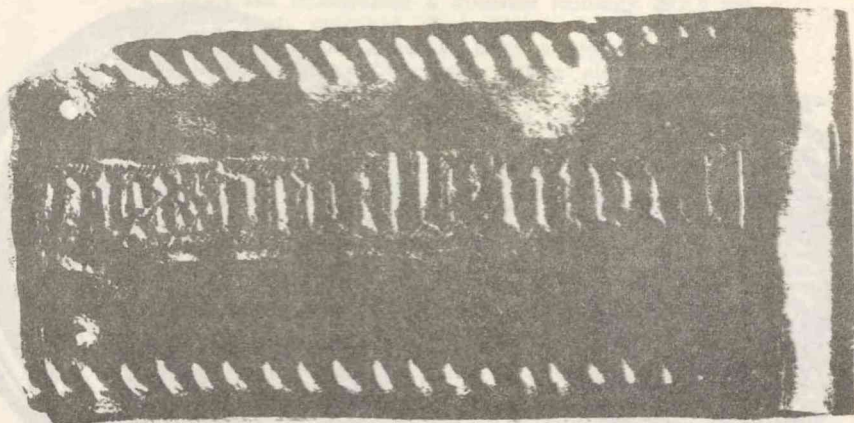
ANONYMUS GESTA HUNGARORUM című munkája történetírásunk egyik legvitatottabb írott forrása. Sokan minden szavát szentírásként tisztelik, mások történeti regénynek tartják, s e két szélsőséges nézet között még számos értékelést, értelmezést sorolhatnánk fel.

A nagy műveltségű (Párizsban tanult) Péter mester esztergomi prépost korában Kalán érsek állt a királyi kancellária élén, Ond vezér leszármazottainak, a Bor-Kalán nemzetségnek a tagja. E nemzetség tulajdona volt egyebek között Szer falu is és az egykori Tisza partján, a szeged-budai út mentén álló Szer monostora. Vajon Anonymus (Péter mester) kiváló helyiségismeretről tanúskodó sorai a valóságnak csak töredékét őrizték meg, vagy csak az érsek családjának előkelő származását próbálta bizonyítani az ismert helynevek köré általa szőtt történettel?

Emlékeztetőül idézzük Anonymus sorait. „Azon a helyen a vezér és nemesei elrendezték az országnak minden szokástörvényét meg valamennyi jogát is, hogy miképpen szolgáljanak a vezérnek meg főembereinek, vagy miképpen tegyenek igazságot bárminő elkövetett vétkekért. Egyszersmind ott a vezér vele jött nemeseknek különböző helységeket adományozott összes lakosságukkal együtt. Azt a helyet, ahol mindezt elrendezték, a magyarok maguk nyelvén Szerinek nevezték el azért, mert ott ejtették meg a szerét az ország egész dologának. Majd a vezér azt a helyet Ondnak, Ete apjá-

A TEMPLOMROM MADÁRTÁVLATBÓL a pusztaszeri ásatások színhelyén. Középen a kerek alapozás az egykori keresztelõ medence maradványa. - Balról jobbra, fent az ívelt falmaradványok a templomhajók keleti végén a szentélyek helyét mutatják. A jobb felsõ sarokban a kolostorcellák bontakoznak ki. - A templom méretei: 34 méter hosszú, 18 méter széles és kb. 18 méter magas. - LAKATOS IVÁN felvétele.)

PRÉSELT EZÜST CSAT-TÖREDÉKEN ez a felirat olvasható : "...ois - de Villemont... "A feltehetően XIII. századi öv viselője talán az a francia építész lehetett, aki a tatárjárás előtt az átépítést végeztette és a szobrokat faragta. - HERNÁDI OSZKÁR felvétele.

nak adta a Tiszától a Botva-mocsárig, és a Körtvélytől Alpár homokáig".

A honfoglalástól III. Béla királyig mintegy három évszázad telt el. Kérdéses, honnan meríthette Péter mester ismereteit, lehetséges-e, hogy a nemzeti hagyomány tíz generáció múltán is számon tartson eseményeket, tárgyi emlékek nélkül? Szer falu első említése — bizonytalan adatok szerint — 1138-ból való, a következő utalás a Gesta Hungarorumban 1200 körül található, majd 1233-ban II. Endre egyik oklevelében fordul elő a helynév, több más kolostorral együtt.

A monostor területén végzett ásások feladata Anonymus sorainak hitelesítése vagy cáfolata. Eddigi eredményeinket kíséreljük meg összefoglalni.

A már teljes egészében feltárt templomfal alapozásai nyolcszori átépítésről tanúskodnak. Végso pusztulása a XV. században kezdődhetett. A jelek szerint ebben az időben a szerzetesek elhagyták a templomot, s a környék lakossága kifosztotta a templom területén belül fekvő sírok egy részét. Az általunk lelt legfiatalabb sír Zsigmond-kori. A XIV—XV. században nem történt átépítés, a templom legfiatalabb maradványai közvetlenül a tatárjárás utáni évekből származnak. A tatár pusztítás után helyreállított épület 34 méter hosszú és 18 méter széles volt, homlokzatának magassága mintegy 18 méter lehetett. Külső megjelenésében leginkább a ma is álló jáki templomra emlékeztet, belső kiképzése azonban lényegesen gazdagabb. Végig vörösmárvány padló borította, oltára fehérmárványból készült. Falait téglából építették, s freskókkal borították. Bejáratait szépen faragott vörösmárvány oszlopok díszítették. Belső terét négy-négy oszlop tagolta három hajóra, a karzatot két nagy pillér tartotta. Nagyméretű előcsarnokát a tatár pusztítás után nem építették újjá,

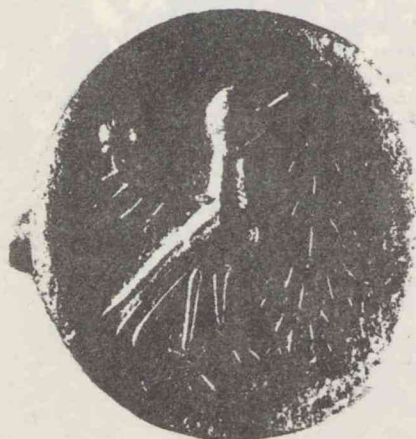

1.

2.

1. EZÜST PECSÉTTYÜRÜ a szeri ásatások anyagából. Monogrammos és a jelek szerint a XIV. századból származik. - HERNÁDI OSZKÁR felvétele.
2. EZÜST PECSÉTTYÜRÜ. - A csőrében ágat tartó madárral és feltehetően rovásírásos szegállyel, amely a XIII. századból származik. Feltevés szerint családi cimerváltozat lehetett, mert több sírban hasonló diszítésű lelet bukkant elő. - HERNÁDI OSZKÁR felvétele.

3.

4.

3. EZÜST PECSÉTTYÜRÜ - az előbbinek fejlettebb kidolgozása, szintén a XIII. századból. - HERNÁDI OSZKÁR felvétele.
4. EZÜST PECSÉTTYÜRÜ, Elvont ábrázolással a XIII. századból. Szintén számos sírban találtak hozzá hasonlót. Ábrázolását többféleképp magyarázzák s eszerint lehet falevél vagy az életfája két görög Omega betű között. Esetleg pásztorbot ábrázolás. - HERNÁDI OSZKÁR felvétele.

s ugyancsak lebontották a kolostor mintegy 20×5 méteres nyugati szárnyát. E területek feltárására most nyáron került sor. Kiderült, hogy a végleg elpusztult, illetve lebontott épületrészek agyag alapozású falait annak idején gondosan felszedték; a templom körüli temető sírjai ebből az időszakból a lebontott falak helyén is megtalálhatók.

Az újjáépítés persze nemcsak egyes részek lebontását jelentette. A tatárok váratlan támadásán okulva, az épületkomplexumot fallal övezték, amelyet körbefutó mély sáncárok védett. A kolostor déli oldalán zömök négyzetalaprajzú tornyot emeltek, az védte a mellette levő főkaput és felvonóhidat. A híd bezuhant maradványait, pilléreit, láncait megtaláltuk a sáncárokban. A kolostor keleti szárnyát újjáépítették, de újra alapozták és bővítették a kerengőt is. Ennek alapozásánál felhasználták az egykori bejáratot díszítő szobrokat. Ebből következik, hogy az oszlopszobrokkal díszített főkapu 1241 előtt készülhetett. Tudjuk, hogy hasonló kiképzést az európai építészetben először a chartresi székesegyház nyugati bejáratán alkalmazták, amely 1149-ben készült el. A széri templom bejáratát csak olyan építőmester készíthette, aki látta a franciaországi előképeket, vagy maga is francia volt. A XIII. század végén számos más hazai építkezés is francia hatásokról tanúskodik (pl. Esztergom). Valószínű, hogy a monostor tulajdonosa: Kalán érsek, III. Béla kancellárja rangjához és vagyonához méltó templomot szándékozott építeni, s ő hozatta a nyugati mestert, hogy az ország egyik legfényesebb templomával büszkélkedhessenek. Az egyik feldúlt sírban, a csontok között ezüst csat-est feküdt. A rajta levő felirat „... de Villemont” talán a francia mester neve, aki az 1200-as évek táján Szer monostorában tért örök nyugalomra.

Visszatérve a tatárjárás utáni átépítésre, 1318-ban már állott a megerősített kolostor, hiszen Pósa, aki a széri előnevet kapta, mint a temesi részek kapitánya itt fogadja Róbert Károly királyt. A nemzetség kihalása után Mátyás a birtokot a Nádasdy családnak adja, majd a XVI. század közepén a török a romokból kisebb erősséget alakított ki.

Számunkra azonban fontosabb a III. Béla korát megelőző idő. A kolostorból csak néhány faltöredéket ismerünk, ezek összefüggéseinek vizsgálatához még további ásásokra lesz szükség.

A háromhajós templom alatt azonban feltártuk egy hazánkban eddig ismeretlen templomtípus alapfalait. A keletről és nyugatról félkörös szentéllyel lezárt hajó négy sarkán egy-egy kis torony emelkedett. Ilyen alaprajz először egy 820 körül készült vázlaton bukkan fel, ennek alapján nevezik St. Gallen-i típusnak. Közép-Európában számos hasonlót ismerünk (Trier, Mainz, Fulda stb.), hazánkban azonban eddig egyedülálló. Feltevéseink szerint a XI. század végén Közép-Európából származó bencés szerzetesek építhették. Körülbelül egykori az I. László által építtetett somogyvári apátsággal.

Még négy építési időszak előzi meg a St. Gallen-i típusúnak nevezett templomot, s ez nemzedékekben számolva mintegy 120 esztendő. A legrégebb templom tehát legalább Géza-kori! Egyhajós, patkó alakú szentélyzáródású 16 méter hosszú épület, szélessége 10 méter.

A TEMPLOM FŐKAPU EGYIK OSZLOPSZOBRA, - Három-három ilyen állott a főbejárat mellett, A legrégebb ilyen emlék Magyarországon, Művészi kivitelezése egyértelműen francia eredetre utal a XIII. század elejéről. - TROGMAYER OTTÓ felvétele.

Ezt az épületet homlokzati toronnyal bővítették. Talán a pogánylázadások idején pusztult el, majd a helyén ma még ismeretlen rendeltetésű téglalap alakú épületet emeltek, amelynek vastag fa oszlopai bemélyedtek a korábbi épület kő alapjaiba. Ennek lebontása után ismét egyhajós, de már 22 méter hosszú templomot emeltek, ezt követi a már említett St. Gallen-i típusú építmény.

Néhány faragvány ismert a régibb építési periódusokból is, bizánci típusú palmetta díszű töredékek, amelyeket befalaztak a XII. századi alapokba. Az eddigiekből kitűnik, hogy a különböző építési periódusok tisztázása nagyon bonyolult feladat volt, számos részletkérdés még tisztázásra vár. A templom területén és környékén feltárt sírok egy része, a bennük talált tárgyak, s a temetkezési mód révén azonban némi segítséget nyújt az egyes periódusok korának pontosabb rögzítéséhez.

A legrégebbi viseleti tárgyak az ún. S-végű varkocs-karikák. Ezek a X—XII. századi viselet általános tartozékai. Közöttük van azonban olyan típus is, amely biztosan XI. századi. Ugyancsak e korszak jellegzetes tárgya az ezüsthuzalból sodrott gyűrű. Ilyet is több sírban leltünk. Az eddigi legrégebbi pénz II. Endre korából való. A leletek zöme XIII—XV. századi, ez természetes is, hiszen a régebbi sírokat éppen az ezekben a századokban ásott sírgödörökkel dülták szét. A terület legrégebbi temetkezésére a templomtól mintegy 300 méterre bukkantunk. A X. század első feléből származó lovassír egyértelműen bizonyítja, hogy elődeink közvetlenül a honfoglalás után megtelepedtek Szerén. A falu legrégebbi periódusa is ebből az időből származhat. (E temető feltárása csak legújában kezdődött meg.)

A templom körül az egyik legfontosabb sír egy házi méltóság maradványait rejtette. Vállánál elefántcsontból készült T-alakú botvég feküdt, bokájánál vas bothegy. Koponyáját megbolygatta a XII. század végi építkezés. A bot jellegzetes bizánci—görög pásztorbot; egyértelműen bizonyítja, hogy a legrégebbi épületeket görög szerzetesek emeltették. Tudjuk, hogy a Dél-Alföldön a kereszténység terjeszkedése görög szerzetesek terítő munkája nyomán indult (Ajtony maga is megkeresztelkedett Viddinben). A délvidéki törzsfők bizánci kapcsolatkereséssel próbálták ellensúlyozni Árpád lezármozottainak központosító törekvéseit.

Mit tanúsítanak tehát végül is az eddigi ásatások? Hogyan vélekedünk Anonymus idézett krónikájáról? Annyi tény, hogy a X. század végén még nagyon erősen élhetett a honfoglalás eseményeit számontartó hagyomány, lehetséges tehát, hogy a templomot az itt lezajlott események emlékére emelték. A XI. század végén bencés szerzetesek adtak teljesen új formát az épületnek, amelynek végleges formáját, nagyarányú építkezések során a XII. század végén alakították ki. A tatárjárás utáni építkezés már nem tudja a régi pompát felidézni, a lassú hanyatlás kezdetét jelenti.

Kalán érsek ismerhette a nemzeti templom alapításához fűződő hagyományt, s Anonymus tőle hallhatta a Gesta Hungarorumban megörökített eseményt. Ez persze — mai bizonyítékaink birtokában — még csak feltevés. Tény azonban, hogy a honfoglaló magyarok megtelepedtek Szerén, s az ország egyik legrégebbi templomát itt emelték, valószínűleg I. István korát megelőzően.

"Delta" 1973. XI. hó.

HOZZÁSZÓLÁS :

1. - A pusztaszeri templom nyolcszori átépítése valami nagyon mélygyökerű nemzeti hagyományra utal, a holfoglalók, akik mint a jelentés írja, kezdettől fogva temetkeztek a templom körül, számontartották a hely történelmi nevezetességét. A hagyományhoz való szívós ragaszkodást azzal lehet legjobban magyarázni, hogy itt folyt le a vér-

szerződés. Ennek az emléke, vagy talán már színtere volt a templomcska ? A vérszerződés ui. nem tekinthető "pogány" szertartásnak, hiszen KÚN LÁSZLÓ magyar király és HABSBURG RUDOLF a Morva-mezei csata után szintén kötöttek ilyen régi szerződést. ANONYMUS említett Gesta Hungarorum-a pl. azt is említi, hogy ÁRPÁD sirja fölé Boldogasszony templomot építettek. Tehát már ő sem volt pogány? BIBORBAN SZÜLETETT KONSTANTIN a magyar vezérek látogatásáról irt beszámolójában csak BULCSU keresztelőjéről beszél, de TORMÁS herceg személyéről nem mond etéren semmit. Talán már keresztény volt ?..

2. - Elgondolkoztató a görög egyháznagy sirjában talált bizánci stílusú elefántcsontfaragású pásztorbot. A döngölt földes kolostor alapzata mindenestre régebbi, mint GÉZA-fejedelem kora. Tehát már akkor ott éltek a görög szerzetesek. Tekinthejtük-e a vezérek korát a magyar-orthodox egyház korának ? Sok jel igenlő válasza biztat.

3. - Az ásatások, mint a beszámoló mondja, részben azzal a szándékkal indultak, hogy fényderítsenek ANONYMUS krónikájának adataira. Amit eddig közöltek a leletekről, nemcsak igazat adnak a krónikásnak, hanem egyben igen erősen alátámasztják KARSAI GÉZA, pannonhalmi bencés könyvtárigazgató ama tételét, hogy ANONYMUS személye azonos a domonkosrendi PÓSA püspökkel. Azt ui, eddig nagyon elmellőzte az ellenvéleményező tábor, hogy a PÓSA-család előneve "SZERI" volt. Így igazában a maga nemzeti hagyományát erősíti a dr. TROGMAYER OTTÓ által idézett szövegrésszel..

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

HUNGARIAN BIBLIOGRAPHIES

No. 3.

By Joseph Szeplaki

LIST OF DOCTORAL DISSERTATION RELATED TO
HUNGARY IN THE UNITED STATES AND CANADA

Part. 2.

(First part of the list is published in the HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW,
Vol. 3, No. 2, 1972, pp. 285-293.)

Hungarian Historical Review, Casilla Correo 5484, Correo Central,
BUENOS AIRES, ARGENTINA.

VOL. IV.
No. 3.
1973.

LIST OF DOCTORAL DISSERTATION RELATED TO
HUNGARY IN THE UNITED STATES AND CANADA
FROM 1961 - 1972.

Compiled by

JOSEPH SZÉPLAKI

ALLEN, RICHARD E.

Oszcár Jászi and Radicalism in Hungary: 1900-1918.
Columbia University, 1970. 377. p. (73-6745)

BALASSA, BÉLA.

Planning in Theory and Practice: the Hungarian Experience.
Yale University, 1959. +

BALLIN, DOLLY ELISABET.

Irony in the Dramatic Work of Odon von Horváth. University
of Washington, Seattle. 1969. 203 p. (69-20206)

BALOGH, J. H.

An Analysis of Cultural Organizations of Hungarian-Americans
in Pittsburgh an Allegheny County. University of Pitts-
burgh, 1945. +

BÁRÁNY, GEORGE.

The Emergence of Széchenyi and Hungarian Reform Until
1841. University of Colorado, 1960. 624 p. (61-816)

BEYNON, ERDMAN D.

Occupational Adjustment of Hungarian Immigrants in an
American Urban Community. University of Michigan, 1933.

( ) Order from University Microfilm, 300 North Zeeb Rd. Ann Arbor, Mi. 48106. USA.

+ Order number wasn't available to the compiler, request dissertation direct from
the University.

BRATUZ, DAMIANA.

1. The Folk Element in the Piano Music of B. Bartók.
2. Schumann: Great Sonata in F $\sharp$ Minor, an Analytical and Historical Study. Indiana University, 1967. $\neq$

BROWN, ALAN ANDREW.

The Economics of Centrally Planned Foreign Trade: The Hungarian Experience. Harvard University, 1967. $\neq$

CONWAY, JAMES BRYANT.

Musical Sources for the Liszt Etudes d' *exécution transcendante*: A Study in Evolution of Liszt's Compositional and Keyboard Techniques. University of Arizona, 1969. 214 p. (69-19261)

DAVIS, GERALD H.

Diplomatic Relations Between the United States and Austria Hungary, 1913-1917. Vanderbilt University, 1958. 301 p. (59-851)

DE LA CHAPELLE, GISELE.

French Literature in the Hungarian Periodical, *Nyugat*. Columbia University, 1970. 345. p. (71-6161)

DEMECS, DESIDERIO D.

A Critical Analysis of Georg Lukács, Philosophy of Art. University of Buffalo, 1965. 110 p. (65-10153)

DOMONKOS, LESLIE S.

A History of Three Early Hungarian Universities: Óbuda, Pozsony and Buda. University of Notre Dame, 1966. 253 p. (66-12145)

EDDIE, SCOTT McNEIL.

Role of Agriculture in the Economics Development of Hungary, 1867-1913. Massachusetts Institute of Technology, 1967. $\neq$

ERDÉLY, JOHN P.

Stephen Tisza and Hungarian War Government: A Study of Tisza and the Opposition During the First World War. New York University, 1972. 259 p. (73-11689)

FARNEK, MARIA CSONKA.

Imre Madách's The Tragedy of Man and Wilhelm Jordan's Demiurgos: A Comparison. SUNY, Buffalo, 1970. 204. p. (71-7160)

FELEDY, JULES ALEXANDER.

Hungaro-German Economic Relations, 1919-1939. McGill University, Canada, 1970. †

FREIWIRTH, PAUL KILGORE.

Germany and Austria-Hungary as Allies, 1914-1916. University of Maryland, 1961. 349 p. (62-207)

GASTONY, ENDRE BÉLA.

Revisionist Hungarian Foreign Policy and the Third Reich's Advance to the East, 1933-1939. University of Oregon, 1970. 239 p. (71-16810)

GUERRY, JACK EDWIN.

Bartók's Concertos for Solo Piano: A Stylistic and Formal Analysis. Michigan State University, 1964. 228 p. (65-684).

HARTZELL, LAWRENCE WILLIAM.

Contrapuntal-Harmonic Factors in Selected Works of Béla Bartók. University of Kansas, 1970. 225 p. (70-25343)

HORN, HERBERT A.

Idomatic Writing in the Piano Music of Béla Bartók, University of Southern California, 1964. 237 p. (64-3811)

HORVÁTH, PÉTER.

Communist Tactics in Hungary Between June 1944 and June 1947 (An Analysis and Appraisal). New York University, 1956. 387 p. (56-2006)

JENSEN, JOHN TILLOTSON.

Hungarian Phonology and Constraints on Phonological Theory. McGill University, Canada, 1972. †

JOHNSON, ALEXANDER L. P.

The Partition of Hungary. Georgetown University, 1931. †

KALASSAY, LOUIS A.

The Education and Religious History of the Hungarian Reformed Church in the United States. University of Pittsburgh, 1939. 39 p. †

KELLEHER, PATRICK JOSEPH.

The Holy Crown of Hungary. Princeton University, 1947. 242 p. (55-482)

KESSLER, JOSEPH A.

Turanism and Pan-Turanism in Hungary: 1890-1945. University of California, Berkeley, 1967. 655 p. (67-11638)

KOGEN, RONALD.

The Violin Music of Béla Bartók: A Performing Edition of Violin Sonatas by Giuseppe Tartini: Nineteenth Century Developments in Violin-Piano Duo Music. Northwestern University, 1968. †

KOSYTOŁNYIK, ZOLTÁN J.

Hungarian Cultural Policy in the Life and Writings of Gérard of Csanád. University of New York, 1969. 219 p. (69-2159)

KOVRIG, BENNETT.

The United States and the Hungarian Revolution of 1956: A Case Study of American Policies Towards East Central Europe from 1945 to 1957. University of London, 1967. †
(Accepted in England, but related to USA.)

LAMMERS, JOSEPH EDWARD.

The Growth of Formal Lucidity in Shorter Piano Works by Béla Bartók. Florida State University, 1971. 190 p. (72-8143)

LEE, ROBERT CHARLES.

Some Little Known Late Piano Works of Liszt (1869-1886): A Miscellany University of Washington, Seattle, 1970. 473 p. (71-992)

LEFFLER, ANDOR M.

Kossuth Episode in America. Western Reserve University, 1949. 309 p. †

LOW, MARIAN A.

László Németh: A Study in Hungarian Populism. Harvard University, 1966. †

LOWY, GEORGE.

English and American Literature as Reflected in the Literary Periodical *Nyugat*. Columbia University, 1970. 311 p. (71-6215)

MACHNEK, ELYSE JANE.

The Pedagogy of Franz Liszt. Northwestern University, 1966. 244 p. (66-2726)

MARK, THOMAS RAYMOND.

Shakespeare in Hungary: A History of the Translation, Presentation, and Reception of Shakespeare's Dramas in Hungary, 1785-1878. Columbia University, 1955. 354 p. (56-1174)

MAY, ARTHUR J.

Contemporary American Opinion of the Mid-Century Revolutions in Central Europe. University of Pennsylvania, 1927. 135p. †

MOCSY, ISTVÁN IMRE.

Radicalization and Counterrevolution: Magyar Refugees from the Successor States and Their Role in Hungary, 1918-1921. University of California, 1973. 436 p. (73-23436)

MOLNÁR, BASA ENIKŐ.

The Tragedy of Man as an Example of the Poeme d' Humanite: an Examination of the Poem by Imre Madách with Reference to the Relevant Work of Shelley, Byron, Lamartine and Hugo. North Carolina University, 1972. †

MOSKOVITZ, ARON.

The History of Jewish Education in Hungary, 1848-1918. Dropsie College, 1960. †

NAGY, KÁROLY.

Literature as an Instrument of Social Change in Hungary During the 1960's. New School for Social Research, 1970. 180 p. (71-10628)

NAGY-TALAVERA, MIKLÓS.

The Green Shirts and the Others: History of Fascism in Hungary and Rumania. University of California, Berkeley. 1967. 782 p. (71-9966)

NELSON, ÁGNES DENMAN.

A Study of English Speech of the Hungarians of Albany, Livingston Parish, Louisiana. Louisiana State University, 1956. 226 p. (57-1112)

OLGYAY, GEORGE.

The Hungarian Revolution and the United Nations: Limitations of Parliamentary Diplomacy. University of Notre Dame, 1970. 272 p. (71-5554)

O'RELLEY, ZOLTÁN EDWARD,

Major Currents in the Postwar Economic Development of Hungary: Goals, Achievements and Reforms. The University of Tennessee, 1972. 313 p. (73-12428)

PACY, JAMES STEVEN.

Hungary, the League of Nations and the Assassination of King Alexander of Yugoslavia: A Study of the Resolution of an International Political Crisis. American University, 1970. 362 p. (71-18339)

PASTER, LESLIE P.

Young Széchenyi: The Shaping of Conservative Reformer, 1791-1832. Columbia University, 1967. †

PERNECKY, JOHN MARTIN.

The Historical and Musico-ethnological Approach to the Instrumental Compositions of Béla Bartók, Northwestern University, 1956. 193 p. (56-3950)

REISCH, ALFRED A.

The Contribution of Sándor Bölöni Farkas Study of American Democracy and Institutions to Political Perspective of the Nineteenth Century Hungarian Age of Reform, 1830-1848. Columbia University, 1970. 452 p. (73-8977)

ROCK, JOSEPH ALOYSIUS.

A Decade of Revisionism: a History of the Hungarian Movement During the Bethlen Ministry, 1921-1931. Georgetown University, 1958. †

SACHS, JOEL ALAN.

Hummel in England and France: A Study in the International Musical Life of the Early Nineteenth Century. Columbia University, 1968. †

SCHRODER, CHARLES FREDERICK.

Final Periods of Mozart, Beethoven and Bartók. University of Iowa, 1965. 531 p. (65-11656)

SCHUCHAT, MOLLY GEIGER.

Hungarian Refugees in America and Their Counterparts in Hungary, the Interrelations Between Cosmopolitanism and Ethnicity. The Catholic University of America, 1971. 200 p. (71-23400)

SEBECK, THOMAS ALBERT.

Finnish and Hungarian Case System's Their Form and Function.
Princeton University. (1946-47) †

SLOTTMAN, WILLIAM B.

Austro-Turkish Relations: the Peace of Carlowitz and Rákoczi
Rebellion. Harvard University, 1958. †

SPINOSA, FRANK.

Beethoven and Bartók: A Comparative Study of Motivic Tech-
niques in the Later Beethoven Quartets and the Six String
Quartets of Béla Bartók. University of Illinois, 1969. 214 p.
(70-13499)

SPIRA, THOMAS.

The Growth of Magyar National Awareness Under Francis I.
McGill University. Canada, 1970. †

STASTNY, CHARLES IRA.

The Hungarian Communist Party, 1918-1930: Days of Power
and Years of Futility. Harvard University, 1968. †

STEEN, PHILIP LEWIS.

Zoltán Kodály's Choral Music for Children and Youth Choirs.
University of Michigan, 1970. 225 p. (71-15319)

STEINBERG, ARNE JO.

Liszt's Approach to Piano Playing. University of Maryland,
1970. 263 p. (71-25283)

STONE, MARGARET LEWIS.

Historical Development and the Use of the Kodály Music
Method and the Orff-Schulwerk Techniques Including Their
Present Practice in the USA. Kent State University. 1971.
225 p. (71-30519)

STUKENBROEKER, FERN.

British Public Opinion on Austria-Hungary. Washington
University, 1942. †

SZABÓ, SZILÁRD IMRE.

Language Structures, Processes and HUN, a Grammar of the
Hungarian Language. University of California, Berkeley, 1970. †

SZAMEK, PIERRE ERVIN.

The Eastern American Dialect of Hungarian' an Analytical Study. Princeton University, 1954-55, 145 p. (55-742)

SZÉPLAKI, LESLIE.

Hungarian Economic Planning Before and After the 1968 Reforms, with an Emphasis on Financial Institutions. University of California, Riverside, 1970. 224 p. (71-8806)

THOMASON, LETA NELIE.

Structural Significance of the Motive in the String Quartets of Béla Bartók. Michigan State University, 1966. 395 p. (66-6176)

TÓKÉS, RUDOLF L.

The Communist Party of Hungary: Its Origins and Role in the Revolutions of 1918-1919. Columbia University, 374 p. (68-5660)

TRAUTMANN, FREDRICK WILLIAM EDWARD.

Louis Kossuth's Audience Adaptation in His American Speaking Tour, 1851-1852. Purdue University, 1966. 265 p. (66-13269)

UREN, PHILIP E.

The Impact of Socialism on the Rural Landscape of Hungary. University of Ottawa, Canada, 1969. †

WALKER, DOUGLAS OLIVER.

Socialist Price-Formation Models and Input-Output Analysis: A Study of Hungary, 1959-1964. University of Southern California, 1971. 560 p. (71-12421)

WALKER, MARK FASLER.

Thematic, Formal and Tonal Structure of the Bartók String Quartets. Indiana University, 1955. 387 p. (55-1694)

WATZULIK, RICHARD MATTHEW.

A History of the Theatre in Hungary to 1900. Ohio State University. 1961. 314 p. (62-822)

WOSKOWIAK, LEONA FRANCES.

Programed Music Reading Games for First Grade Utilizing Certain Principles of Dalcroze, Kodály and Orff. Pennsylvania State University, 1973. 215 p. (73-24051)

APPENDIX.

HORN, HERBERT ALVIN.

Idiomatic Writing of the Piano Music of Béla Bartók, University of Southern California, 1963. † (D. M. A. Thesis)

IPACS, (Mrs) ISABELLA.

Romanticism in the Hungarian Historical Painting of the Nineteenth Century, Ohio University, Athens Ohio, 1973. 78 p. 62 illus. † (M. F. A. Thesis)

KAUTZ, EDVIN L.

The Hungarian Baptist Movement in the United States. University of Pittsburgh, 1946. † (Master's Thesis)

TÁBORSZKY, OTTO.

The Hungarian Press in America. Catholic University of America, 1955. † (Master's Thesis)

TROMBLEY, DOROTHY LYNNE.

A Study of Cadences in Four String Quartets by Béla Bartók. Ohio University, Athens, Ohio, 1962. 62 L. Tables. † (M. F. A. Thesis)

SZERKESZTŐSÉGÜNKBE BEKÜLDÖTT KÖNYVEK :

- ARNOLD MAGYAR O. F. M. : Die ungarischen Reformstatuten des Fabian Igali aus dem Jahre 1454. SEPARATUM aus Archivum Franciscanum Historicum An. 64(1971)Roma
- ARNOLD MAGYAR O. F. M. : Das ehemalige Augustinerkloster von Güssing - SONDERDRUCK aus "Burgenländische Heimatblätter" 35. Jg. Heft 2. - Eisenstadt 1973
- ZAKAR ANDRÁS : A sumér hitvilág és a Biblia - Garfield N. J. USA - 1972
- GEORG STADTMÜLLER (Editor) : Ungarnjahrbuch - Bd. 4. - Jg. 1972 München - Mainz
- SZABÓ JÁNOS GYŐZŐ : Az egri muzeum avarkori emlékanyaga - KÜLÖNNYOMAT az Egri-Muzeum Évkönyvei 1965-1969. évekből. Eger
- SZÁNTÓ IMRE (Szerkesztő) : Acta Historica Tomus XL és XLI. (Acta Universitatis Szegedi-ensis de Attila József Nominatae.) - Szeged 1972
- SZEPESSY GÉZA : A nagyszombati "Vinland Map". - (Könyvmatos) Södertalje 1972
- HAVASNÉ B. PIROSKA - SOMOGYI S. : Magyar utazók, földrajzi felfedezők - Tankönyvkiadó, Budapest 1973
- KŐHEGYI MIHÁLY-H, TÓTH ELVIRA : XIV. századi ezüstkincs Kelebiából - A kelebiai kincslelet fémtárgyainak ötvöstechnikai vizsgálata. - SEPARATUM a Cumania I-ből Kecskemét 1972
- GERÉB LÁSZLÓ (Fordító) : Képes Krónika - Magyar Helikon kiadása, Budapest 1971
- Mrs. HORVÁTH M. KRISZTINKOVICH : French Revolutionary Pamphlets 1787-1799. (Guide to the Nijhof Collection at the University of British Columbia Library, Vancouver B. C. 1973
- PADÁNYI VIKTOR : Történelmi Tanulmányok - Hidő Baratiköre Kiadása - München 1972
- LÁSZLÓ GYULA : A honfoglalókról - Tankönyvkiadó, - Budapest 1973
- MÁNYOKI-NÉMETH KÁROLY : 1956 október 23 ! - Toronto 1972
- OLÁH GYÖRGY : Az Antikrisztus itt jár köztünk - Transsylvania Kiadó - Buenos Aires 1973
- KÖNNYÜ LÁSZLÓ : (Szerkesztő) : The American Hungarian Review - Vol. XI, 1973, San Luis.

kapható!

- BARÁTHOSI BALOGH BENEDEK:** Szumirok (Új kiadás). A szumir nép jelentősége az emberiség hajnalán s kulturájának mai napig érezhető nyomai. 150 oldal sok képpel. DISZKÖTÉS, színes fedőtábla 5. - USA \$
- FEHÉR M. JENŐ:** Az avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról-nyomra követve Európa kincstáraiban. 230 old. sok kép. DISZKÖTÉS 6. - USA \$
- FEHÉR M. JENŐ:** A korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig. 246 old. képtáblák, térképek. DISZKÖTÉS 6. - USA \$
- MAGYAR ŐSKUTATÁS** (Szerkeszti Fehér Ana). Népszerű nyelvészeti és néprajzi lap, évente hat szám 64 oldalnyi terjedelemben. Hazai és külföldi írók közreműködésével. Előfizetési ár egy évre 10. - USA \$
(Az első és második évfolyam kapható.)
- MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE** (Szerkeszti Fehér M. Jenő). Az egyetlen külföldi, történelmi szaklap. Évente négy szám 100 oldalnyi terjedelemben. Eddig négy teljes évfolyam jelent meg. Előfizetési ár egy évre 12. - USA \$
- ŐSMAGYAROK és VIKINGEK:** (Gyűjteményes, nagyalku könyvkiadás). Az alig-alig ismert kapcsolatok vikingek és magyarok közt régészeti, néprajzi és történelmi bizonyítékai időben az 5-11 századból, térben a kijevei magyar fejedelemségtől a Kárpát-medencéig huzódnak. FETTICH - FEHÉR - PÉTERFALVY - SZEPESSY G. részlet-tanulmányai. Színes fedőlappal, rengeteg képanyaggal 180 old. 7. - USA \$
- TORMA ZSÓFIA:** Sumér nyomok Erdélyben. (JÁki Gábor gondozásában és mellék tanulmányával a magyarországi sumér leletekről.) 225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5. - USA \$
- FONTOS:** Adminisztrációs címünk: ANA W. de FEHÉR, CASILLA CORREO 24. CASTELAR, Bs. As. ARGENTINA.
Befizetések: A csekkeket kérjük kiállítani a fenti címre.
Európában: EUGENIO M. FEHÉR, BAYERISCHE HYPOTHEKEN und WECHSEL BANK, MÜNCHEN, ZWEIGSTELLE ISMANINGER STRASSE. KONTO No. 86/106844.
- A jelzett műveket áruk ELŐZETES beküldésével és 1. -USA \$ posta és biztosítási felárral, mint többlettel azonnal küldjük.

Kapható:

ŐSMAGYAROK és VIKINGEK

Magyar Történelmi Szemle Kiadása

CIM ÜNK: Ana Fehér Casilla Correo 24, CASTELAR, Bs. As. Argentina.